



Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Maliye Anabilim Dalı

**RUSYA VE ORTA ASYA ÜLKELERİNİN EKONOMİK İŞBİRLİĞİ:  
EĞİLİMLER VE BEKLENTİLER**

Nigar GAMARLI

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2015



**RUSYA VE ORTA ASYA ÜLKELERİNİN EKONOMİK İŞBİRLİĞİ:  
EĞİLİMLER VE BEKLENTİLER**

Nigar GAMARLI

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü


Maliye Anabilim Dalı


Yüksek Lisans Tezi


Ankara, 2015


## KABUL VE ONAY


Nigar GAMARLI tarafından hazırlanan "Rusya ve Orta Asya Ülkelerinin Ekonomik İşbirliği: Eğilimler ve Beklentiler" başlıklı bu çalışma, 25.03.2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

  
Prof.Dr. Necmiddin BAGDADIOĞLU (Başkan)

  
Prof.Dr. Ahmet Burçin YERELI (Danışman)

  
Yrd.Doç.Dr. Alparslan A. BAŞARAN

  
Yrd.Doç.Dr. Pelin VAROL İYİDOĞAN

  
Dr. Anar SOMUNCUOĞLU

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf ÇELİK

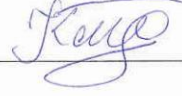
Enstitü Müdürü

## BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 1 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

25.03.2015



Nigar GAMARLI

## ÖZET

Gamarli, Nigar. *“Rusya ve Orta Asya Ükelerinin Ekonomik İşbirliği: Eğilimler ve Beklentiler”*,

Yüksek Lisans Tezi, Ankara; 2014.

Orta Asya, tarihi ipek yolunun geçtiği, tarih boyunca mücadelelere sahne olmuş bir bölgedir. Bölge bir taraftan Avrupa ile Pasifik arasında ticaret bağlantılarını sağlarken, bir taraftan da Asya ve Avrupa arasındaki ekonomik ve ticari bağlantıyı kurulmasında önemli yere sahiptir.

Bu tezde Rusya ve Orta Asya ülkeleri arasında ana yönler analiz edilecek. Bunlar: Rusya ve bölge ülkeleri arasında ticaret, son on dört yılda ürün yapısı ve ticaret dinamikleri; bölge ülkelere Rusya yatırımları, bölge ülkelerinden işgücü göçünün Rusya için ekonomik değeri, bölge ülkelerinde insan potansiyelinin gelişmesinde Rusyanın rolü; Rusyanın bölgedeki ülkelere yardım oranı; bölgedeki ülkelerle ilişkilerin gelişmesinde Rusya'nın ekonomik siyaseti ve stratejisi; Rusya'nın ekonomik gelişiminde Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerin etkilerinin araştırılmasıdır. Aynı zamanda Rusya ve Orta Asya ülkeleri arasındaki ekonomik entegrasyon süreci de araştırılmıştır.

### **Anahtar Sözcükler**

Rusya, Orta Asya, entegrasyon, Avrasya Ekonomik Birliği, uluslararası ticaret, ticaret rejimleri, yabancı yatırım, uluslararası göç, dış ekonomik politika.

## ABSTRACT

Gamarli, Nigar. *“Economic Cooperation Between Russia and Central Asian Countries: Trends and Prospects”*, Master's Thesis, Ankara, 2013.

Central Asia, whose history goes through the Silk Road, was the scene of fighting throughout history. The region on the one hand while holding trade relations between Eurasia and Pacific, on the other hand has established economic and trade relations between Asia and Europe.

In this paper will be analyzed key issues in economic interaction between Russia and countries of Central Asia (including Afghanistan). They are: trade between Russia and countries of the region, commodity composition and dynamics of trade turnover for the last decade; regimes of trade between these countries; Russian investments to the countries of the region; economic significance of labor migration from the countries of the region to Russia; the role of Russia in development of human potential in the countries of the region; Russian development aid to the countries of the region; economic policy and strategy of Russia regarding the relationships with the countries of the region; and some considerations on the impact of relations with Central Asia on economic development of Russia. At the same time the process of economic integration between Russia and the Central Asian countries have also investigated.

### **Key Words**

Russia, Central Asia, integration, Eurasian Economic Union, international trade, trade regimes, foreign investments, international migration, external economic policy.

## İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
BİLDİRİM.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR DİZİNİ.....	viii
TABLolar DİZİNİ.....	xi
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM.....	4
EKONOMİK ENTEGRASYONUN TEORİK ÇERÇEVESİ VE AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ.....	4
1.1. EKONOMİK İŞBİRLİĞİ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	4
1.1.1. Ekonomik Entegrasyon Kavramı ve Çeşitleri.....	4
1.1.2. Yakınsama ve Iraksama Teorileri.....	8
1.2. SOVYETLER BİRLİĞİ SONRASI ÜLKELER ARASI TİCARET REJİMİ VE AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ.....	13
1.2.1. Serbest Ticaret Bölgesi: Oluşum Tarihi ve Temel Hükümler.....	13
1.2.2. Üçüncü Ülkelerle İlişkilerde Gümrük Vergisi.....	16
1.2.3. Avrasya Ekonomik Birliği'ne Dâhil Olmayan Bölge Ülkelerinin Ticaret Rejimleri.....	18
1.2.4. Gümrük Birliği'nin Ticaret Rejimi: Tek Bir Pazarın Oluşumu.....	20
1.2.5. Teknik Düzenleme ve Kontrol Önlemleri.....	22
2. BÖLÜM.....	25
RUSYA FEDERASYONU VE ORTA ASYA ÜLKELERİ ARASINDAKİ KARŞILIKLI TİCARETİN TARİHİ GELİŞİMİ VE MEVCUT DURUMU.....	25
2.1. RUSYA VE ORTA ASYA ÜLKELERİ ARASINDAKİ KARŞILIKLI TİCARET.....	25



2.1.1. Rusya Federasyonu ile Orta Asya Ülkeleri Arasındaki Ticaretin Dinamikleri .....	25
2.1.2. Orta Asya Ülkeleri İçin Rusya Federasyonu'nun Bir Ticaret Ortağı Olarak Önemi.....	26
2.1.3. Rusya Federasyonu'nun Dış Ticaretinde Orta Asya Ülkelerinin Rolü.....	29
2.1.4. Orta Asya Ülkeleri İle Rusya'nın Dış Ticareti .....	31
2.1.5. Rusya ve Orta Asya Ülkeleri Arasında Yakınsama ve Iraksama .....	39
2.1.6. Gümrük Birliği'nin Bölgesel Ortağı Olan Kazakistan'la Rusya Federasyonu'nun Ticareti .....	45
<b>2.2. YATIRIM VE SANAYİ İŞBİRLİĞİ.....</b>	<b>47</b>
2.2.1. Karşılıklı Yatırımların Hacmi .....	47
2.2.2. Yatırım İşbirliğinde Yaşanan Sorunlar .....	51
<b>3. BÖLÜM .....</b>	<b>55</b>
<b>RUSYA VE ORTA ASYA ÜLKELERİ ARASINDA EKONOMİK İŞBİRLİĞİ, İŞGÜCÜ GÖÇÜ VE ENTEGRASYON STRATEJİLERİ.....</b>	<b>55</b>
<b>3.1. ORTA ASYA ÜLKELERİNDEN İŞGÜCÜ GÖÇÜ VE İNSAN SERMEYESİNİN GELİŞİMİ .....</b>	<b>55</b>
3.1.1. Orta Asya Ülkelerinden İşgücü Göçü.....	55
3.1.2. Orta Asya Ülkelerinin İnsan Sermayesinin Gelişmesinde Rusya'nın Rolü	60
<b>3.2. ENTEGRASYON SÜREÇLERİNE YÖNELİK STRATEJİLER VE ENTEGRASYONUN SAĞLADIĞI FAYDALAR .....</b>	<b>63</b>
3.2.1. Entegrasyon Sürecinin Başlangıcında Bölge Ülkelerine Sağlanan Kaynak Desteği.....	63
3.2.2. Entegrasyon Süreçlerine Yönelik Stratejiler .....	65
3.2.3. Doğrudan Yabancı Yatırımların Çekim Stratejileri, Rusya'nın Katılımıyla Büyük Yatırım Projeleri .....	66
3.2.4. Rusya'nın Entegrasyondan Sağladığı Faydalar .....	68
3.2.5. Petrol ve Doğalgaz Sektörü İşbirliğinde Entegrasyon .....	70
3.2.6. Karşılıklı Çıkar Sağlayan Alanlara Ortak Yatırım .....	71

3.2.7. Karşılıklı Ticaretin Orta Asya Ülkelerinin İhracata Yönelik Üretimindeki Değeri.....	72
<b>3.3. RUSYA VE ORTA ASYA ÜLKELERİNİN EKONOMİK İŞBİRLİĞİNDEN BEKLENTİLER.....</b>	<b>75</b>
<b>SONUÇ.....</b>	<b>81</b>
<b>KAYNAKÇA.....</b>	<b>84</b>
<b>Ek 1: Tablo A1. Avrasya Ekonomik Topluluğu Ülkeleri'nin Temel Sosyo-Ekonomik Göstergeleri (2008). ....</b>	<b>99</b>
<b>Ek 2: Tablo A2. İhracat Potansiyelinin Ve Rusya Ve Orta Asya Bölgesindeki Ülkelerinin Gelişmişlik Düzeyinin Temel Göstergeleri (2010).....</b>	<b>100</b>
<b>Ek 3: Tablo A3. Orta Asya Bölge Ülkelerinin Entegrasyon Eğitim Ve Anlaşmalara Katilimi .....</b>	<b>101</b>
<b>Ek 4: Orjinallik Formu.....</b>	<b>102</b>
<b>Ek 5: Etik Kurul İzin Muafiyeti Formu .....</b>	<b>103</b>

## KISALTMALAR DİZİNİ

AEB – Avrasya Ekonomik Birliği

AET - Avrasya Ekonomik Topluluğu

AKB - Avrasya Kalkınma Bankı

BDT - Bağımsız Devletler Topluluğu

BMKP – Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

CACI - Uyuşturuculuğa karşı Orta Asya'nın inisiyatifi

Dİ –Daimi İkametgah

DTÖ – Dünya Ticaret Örgütü

DYY - Doğrudan Yabancı Yatırımlar

EİKÖ - Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü

GB- Gümrük Birliği

GİF – Gaz İşleme Fabrikası

GK- Gümrük Kanunu

FGS – Federal Göçmen Servisi

KD - Kazakistan Demiryolları

KGSÖ - Kolektif Güvenlik Sözleşme Örgütü

KSBSŞ – Kapalı Sermayesi Bölünmüş Şirketler

HES - Hidroelektrik Santrali

MIRPAL – Migration and Remittance Peer-Assisted Learning network (Göç ve Havale Eş-Destekli Öğrenim ağı)

NYD - Nükleer Yakıt Döngüsü

OABEİ- Orta Asya Bölgesel Ekonomik İşbirliği

OA – Orta Asya

OABEİ - Orta Asya Bölgesel Ekonomik İşbirliği

OEA – Ortak Ekonomik Alan

OŞ – Ortak Şirket

PAM - Parlammentolar arası Meclis

RosStat – Rusya'nın Federal Devlet İstatistik Servisi

SAGP – Satın Alma Gücü Paritesi

SSCB - Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

SSO –Sınırlı Sorumluluk Ortaklığı

STB – Serbest Ticaret Bölgesi

TTGA - Ticaret ve Tarifelerin Genel Anlaşması (General Agreement on Tariffs and Trade)

TSO – Ticaret ve Sanayi Odası

ŞİÖ - Şanghay İşbirliği Örgütü

UNCTAD – BM'nin Ticaret ve Kalkınma Konferansı

ÜPA – Üretim Paylaşımı Anlaşması

## TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. Rusya ve Orta Asya Ülkelerinin İthalat Tarifelerinin Karşılaştırılması (2008–2010).....	17
Tablo 2. Orta Asya Ülkeleri için Rusya Federasyonu'nun Bir Ticaret Ortağı Olarak Değeri (%) .....	27
Tablo 3. Orta Asya Ülkeleri ile Rusya Federasyonu'nun Dış Ticareti (Milyon Dolar) .....	28
Tablo 4. Rusya Federasyonu'nun Bölge ile Dış Ticaretinde Orta Asya Ülkelerinin Payı (1995-2014).....	28
Tablo 5. 2000-2013 Yıllarında Gazprom'un Orta Asya Ülkelerinden Gaz Alımları .....	36
Tablo 6. Rusya ve Orta Asya ile Yakınsama ve Iraksama: Görelî Kişî Başına (SGP) GSYİH'da Meydana Gelen Değişimler (Rusya'nın Satın Alma Gücüne göre Kişî Başına GSYİH'sı = 100).....	39
Tablo 7. Rusya ve Orta Asya Ülkeleri Arasında Yakınsama ve Iraksama: Görelî Kişî Başına (SGP) GSYİH'da Meydana Gelen Değişimler .....	44
Tablo 8. Kazakistan ve Rusya Federasyonu Arasındaki Toplam Dış Ticaret Hacmi (2008-2014) .....	46
Tablo 9. Rusya ve Orta Asya ülkelerinde iş yapma koşulları (189 ülke sırasında yeri, Haziran 2014).....	52
Tablo 10. Rusya ve Orta Asya ülkelerinin sosyal gelişmelerin bazı göstergeleri .....	57
Tablo 11. Rusya'da çalışan yabancı işçilerin temel ekonomik faaliyetlere göre dağılımı, 2006-2010 yılları, bin kişî.....	58

Tablo A1. Avrasya Ekonomik Topluluğu Ülkeleri'nin Temel Sosyo-Ekonomik Göstergeleri (2008).....	99
Tablo A2. İhracat potansiyelinin ve Rusya ve Orta Asya bölgesindeki ülkelerinin gelişmişlik düzeyinin temel göstergeleri (2010).....	100
Tablo A3. Orta Asya bölge ülkelerinin entegrasyon eğitim ve anlaşmalara katılımı .....	101

## ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. 2000-2014 yılında Rusya Federasyonu ve Orta Asya Ülkelerinin Karşılıklı Ticari Dinamikleri (Milyar Dolar) .....	26
Şekil 2. 1995–2014 Yılları Arasında Rusya Federasyonu'nun Dış Ticaretinde Orta Asya Ülkelerinin Payı (%).....	29
Şekil 3. Yıllara Göre Rusya Federasyonu'dan Orta Asya Ülkelerine Yapılan İhracat.....	32
Şekil 4. 2010 yılında Ülkelere Göre Rusya Federasyonu'ndan Orta Asya Ülkelerine Yapılan İhracat.....	33
Şekil 5. Mal Gruplarına Göre Rusya Federasyonu'ndan Orta Asya Ülkelerine Yapılan İhracat (verilen grubun tüm ihracat malları = 100) (% olarak) .....	34
Şekil 6. Orta Asya Ülkelerinden Rusya Federasyonu'na Yapılan İthalat.....	36
Şekil 7. 2010 yılında Orta Asya ülkelerinden Rusya Federasyonu'na Yapılan İthalat.....	37
Şekil 8. Orta Asya Ülkelerinin Rusya Federasyonu'na Yapılan Çeşitli Mal Gruplarının İthalatındaki Payı (verilen grubun tüm ihracat malları = 100), (%)..	38
Şekil 9. Rusya ve Orta Asya ile Yakınsama ve İraksama: Görelî Kişi Başına (SGP) GSYİH'da Meydana Gelen Değişimler (Rusya'nın Satın Alma Gücüne göre Kişi Başına GSYİH'sı = 100).....	40
Şekil 10. Rusya ve Orta Asya Ülkeleri Arasında Yakınsama ve İraksama: Görelî Kişi Başına GSYİH'da Meydana Gelen Değişimler (Rusya'nın Kişi Başına GSYİH'sı = 100).....	41
Şekil 11. Rusya'dan Orta Asya ülkelerinin ekonomisine yatırım akımları.....	48
Şekil 12. Orta Asya ülkelerinden Rusya ekonomisine yatırım akımları .....	50
Şekil 13. Rusya'ya yabancı işçilerin giriş dinamikleri (önemli ülkelere göre).....	56



Şekil 14. Genel kabul koşulları altında Rus devlet üniversitelerinde eğitim gören Orta Asya ülkelerinden gelen öğrencilerin sayısı (bin kişi).....62

## GİRİŞ

Orta Asya ülkelerinin Rusya'yla yollarının kesişmesi 150 yıllık bir süreye dayanmaktadır. Sovyetler Birliği'nin kurulmasından itibaren tüm gelişim planları ekonomik, sosyal, kültürel modernleşmeye bir teşebbüs olarak düşünülebilir. Bu anlamda Orta Asya ülkeleri diğer Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ülkelerine nazaran gelişmeye daha fazla ihtiyaç duymaktaydılar. Ancak Orta Asya bölgesi SSCB'nin temel yatırım alanlarından birisi olmuştur. SSCB'nin modern dünyanın gerisinde kalması 1980'lerin sonunda ülkeyi krize sürüklemiştir. Bu durum yöneticilerin politik ve ekonomik konulardaki beceriksizlik sonucunda oluşmuştur.

Bu çalışmanın amacı Rusya Federasyonu ile 70 yıllık ortak Sovyet geçmişini paylaşan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ile Türkmenistan'ın ve aynı zamanda Afganistan'ın da bulunduğu Orta Asya bölgesinin ekonomik işbirliğinin dinamiklerini, sorunlar ve beklentileri ortaya koymaktır.

Coğrafi açıdan bölge büyük ölçüde Rusya'dan komşu ülkelere malların taşınması açısından kendine özgü bir çıkmaz konumundadır. Bunun nedeni bölgenin okyanusa erişiminin bulunmaması ve son yıllarda yapılan önemli ilerlemelere rağmen eski Sovyetler Birliği dışındaki ülkelerle bölgeyi bağlayan karayolu, demiryolu ve boru hattı altyapısının geliştirilememesidir.

Sovyetler Birliği'nin yıkılması, eski Sovyet coğrafyasında ülkeler arasında kurulmuş olan sosyal, siyasal, ekonomik yapının işlerliğin tamamen kaybedilmesine sebep olmuştur. Her bağımsız ülke ekonomisini yeniden oluşturma sırasında birçok zorluklar yaşamıştı. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bölgede bir karışıklık meydana gelmiştir.

1991 yılında 3 ülkenin; Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna, daha sonra ise diğer Sovyet Ülkeleri'nin katılımıyla Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) kurulmuştur. Ancak Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeler arasındaki iktisadi işbirliği konularını pek ele almamıştır. Bunun nedeni Bağımsız Devletler Topluluğu'nun siyasi topluluk olmasıdır. Sözü geçen ülkeler arasındaki iktisadi ilişkiler önemli ölçüde zayıflasa da, coğrafi ve tarihi etkenlerden dolayı bu ülkeler arasındaki ekonomik işbirliğinin gelişmesi yararlı olacaktır. Bu ülkeler arasındaki ekonomik entegrasyon adına ilk adım 1995'te Gümrük Birliği Anlaşmasının Rusya, Beyaz Rusya, Kırgızistan, Kazakistan (1996'da katıldı) ve Tacikistan (1999'da katıldı) tarafından imzalanmasıyla atıldı. Bu anlaşma Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin ekonomilerinin

entegrasyonu için zemin hazırlamıştır. Ekonomik ve politik farklılıkları nedeniyle bazı ülkeler bu Birliğe geçici olarak katılmıştır. Bu yönde ikinci adım 2000 yılında 5 ülke; Rusya, Kazakistan, Beyaz Rusya, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından Avrasya Ekonomik Topluluğu kurulmasıdır (Bkz. Ek 1). 25 Aralık 2005 yılında Özbekistan bu topluluğa katılsa da 2010 yılında üyeliğini durdurmuştur. Daha sonra Rusya, Kazakistan ve Beyaz Rusya arasında yapılan yeni bir anlaşma ile 2010 yılında Gümrük Birliği oluşmuştur. 2010 yılından itibaren Gümrük Birliği'ne katılan ve kurallarını kendi sınırlarında uygulayan Rusya, Kazakistan ve Beyaz Rusya eski Sovyet ülkelerinin de katılımıyla Avrasya Ortak Ekonomik Alan'ını kurmayı planlıyor. Avrasya Ortak Ekonomik Alanı 1 Ocak 2012'den itibaren Rusya, Kazakistan ve Beyaz Rusya arasında resmi olarak çalışmaya başlamıştır. 1 Ocak 2015 yılında başlayan Avrasya Birliği'ne Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Azerbaycan, Ukrayna, Gürcistan gibi eski SSCB üyesi ülkelerin de dahil olabileceği belirtiliyor. (Bkz. Ek 2).

18 Ekim 2011 tarihinde Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin karşılıklı ticaretinin %90'nı oluşturan 8 üye ülke (Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Ermenistan, Rusya Federasyonu, Tacikistan, Ukrayna) başkanları tarafından Serbest Ticaret Bölgesi sözleşmesi imzalandı.

2014 yılı başları itibariyle 97 milyondan fazla nüfusu olan Orta Asya ülkelerinin ekonomik gelişim düzeyinde son derece karışık bir görünüm izlenmektedir. Bu da Rusya Federasyonu açısından bu ülkeler ile olan işbirliğinin temel çerçevesini çizmektedir. Dünya Bankası'nın sınıflandırmasına göre Rusya Federasyonu kişi başına düşen gelir ortalamasında orta-yüksek gelir düzeyine sahip bir ülke olmasına rağmen düşük gelir düzeyinde olan ve bölgede yaşayan nüfusun %49'na sahip olan Afganistan, Tacikistan ve Kırgızistan'la (sadece %36'sı Afganistan'da olmakla), ortalamaya göre orta-düşük gelir düzeyine sahip olan Türkmenistan ve Özbekistan'la (nüfusun yaklaşık %35'i) işbirliği yapmaktadır. Rusya Federasyonu'nun ticaret işbirliği olan ülkelere yalnız Kazakistan'ın (nüfusun %17'si) gelişmişlik düzeyi Rusya Federasyonu'na benzemektedir. Orta Asya ülkelerinin gelişim düzeyi ve ekonomik potansiyelinin genel özellikleri Ek 3'te gösterilmektedir.

Bölge ülkeleri arasında Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan zengin hidrokarbon kaynaklarına sahip iken; yakıt ve enerji kaynaklarında ciddi yetersizlik yaşayan ülkeler Tacikistan, Kırgızistan ve Afganistan'dır. Orta Asya ülkeleri ve özellikle Kazakistan kömür, demir, demir dışı metal cevherler, bakır ve polimetal, cıva, antimon, altın ve uranyumun açısından önemli rezervlere sahiptir. Ayrıca Tacikistan ve Kırgızistan'ın büyük hidroelektrik potansiyeli vardır. Son yirmi üç yılda bölgedeki ekonomik ve siyasi etkiyi önemli ölçüde

artıran kaynakların varlığı bu bölge ülkelerini bölge dışı aktörler için (Avrupa Birliği, Çin, Amerika Birleşik Devletleri ve kısmen Türkiye) cazip ortak haline getirmektedir.

Rusya Federasyonu son yirmi dört yıl içinde bölgenin entegrasyonu için mevcut fırsatları kullanamamış ve bu alanda büyük ölçüde liderlik rolünü kaybetmiştir. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra meydana gelen devlet oluşumunun karmaşık süreçleri de bu duruma katkıda bulunmuştur. Tüm bunlar Rusya Federasyonu için bölge ülkeleri ile ekonomik, kültürel ve insani işbirliğini genişletme planlarını zorlaştırmaktadır.

Bu tez çalışması Rusya ve Orta Asya ülkeleri işbirliğini üç ana bölümde inceleyecektir. Birinci Bölümde ekonomik işbirliğinde temel kavramlara yer verilmiştir. Bu doğrultuda ekonomik entegrasyon kavramı, ekonomik entegrasyonun çeşitleri ve yakınsama, ıraksama teorileri üzerinde durulmuştur.

İkinci Bölümde Rusya Federasyonu ve Orta Asya ülkeleri arasındaki karşılıklı ticaretin tarihi gelişimi ve mevcut durumu anlatılmaktadır. Bu bölümde Sovyetler Birliği'nin çöküşünden günümüze kadar olan dönemde Rusya ve Orta Asya ülkelerinin ekonomik ilişkilerinin nasıl sürdürüldüğünden bahsedilmektedir. Burada dış ticaretin dinamiğine, mal yapısına ve ekonomik entegrasyon aşamalarına değinilmektedir.

Üçüncü Bölümde Orta Asya ülkelerinden Rusya'ya göç akımlarına, insan sermayesinin oluşumunda Rusya'nın liderlik rolünü kaybetmesine değinilmektedir. Burada işgücü göçüne, entegrasyon süreçlerine, yabancı yatırımların çekimine yönelik stratejilere ve entegrasyonun etkilerine değinilmektedir.

Sonuç kısmında da bu üç bölümün değerlendirilmesi ve elde edilen sonuçlara yer verilmektedir.

## 1. BÖLÜM

### EKONOMİK ENTEGRASYONUN TEORİK ÇERÇEVESİ VE AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ

#### 1.1. EKONOMİK İŞBİRLİĞİ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

##### 1.1.1. Ekonomik Entegrasyon Kavramı ve Çeşitleri

Entegrasyon hareketleri yoğun olarak II. Dünya Savaşı sonrasında başlamış ve 1960'lı yıllardan itibaren hız kazanmıştır. 1960'lı yıllarda Avrupa Ekonomik Topluluğu'na ve Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi'ne üye olan ülkeler, yüksek düzeylerde büyüme hızlarına ulaşmışlardır. Bu durum, ekonomik entegrasyonların büyüme üzerinde önemli bir rolü olduğuna ilişkin bir inancı beraberinde getirmiştir. Zaman içinde küreselleşmenin getirdiği ekonomik baskı ve artan rekabet, ülkelerin entegrasyona katılma kararlarında etkili olmuştur. Ancak dünya ticaretine sağladığı etkiden dolayı asıl gelişme, 1980 yılından sonra ülke ekonomilerinde büyüme, gelişme ve uluslararası rekabetin artması sonucunda ortaya çıkmıştır.<sup>1</sup> Eksik rekabet koşulları altında ekonomik entegrasyonun dinamik etkileri 1980'li yıllarda incelenmeye başlanmıştır. Günümüzde İçsel Büyüme Teorileri kullanılarak ekonomik entegrasyonun büyüme etkileri analiz edilmektedir. Ülkeler zorlaşan rekabet şartlarına birlikte karşı koymak ve artan pazar imkânlarını yükseltmek için son dönemde entegrasyonlara yönelmeye başlamışlardır.<sup>2</sup> “Entegrasyona girmekle üye ülkelerin üretim kapasitelerinde ilave artışlar olurken kaynakların optimum bileşimine de ulaşabilmektedir.”<sup>3</sup>

Ekonomik entegrasyonun sonucu olarak ülkeler işbirliği ve bütünleşme yoluyla öncelikle komşularıyla ilişkilere girmektedirler. Bölgeselleşme diğer bir deyişle “kutuplaşma”, “bloklama” veya “bölgesel birleşme”, ekonomik, politik, askeri ve sosyal nitelik taşıyabilir. Bu komşuluk ilişkileri zamanla bölgesel entegrasyonlara doğru kaymaktadır. Bu entegrasyon sürecinin sonucunda bölge oluşmaktadır. Bölgecilik, coğrafi bütünlüğü olan ülkeler arasında iç bağımlılık olarak tanımlanabilir.

<sup>1</sup> İncekara, A. “Globalleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde NAFTA ve Etkileri”. İTO Yayınları, Yay.No:1995-14, İstanbul, 1995, s.52,103.

<sup>2</sup> a.g.e., s.52,103.

<sup>3</sup> Kara, Ş. “Ekonomik Entegrasyon Teorisi”. 1. Baskı, İstanbul, 1996, s.7,8.

Uluslararası entegrasyonun aksine bölgelerarası entegrasyonda belirli bir grup ülke vardır. Uluslararası entegrasyonda tüm ülkeleri kapsayacak genel bir liberalleşme söz konusudur.<sup>4</sup> Bölgelerarası entegrasyonda ise genelde aynı coğrafi bölgede yer alan ülkeler arasında dış ticaret engelleri kaldırılarak bir ticaret serbestliğine ulaşılmaya çalışılır. Uluslararası entegrasyon, bölgelerarası iktisadi bütünleşmeler temeline dayanmaktadır.

Balassa ekonomik entegrasyonu şu şekilde açıklamıştır: “ekonomik entegrasyon, bir takım politik ve ekonomik unsurun birleşiminden oluşmaktadır. Buna göre ekonomik entegrasyon, farklı ulusal devletlere mensup olan ekonomik birimler arasındaki ayrımcılığı ortadan kaldırmak için kurulmaktadır”.<sup>5</sup>

Myrdal’a göre, “ekonomik entegrasyon, birleşen ekonomiler arasında ticaret ve üretim faktörlerinin hareket serbestliğinin sağlanması ve sosyal sınıflar, bölgeler ve üye ülkeler açısından fırsat eşitliğinin gerçekleşmesi anlamına gelmektedir”.<sup>6</sup>

Ekonomik entegrasyonlar, genel bir değerlendirmeye göre siyasi açıdan bağımsız ülkeleri ekonomik açıdan birbirine bağımlı hale getirmektedir.<sup>7</sup> Görüldüğü gibi bu konuda tek bir tanım yoktur. Bu durumda ekonomik entegrasyon aşamalarının incelenmesi konunun anlaşılması açısından daha açıklayıcı olacaktır.

Ülkelerin ekonomik entegrasyona katılma amaçları, ekonomik açıdan üretim kapasitelerini genişletmek, verimliliği arttırmak ve bunun sonucu olarak toplumsal refah düzeyini yükseltmektir. Bu durumda ekonomik ve siyasi egemenliklerinden kısmen vazgeçmeleri karşılığında toplumsal refahı artırıcı garantiler alabilirler. Politik açıdan ise ülkeler potansiyellerini yükseltmek istemektedir. Yani entegrasyon sürecine katılmakla beraber ülkeler bölge dışı aktörlere karşı yüksek rekabet gücüne erişerek politik alanda daha etkili olmayı hedeflemektedirler. Bir diğer amaç ise, aynı bölgede yaşayan ve birbirlerine komşu olan ülkelerin güçlerini bir arada olumlu yönde kullanması itibarıyla çıkar çatışmalarının önüne geçebilmektir.”<sup>8</sup>

<sup>4</sup> Sarı, A. “Bölgelerarası Ekonomik Entegrasyonlar ve Türkiye’nin Ödemeler Bilançosuna Etkileri”. Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 2005. C.10, S.1, s.117-130.

<sup>5</sup> Balassa, B. "Economic Integration", Entry in *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*. Stockton Press; New York, 1987, pp. 43-47.

<sup>6</sup> Myrdal, G. “Economic Theory and Under Developed Regions”, chap.iii. London: Duncküorth. 1957, pp.11

<sup>7</sup> Seyidoğlu, H. “Uluslararası İktisat”. 9. Baskı, Güzem Yayınları, İstanbul, 1993, s.415 ve İncekara, A. “Globalleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde NAFTA ve Etkileri”. İTO Yayınları, Yay.No:1995-14, İstanbul, 1995, s.60.

<sup>8</sup> Ateş, A. “Ekonomik Entegrasyon Türleri ve AB Ekonomik Entegrasyonu”. Kasım 2011, <http://www.tuicakademi.org>

Uluslararası ekonomik entegrasyon şekilleri başlıca dört başlık altında toplanabilir: bunlar Serbest Ticaret Bölgesi, Gümrük Birliği, Tek Pazar ve Ekonomik Birlik'tir.<sup>9</sup>

## I. Serbest Ticaret Bölgesi

Serbest Ticaret Bölgesi, üyeleri arasında mal mübadelesine konan tarife ve kota gibi engelleri kaldırmak suretiyle malların serbest şekilde dolaşımını sağlayan bir anlaşmaya dayanmaktadır. Serbest Ticaret Bölgesi'ne üye olan ülkeler üçüncü ülkelerle ilişkilerinde tamamen kendi ulusal çıkarlarına yönelik hareket edebilirler.<sup>10</sup> Entegrasyonun bu aşamasında uyulması zorunlu tek bir dış tarife sistemi de mevcut değildir. Bir başka deyişle ülkeler, üçüncü ülkelerle ticari ilişkilerinde tarife koymak veya kaldırmak ve yahut da değiştirmek konusunda bağımsız şekilde hareket edebilmektedirler.<sup>11</sup> Dolayısıyla bölge dışında kalan ülkelere karşı her ülkenin kendi belirlediği ekonomi politikası yürütülmektedir.

Serbest Ticaret Bölgesi şeklindeki entegrasyonların uygulanmasında bazı zorluklarla karşılaşmaktadır. Serbest Ticaret Bölgesi'nde özellikle üyelerin farklı dış tarifeler uygulamaları uluslararası ticareti karmaşıktırmaktadır. Çünkü birlik dışında kalan ülkelere yüksek gümrük vergisine sahip ülkeye mal ihraç edecek olan ihracatçı, malları ilk başta birlik içinde düşük gümrük vergisine sahip ülkeye göndermekte, düşük tarife ödendikten sonra ise mallar, asıl amaçlanan yüksek gümrük vergisine sahip ülkeye yeniden ihraç edilmektedir. İhracatın böyle dolambaçlı yollarla gerçekleşmesi, uluslararası ticaret akımlarının gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu zorlukların önüne geçmek amacıyla bölge içinde dolaşan malların ilk üretim yerlerinin gösterildiği menşe belgeleri düzenlenmektedir. Serbest ticaret bölgelerine dünya'da Latin Amerika Ülkeleri'nin kurduğu LAFTA, Avrupa Ticaret Bölgesi (EFTA) ve Avrupa Ekonomik Alanı (EES) örnek gösterilebilir.<sup>12</sup>

## II. Gümrük Birliği

Bu çeşit bir ekonomik entegrasyonda birliği oluşturan üye ülkeler kendi aralarındaki ticarete uygulanan tüm engelleri kaldırmakta ve üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi uygulamaktadırlar.<sup>13</sup> "Bu sebeple, daha ileri bir yakınlaşmayı gerektiren üretim faktörlerinin

<sup>9</sup> Karluk, R. "Uluslararası Ekonomi". Genişletilmiş. Yenilenmiş 4. Baskı, Beta Basım yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1996, s.208

<sup>10</sup> Emin, E. "Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu ekonomik Entegrasyonlar". Ezgi Kitapevi, Bursa, 1991, s.6

<sup>11</sup> a.g.e., s.7

<sup>12</sup> Ateş, A. "Ekonomik Entegrasyon Türleri ve AB Ekonomik Entegrasyonu". Kasım 2011, <http://www.tuicakademi.org>

<sup>13</sup> Emin, E. "Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu ekonomik Entegrasyonlar". Ezgi Kitapevi, Bursa, 1991, s.8

ülkelerarası hareketliliği ile ekonomik politikaların birleştirilmesi bu aşamada söz konusu olmamaktadır".<sup>14</sup> Bu süreçte üretim faktörlerinin hareket serbestisi olmamakla birlikte, özellikle sanayi mallarında ortak gümrük tarifesinin uygulanması ve tüm kısıtlamaların kaldırılması söz konusudur. Özetle; Gümrük Birliği'nde sanayi malları ticaretinde entegrasyon söz konusudur. Kişi, mal, hizmet ve sermaye arasında dolaşım serbestisi sadece mal için söz konusudur. Ancak tarım ürünleri kapsam dışında olduğu için malların serbest dolaşımından tam olarak bahsedilemez. Gümrük Birliği'nde aynı zamanda üçüncü ülkelere zorunlu şekilde ortak bir ticaret politikası uygulanır ve mevzuat uyumu kaçınılmaz olarak sağlanır. Anlaşıldığı üzere bütünleşme kavramı ile gümrük sistemleri birlikte düşünülmektedir.<sup>15</sup>

### III. Tek Pazar

Tek Pazar, ekonomik entegrasyonlarda Gümrük Birliği'nden sonraki aşamadır. Tek Pazar anlaşması üye ülkeler arasında iç ticaretteki tüm tarifeleri ve diğer kısıtlamaları kaldırır ve ortak dış tarifeler koyar. Aynı zamanda bölge içinde üye ülkeler arasında emek, sermaye ve bilgiyi içeren üretim faktörleri serbest dolaşım söz konusudur.<sup>16</sup> Üretim faktörlerinin serbest dolaşımı entegrasyonun bu aşamasını öncekilerden farklı kılmaktadır. Aşamaya örnek olarak Avrupa Ekonomik Topluluğu gösterilebilir. Böylece, bütünleşmenin dinamik etkisi; Gümrük Birliği oluşturmuş ülkeleri bu birlik kurallarına uymak için ek bazı faaliyetlere zorlamaktadır. Birliğe üye olan ülkeler arasında emek, sermaye, girişimci gibi üretim faktörlerinin serbest dolaşımı sağlanmakla birlikte sınır engellerini kaldırdığında ve aralarındaki Gümrük Birliği ülkelerini de koruduğunda Tek Pazar oluşturmuş olurlar. Tek Pazar, her bir üye ülkenin iç pazarından oluşan "genişletilmiş bir iç pazar"dır. İç pazarın temel prensipleri: Vergi harmonizasyonu, iktisat politikalarının görece harmonizasyonu, üretim faktörleri hareketliliğini sağlayarak sınır engellerinin kalkmasıdır. Sınırların kalkması ise üç anlamda ele alınmaktadır:<sup>17</sup>

- Fiziksel sınırların kalkması (kişiler, mallar için);
- Teknik sınırların kalkması (normlar, hukuk prosedürleri, radyo-TV yayınları, sermaye hareketleri, hizmet dolaşımı);
- Mali sınırların kalkması ve vergi uyumu.

<sup>14</sup> Seyidoğlu, H. "Uluslararası İktisat". Geliştirilmiş 9. Baskı, İstanbul, 1993, s. 415

<sup>15</sup> Ateş, A. "Ekonomik Entegrasyon Türleri ve AB Ekonomik Entegrasyonu", 2011 [http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/avrupa/2341-ekonomik-entegrasyon-turleri-ve-ab-ekonomik-entegrasyonu5#\\_ftn1](http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/avrupa/2341-ekonomik-entegrasyon-turleri-ve-ab-ekonomik-entegrasyonu5#_ftn1)

<sup>16</sup> Güran, N. ve Aktürk, İ., "Uluslararası İktisadi Kuruluşlar", 2. Baskı, İzmir, 1995, s.12

<sup>17</sup> Ateş, A. "Ekonomik Entegrasyon Türleri ve AB Ekonomik Entegrasyonu", 2011 [http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/avrupa/2341-ekonomik-entegrasyon-turleri-ve-ab-ekonomik-entegrasyonu5#\\_ftn1](http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/avrupa/2341-ekonomik-entegrasyon-turleri-ve-ab-ekonomik-entegrasyonu5#_ftn1)



#### IV. Ekonomik Birlik

Ekonomik Birlik, ekonomik entegrasyonun en ileri aşamasıdır. “Entegrasyonda iç tarife engellerinin kaldırılması, ortak dış engellerin konması ve faktörlerin serbest dolaşımının yanı sıra birlik içinde ekonomik ve sosyal politikaların koordine edilip uyumlaştırılması söz konusudur. Özellikle tek bir para sistemi ve merkez bankası ile birleştirilmiş bir mali sistem ile ortak dış ticaret politikasını içerir”.<sup>18</sup> Bu anlamda parasal birliği de kapsayan Ekonomik Birlik aşamasında politikaların belirlenmesinde karar organı, üye ülke temsilcilerinden oluşan bir kuruldur. Ancak uygulamayı her bir ulusal devlet kendisi yürütmektedir. Ekonomik birlik içerisinde uyumlaştırılacak politikalar ile mal ve faktör piyasalarında sağlanacak bütünleşme sadece gümrük engellerinin kaldırılması ya da sermaye ve emek dolaşımının serbestleştirilmesiyle gerçekleşemez. “Üye ülkelerin ellerinde standartlardan vergilemeye, çeşitli teşviklere kadar uzanan, bu akımları engelleyici politika araçları kalmaktadır. Bu sebeple sözü geçen alanlarda bir uyuma gidilmesi, etkileri uluslararası düzeyde görülen çevre sorunları gibi hassas konularda ortak politikaların izlenmesi, tek bir ülkenin çözemeyeceği büyük ölçekli teknoloji, bilimsel araştırmalar ve kaynakların harekete geçirilmesini gerektiren alanlarda ortak projelerde olduğu gibi uluslararası politikaların izlenmesi ve topluluk içinde rekabetçi yapıları bozan ve tekelleşmeyi ortaya çıkaran uygulamaları önlemeye dönük politikalarda işbirliğine gidilmesi olarak sıralanabilir”.<sup>19</sup>

##### 1.1.2. Yakınsama ve Iraksama Teorileri

İktisadi kaynakların önemli tartışmalarından biri, göreceli yoksul ülkelerin ya da bölgelerin, daha zengin ülkelere göre daha yüksek bir büyüme oranına sahip olup olamayacağıdır. Bu durumda, ülkeleri kişi başına gelir düzeyleri bakımından yakınsama sürecine doğru iten otomatik bazı mekanizmalar var mıdır?

Ülkelerin zengin veya fakir olmasına göre ayırımın görece yeni bir olgu olduğunu ve günümüzde zengin ülkeler olarak nitelendirilenlerin bu duruma yaklaşık 200-250 yıl önce başlattıkları teknik ilerleme ve sanayileşme hamleleri sayesinde ulaştıklarını gözden kaçırmamak gerekir. Böylece, sanayileşme ile kişi başına gelir düzeyinin artırılması, yani yaşam düzeyinin yükseltilmesi arasında bir paralellik olduğu söylenebilir. Sermaye birikimi,

<sup>18</sup> Karluk, R. “Uluslararası Ekonomi”. Genişletilmiş. Yenilenmiş 4. Baskı, Beta Basım yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1996, s.214.

<sup>19</sup> Ateş, A. “Ekonomik Entegrasyon Türleri ve AB Ekonomik Entegrasyonu”, 2011 [http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/avrupa/2341-ekonomik-entegrasyon-turleri-ve-ab-ekonomik-entegrasyonu5#\\_ftn1](http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/avrupa/2341-ekonomik-entegrasyon-turleri-ve-ab-ekonomik-entegrasyonu5#_ftn1)

sanayileşme sürecinin başlatılabilmesi ve sürdürülebilmesi için çok önemlidir. Fakirlerle zenginler arasındaki kalkınma açığının kapatılmasının yolu sanayileşme sürecinden geçmektedir.<sup>20</sup>

Gelirin dağılımı konusunda hem ülkeler açısından hem de aynı ülkenin çeşitli büyüklükteki bölümleri arasındaki adaletsizliğin ülke ekonomileri üzerinde yarattığı olumsuz etkiler açısından iktisat literatüründe yakınsama konusu artan bir düzeyde ilgi odağı haline gelmiştir. Yakınsama ile ilgili çalışmalar genellikle herhangi bir ekonomik birliğe üye ülkeler, bir ülke içindeki bölgeler veya iller arasındaki kişi başına gelir farklılıklarını ve gelir farklılıklarına etki eden sosyoekonomik faktörleri belirlemeye yönelik çalışmalardır.<sup>21</sup>

Yakınsama, kendiliğinde, ülkeler kişi başına reel gelir düzeyi ve büyüme oranı farklılaşmasının belirlenmesi ve açıklanmasına yöneliktir. Yakınsama kavramının, en genel kullanımında, "tek bir noktaya eğilim gösterme", "gittikçe daha yakın/benzer hale gelme" ya da "süreç içinde özdeşleşme" eylem ya da durumu anlamına geldiği bilinmektedir. Iraksama ise, yakınsama teriminin tam tersi anlamdadır.<sup>22</sup>

Quah'a göre, "yakınsama kolayca akılda kalabilen bir kavram olan, kuramsal ekonometriden finansa, Avrupa politik ve parasal birliği çalışmalarından bölgesel planlama ve coğrafyaya, eğlence ve kitlesel iletişim teknolojilerinden yazılım endüstrisine kadar pek çok alanda kullanılan bir terimdir".<sup>23</sup> İktisatçılar, sadece uluslararası gelir dağılımı sorununa özgü olmayan yakınsama kavramına, genel olarak, bir iktisadi değişkenin zaman patikasının uzun dönemdeki niteliğini tanımlamak için başvurumaktadırlar: Bahsi geçen değişken, uzun dönemde, durağan durum denge değerine doğru yaklaşım gösteriyor ise, bu değişkenin zaman patikasının yakınsandığı söylenebilmektedir.

Genel kaynaklarda yakınsama hipotezinin üç ana kaynağı vardır.<sup>24</sup> Bunlardan birincisi bazı iktisatçılar tarafından da öne sürüldüğü gibi yoksul ülkelerle gelişmiş ülkeler arasında teknoloji, verimlilik ve kişi başına gelir farkları büyüdükçe yoksul ülkelerin zengin ülkelerdeki teknoloji, verimlilik ve kişi başına geliri yakalama potansiyellerinin de o kadar genişlemesidir. Şüphesiz, bu düşüncede yoksul ülkelerin oluşumunda hiçbir maliyet ödemedikleri gelişmiş ülke teknolojilerini adeta kendi malıymış gibi serbestçe elde edebilecekleri varsayımı vardır.

<sup>20</sup> Kaynak, M. "Kalkınma İktisadı". 2007, 2.Baskı, Ankara, s.89.

<sup>21</sup> Abdioğlu, Z., Uysal, T. "Türkiye'de Bölgeler Arası Yakınsama: Panel Birim Kök Analizi". Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. Cilt: 27. Sayı: 3. 2013.

<sup>22</sup> Attar, M.A. "Uluslararası Gelir Dağılımı ve Yakınsama Küpleri Üzerine Görgün Bir Araştırma". Ankara. 2005

<sup>23</sup> Quah, D. T. "Convergence as Distribution Dynamics (with or without growth)". Centre for Economic Performance, Discussion Paper, No. 317

<sup>24</sup> Rassekh, F. "The Convergence Hypothesis: History, Theory, and Evidence", Open Economies Review, 9: 85–105, 1998

Ayrıca, yoksul ülkelerin gelişmiş ülke teknolojilerini kullanmada istekli ve yatırım yapmaya hazır oldukları kabul edilmektedir. Bu yönden verimlilik açığı gerekli bir koşul olsa bile gelişmiş ülkeleri yakalama süreci yönünden bir koşul değildir. Başka bir deyişle, gelişmekte olan ülkelerin önlerinde serbestçe bulunan gelişmiş ülke teknolojilerinden yararlanabilmeleri, sahip oldukları gelişmiş ülkeleri yakalama potansiyellerini değerlendirebilmeleri için buna istekli ve yatırım yapmaya hazır olmalarına bağlıdır.<sup>25</sup>

İkincisi; yakalama sürecinin, kaynakların düşük verimlilik düzeyine sahip tarımdan daha yüksek verime sahip sanayiye kaydırılması olarak nitelendirilmesinden kaynaklanan mekanizmadır. Diğer koşullar sabit iken, böyle bir kaynak transferi, elbette bu türden kaynak transferini daha önce yapmış zengin ülkelere göre yoksul ülkelerde daha büyük gelir meydana getirilmesine yol açar ve bu da yoksul ülkeleri gelişmiş ülkeleri yakalamadaki, yani yakınsamadaki ikinci mekanizmayı oluşturur.<sup>26</sup>

Üçüncüsü; yoksul ülkelerle zengin ülkeler arasındaki neo-klasik büyüme teorisinde yer alan azalan getiriler varsayımıdır. Kişi başına çok fazla sermayeye sahip olan zengin ülkelerde sermayenin getirisi, yoksul ülkelere daha düşüktür. Dolayısıyla, yoksul ülkelerde kişi başına her bir sermaye ilavesinin getirisi, zengin ülkelerdekinden daha fazladır. Bu ise, yoksul ülkelerin zengin ülkelere daha hızlı büyüme potansiyeline sahip olması anlamına gelmektedir.<sup>27</sup>

Neo-Klasik düşünce bağlamında sermayenin biriktiği gelişmiş ülkelerde sermaye azalan getiri koşullarında çalışmakta; diğer koşullar sabit iken aynı miktardaki sermaye yoksul ülkelere daha fazla getirilere sahip olduğundan zengin ülkelere daha hızlı büyümelerine imkân sağlamaktadır.<sup>28</sup>

Kişi başına gelir artışı ile kişi başına gelir düzeyi arasındaki ilişkiyi 80 ülkeye göre inceleyen Zind (1991) genelde yakınsamayı gösteren herhangi bir kanıt bulmamakla beraber kişi başına geliri 800 doları aşan ülkeler arasında yakınsamaya işaret eden bazı kanıtlar bulmuştur. Bu ülkelerde ortaya çıkan böyle bir sonucun nedenini, kişi başına gelire kişi başı yatırım arasındaki pozitif ilişki olarak açıklamıştır.<sup>29</sup>

<sup>25</sup> a.g.e., s. 85–105

<sup>26</sup> Rassekh, F. “The Convergence Hypothesis: History, Theory, and Evidence”, *Open Economies Review*, 9: 85–105, 1998

<sup>27</sup> a.g.e., 85–105.

<sup>28</sup> Kaynak, M. “Kalkınma İktisadı”, 2007, 2.Baskı, Ankara, s. 104.

<sup>29</sup> Zind, R. G. “Income Convergence and Divergence Within and Between LDC Groups” *World Development*, vol. 19, issue 6, pages 719-727, 1991

1960 ile 1990 arası 30 yıllık dönemde 113 ülkeyi araştıran Dowrick bu ülkeler için büyüme hızları ile başlangıçtaki verimlilik düzeyi arasında negatif bir ilişki, bir başka deyişle, yakalama sürecinin meydana geldiğine dair bazı kanıtlar bulurken, bazı faktörlerin yüksek kişi başına gelir düzeyine sahip ülkelerde kişi başına gelir artışının daha hızlı gerçekleşmesine ve böylece dünya ölçeğinde yaşam standartlarında iraksamaya yol açtığını göstermiştir.<sup>30</sup>

Neo-Klasik paradigmanın dışında kalan ve ekonomik büyümenin başlangıç kişi başına gelir düzeyi ile tersine bir ilişki içinde olması lazım geldiğini; çünkü ülkeler ne kadar geri kalmışsa ileri ülkeleri “yakalamak” için de o kadar büyük bir potansiyele sahip olduğunu, yani o kadar çok ileri teknolojileri absorbe etme olanağı bulunduğunu ileri süren başka ve önemli bir literatür daha vardır.<sup>31</sup>

Abromovitz tarafından “yakınsama hipotezi” olarak tanımlanan bu düşünce, özellikle 1980’li yılların ortalarından itibaren daha yoğun bir tartışma alanı haline gelmiştir.<sup>32</sup> Araştırmacıların yakınsama hipotezine bu kadar ilgili olmalarının nedeni olarak hem ülkelere ait uzun dönemli makro ekonomik zaman serilerinin yayımlanmasının hem de ekonometrik tekniklerde ortaya çıkan yeni gelişmelerin etkisinin olduğu söylenebilir. Bu yüzden, Solow modelinin 1956 yılında formüle edilmesi sonucu teorik temellere oturtulan yakınsama hipotezi, yalnız ekonomik bir olgu olarak değil aynı zamanda istatistiksel bir olgu olarak da incelenmeye başlanmıştır.<sup>33</sup> Abramovitz yakınsama hipotezinin kısa ve öz bir tanımını yapmıştır. Buna göre, “Belli koşullar altında geride kalmak, başlangıçtaki liderden daha hızlı büyüme kabiliyeti ve üretkenliği yaratır”. Bu görüş, yakınsama hipotezinin ana iddiasıdır.<sup>34</sup>

Buna karşılık Gerchenkron, teknoloji açığı ile sosyal yetenek açığının birlikte var olmasından hareket ederek sosyal yeteneğin genişletilmesiyle teknoloji yakalama sürecinin aynı anda meydana geldiğini vurgulamaktadır.<sup>35</sup> Her şeyden önce Gerchenkron geç kalan ülkelerin kalkınmalarını en temel özelliklerinin önder ülkelerinkinden farklı olduğunu vurgulamaktadır; çünkü onlar basit bir şekilde geç kalmış ülkelerdir. Onun sistemleştirilmesindeki anahtar faktör, geç kalmış ülkelerin kendi ekonomik geri kalmışlıklarıdır. İleri ülkelerin günümüzde geri kalmış ülkelere sağlayacağı birçok olanaklar vardır. Böylece geri kalmış ülkeler

<sup>30</sup> Dowrick, S., Gemmel, N. “Industrialization, Catching Up and Economic Growth: A Comparative Study Across the World’s Capitalist Economies”. *Economic Journal*, Vol. 101, No. 405, 1991

<sup>31</sup> Kaynak, M., “Kalkınma İktisadi”, 2007, 2.Baskı, Ankara, s. 104.

<sup>32</sup> Abramovitz, M. “Catching Up, Forging Ahead, and Falling Behind”, *Journal of Economic History*, 46(2): 385–406, 1986

<sup>33</sup> Durlauf, S.N. “Controversy On The Convergence and Divergence of Growth Rates: An Introduction”, *Economic Journal*, 106 (437): 1016–18, 1996

<sup>34</sup> Abramowitz, M. “Catching Up, Forging Ahead, and Falling Behind”, *Journal of Economic History*, 46(2): 385–406, 1986

<sup>35</sup> Gerschenkron, A. “Economics Backwardness in Historical Perspective”. *A Book of Essays*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1962, pp.110

sanayileşmelerini kendilerinin yaratmasına gerek kalmadan, önder ülkeler tarafından daha önce yaratılmış olan teknolojik ve kurumsal gelişmelerden yararlanarak başlatabilirler.

Gerchenkron, önder ülkelere göre ekonominin genelinde düşük sermaye yoğunluklarına sahip geç kalmış ülkelerin, tek tek fabrikalarda daha sermaye yoğun yatırım yapma yoluyla önder ülkeleri yakalayabilmiş oldukları görüşünü öne sürmüştür.<sup>36</sup>

Gerchenkron'un göre, geç kalmışlardaki kurumların temel işlevi, kaynakları mobilize etmek ve onları XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki teknolojik eğilimler bağlamında ilgili sektörlerde sermaye yoğun projelerde odaklaştırmaktır. Zamanın Almanya gibi ılımlı geri kalmışlığa sahip bir ülkesinde bu rolü yatırım bankaları üstlenmiştir. Almanya'daki yatırım bankalarının bu rolünü ise Rusya gibi uç geri kalmışlığa sahip bir ülkede devlet üstlenmiştir. Çünkü Rusya'da etkin olacak uzun dönemli bir kredi sistemi kurmak, ticari dürüstlüğün çok düşük seviyede olmasından dolayı olanaksızdır. Rusya'da müdahaleci devlet yapısının temelini zorunlu tasarruf olarak tanımlanabilecek bir politika oluşturmuştur. Bir başka deyişle, devlet, ağır ve azalan oranlı vergiler uygulayarak köylünün ve proletaryanın gelirini almış ve bunları demiryolları gibi büyümeyi teşvik edici projelere aktarmıştır. Dolayısıyla devletin gerçekleştirdiği vergilendirme yoluyla köylülerden sanayi sektörüne gelir transferi yapılmış ve böylece ekonomi canlandırılmıştır. Bu yolla devlet, bir anlamda girişimci rolü üstlenmiştir.<sup>37</sup>

Son yıllarda yakınsama analizleri, panel birim kök testleri kapsamında gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Evans ve Karras (1996), Kocenda ve Papell (1997), Kocenda (2001) ve Fleissig ve Strauss (2001) zaman serileri için ele alınan birim kök testlerinin düşük istatistikî güce sahip olduğunu ve birim kökün varlığına işaret eden sıfır hipotezini kabul etme eğilimi sergilediklerini savunarak yakınsama analizlerinde panel birim kök testlerini kullanmanın daha doğru olacağını ortaya koymuşlardır.

Bu çalışmada panel veri analizi yönteminden ziyade ülkeler arasında 1990-2013 yılları itibariyle trend analizi yoluyla ülkeler arası gelir yakınsaması durumu incelenmiş ve genel hatlarıyla ifade edilmiştir (Bkz Bölüm 2).

<sup>36</sup> Gerschenkron, A. "Economics Backwardness in Historical Perspective". A Book of Essays, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1962, pp.110

<sup>37</sup> a.g.e., pp. 111

## 1.2. SOVYETLER BİRLİĞİ SONRASI ÜLKELER ARASI TİCARET REJİMİ VE AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ

### 1.2.1. Serbest Ticaret Bölgesi: Oluşum Tarihi ve Temel Hükümler

Sovyetler Birliği sonrası bölgede üretim üzerindeki hareketlilik, ticaretin liberalleşmesi, ticari ve ekonomik işbirliğinde ortaklık ve Bağımsız Devletler Topluluğu bölgesinde ekonomik faaliyetlerin yürütülmesi yönündeki çabalar, 1990'lı yılların başlarında gerçekleşmiştir. Son yıllara kadar bölge ülkeleri arasındaki işbirliği geçen yüzyılın sonlarından itibaren ikili serbest ticaret anlaşmalarıyla sürdürülmüştür. 1994 yılında Azerbaycan, Ermenistan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya Federasyonu, Tacikistan, Özbekistan ve Ukrayna Serbest Ticaret Bölgesi anlaşması imzalamışlardır. Bu anlaşma karşılıklı ticarete tarife ve tarife dışı engellerin iptali ve birçok ticari engellerin ortadan kaldırılmasını içermektedir. Anlaşma Rusya Federasyonu ve birçok ülke tarafından onaylanmadığından yürürlüğe girememiştir.<sup>38</sup> Rusya Federasyonu, 1999 yılında tüm bu ülkelerle Serbest Ticaret Bölgesi anlaşmasına ek olarak bazı değişiklikler ve eklemeler ile ilgili protokol (her üye devletin mevzuatına uyum sağlayacak bir çerçeve belgesi) imzaladı. Bu protokole göre Bağımsız Devletler Topluluğu'nda daha önce işleyen ikili serbest ticaret rejiminin yerine çok taraflı ticaret rejimi sunulmuş, tüm gümrük vergileri ve Serbest Ticaret Bölgesi'ne üye olan ülkeler arasındaki karşılıklı ticarete malların giriş ve çıkışlarındaki miktar kısıtlamaları kaldırılmış, anlaşmazlıkların çözümü için yeni düzenlemeler yapılmıştır.<sup>39</sup>

Ancak çok taraflı serbest ticaret rejimi tam olarak oluşturulamamıştır. Taraflar uluslararası sözleşmenin şartlarına göre sözleşmenin ana parçası olan serbest ticaret rejiminin ortak istisna listesi üzerinde anlaşmayı başaramadılar. Hiç bir ülke bu iki belgeyi (Serbest Ticaret Bölgesi anlaşması ve Protokol) onaylamamış, bu da büyük çaplı Serbest Ticaret Bölgesi'nin gerçekleşmesini frenlemiş ve ortaklar arasında ikili anlaşmalarla yürütülen Serbest Ticaret Rejimi'nin uygulanmasına devam edilmiştir.<sup>40</sup>

Son yıllara kadar Bağımsız Devletler Topluluğu'nda serbest ticaret rejimi, yaklaşık 110 ikili ve çok taraflı ticari anlaşmaya dayanmaktaydı. Bu durum, ithal mallarının tarife ve tarife dışı kısıtlamalarını azaltsa dahi ayrımcı sonuçlara karşı koruma sağlayamadı. Serbest ticaret rejiminin gelişmesinde bir sonraki adım onun daha anlaşılır ve sürdürülebilir çok taraflı rejime geçişi olmuştur. 18 Ekim 2011 tarihinde Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin karşılıklı

<sup>38</sup> "Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşması". 2011, BDT İcra Komitesi Resmi Sitesi <http://www.cis.minsk.by/page.php?id=18968>

<sup>39</sup> a.e.

<sup>40</sup> a.e.

ticaretinin %90'nı oluşturan 8 üye ülke (Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Ermenistan, Rusya Federasyonu, Tacikistan, Ukrayna) başkanları tarafından Serbest Ticaret Bölgesi Sözleşmesi imzalandı.<sup>41</sup> 2012 yılının Haziran ayında Özbekistan da Serbest Ticaret Bölgesi Sözleşmesi'ni imzalamıştır. Ayrıca bu Sözleşme'ye Azerbaycan ve Türkmenistan'ın katılımı için de müzakereler sürdürülmektedir.<sup>42</sup>

Serbest Ticaret Bölgesi Sözleşmesi, tümüyle GATT (Ticaret ve Tarifelerin Genel Anlaşması) ve WTO (Dünya Ticaret Örgütü) anlaşma ve ilkelerine dayanmaktadır. Bu sözleşme, günümüzde mevcut olan serbest ticaret rejiminin tüm muafiyetlerini, aynı zamanda serbest bölge rejiminden muaf olan mallar için gümrük vergilerinin uygulanmamasını ve vergi oranlarının artırılmamasını içermektedir. İthalatta bu tür muafiyetlerin sayısı önemli ölçüde azaltılmıştır. Aslında bu anlaşma sadece 3 ürün (alkol, şeker, tütün ürünleri) için geçerlidir ve onlara uygulanan vergiler için 1 Ocak 2015 tarihine kadar devam etmiştir. Ayrıca ithalatta mevcut olan muafiyetlerin kaldırılma tarihleri belirlenmiş ve taraflarca oluşan bağımsız uzmanlar komisyonu aracılığıyla uluslararası uygulamalara dayalı olarak uyuşmazlıkların çözüm mekanizmasının oluşturulma ihtimali gözden geçirilmiştir.<sup>43</sup>

Serbest Ticaret Bölgesi Sözleşmesi, Dünya Ticaret Örgütü'nün sağlık ve bitki koruması önlemlerinin uygulamaları için tarafların anlaşma ilkeleri ve kurallarına uyma yükümlülüklerini belirlemektedir. Anlaşma, kamu alımlarını düzenleyen kural ve prosedürlerle ilgili olarak tarafların yükümlülüklerini tanımlayan Protokolün hazırlanma hükmünü içermektedir.<sup>44</sup> Sözleşmenin 9. Maddesi, karşılıklı ticarete anti-damping ve telafi edici önlemlerin uygulanmasına ayrılmış ve ihracatı sübvansе uygulamalarının ortadan kaldırılmasına yönlendirilmiştir. İşletmelere yapılan devlet yardımlarının şeffaflığı için ortaklara toplam tutar, dağıtım, belirli durumlar ve planlar hakkında her yıl bilgilendirme yapılmaktadır. GATT'ın XIX. maddesine ve yerli üreticilere zarar verici bir durum olduğunda koruma önlemleri hakkında Dünya Ticaret Örgütü anlaşmasına göre, sanayi ve tarım ürünlerinin karşılıklı ticaretinde geçici koruyucu önlemlerin kullanımına izin verilmektedir.<sup>45</sup>

<sup>41</sup> 15.07.2012 tarihinde SBT Sözleşmesi 2 ülke Rusya (Nisan 2012) ve Beyaz Rusya (Mayıs 2012) arasında onaylanmıştır. Sözleşme üçüncü onay bildirimini alındığı tarihten itibaren 30 gün sonra yürürlüğe girmiştir. "Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşması". 2011, BDT İcra Komitesi Resmi Sitesi <http://www.cis.minsk.by/page.php?id=18968>

<sup>42</sup> "Rusya Bağımsız Devletler Topluluğu'nda Serbest Ticaret Bölgesi Sözleşmesini 18 Yıl Sonra Onayladı", 28 Mart 2012, <http://top.rbc.ru/economics/28/03/2012/643742.shtml>, <http://e-cis.info/zst.php>

<sup>43</sup> Rusya ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri arasındaki ticaret anlaşmazlıkları bu güne kadar ikili düzeyde çözümleniyordu ve çoğu zaman siyasi yollarla. Bağımsız Devletler Topluluğu karşılıklı taleplerin çözümü için çok taraflı bir mekanizma yoktu. Rus mallarına karşı özel koruyucu soruşturma 2008-2009 yıllarında Kazakistan (şekerleme, pamuk, çatı kaplama malzemeleri) ve Kırgızistan (şeker, un) tarafından başlatılmıştır (S.A. Kulik vb, 2010, s. 38).

<sup>44</sup> "Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşması". 2011, BDT İcra Komitesi Resmi Sitesi <http://www.cis.minsk.by/page.php?id=18968>

<sup>45</sup> "Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşması". 2011, BDT İcra Komitesi Resmi Sitesi <http://www.cis.minsk.by/page.php?id=18968>

Taraflar geçerli düzeyde ihracat vergilerini “dondurmayı” ve Serbest Ticaret Bölgesi Sözleşmesi’nin yürürlüğe girmesinden 6 ay sonrasına kadar aşamalı iptali için müzakerelere başlamak için anlaşmışlardır. Aynı zamanda taraflar teknik, sağlık ve bitki koruması önlemlerinin ticarete engel olmayacak şekilde uygulanmasına yönelik karar almışlardır.<sup>46</sup> Sözleşmeyle Bağımsız Devletler Topluluğu’na üye ülkeler arasındaki karşılıklı ticarete kotalar, lisans veya diğer önlemler şeklinde olan miktar kısıtlamaları, yani tarife dışı engeller tümüyle iptal edilmiştir. Serbest Ticaret Bölgesi Sözleşmesi’nin önemli hükmü; alım-satımı, taşınmasını, dağıtımı, kullanımı ve aynı zamanda da iç pazarda malların işlenmesini düzenleyen iç vergi, tahsilat, kanun ve kuralların karşılıklı ulusal rejimini sağlamaktır.<sup>47</sup>

Yukarıda görüldüğü üzere Orta Asya ülkelerinin büyük kısmı Dünya Ticaret Örgütü’nün ilgili normlarına uyan serbest ticaret standart rejimine katılmıştır. Beş bölge ülkesi (Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan) Serbest Ticaret Bölgesi’ne üye iken; Türkmenistan bunun dışındadır ve bir tek 1992 yılında Rusya Federasyonu ile serbest ticaret konusunda bir çerçeve anlaşması imzalamıştır. Rusya Federasyonu ve Afganistan arasındaki ticari ilişkiler ise genel uygulamaya uygun olarak yürümektedir.

İç pazarı koruma ihtiyaçları ve bazen üreticilerin çıkarlarını ihlal eden ayrımcı ve diğer dış etkenlere cevap olarak gerçekleşen önlemlerden yola çıkarak bölgedeki bazı ülkeler, tarife dışı düzenleyici önlemler kullanmaktadırlar. Örneğin 2008-2009 yılları arasında Kazakistan, Rus alkol ürünlerinin ithalatını düzenleyen fonlar uygulamıştır. Özbekistan 2010 yılının Ocak ayına kadar «M2», «M3», «N2» kategorili<sup>48</sup> motorlu araçların ithalatını teknik kısıtlamalarla engellemiştir.<sup>49</sup>

Gümrük Birliği’ne üye ülke pazarlarının düşük ithalat bariyerlerine sahip olan ülkelerin ihracatından korumasına odaklanması Serbest Ticaret Bölgesi Sözleşmesi’nin karakteristik bir özelliğidir.<sup>50</sup> Sözleşme’nin sonuç kısmında; eğer katılımcılardan biri üçüncü bir ülkeyle anlaşma yaparsa ve bu Gümrük Birliği sanayiine zarar verirse veya zarar verecek tehditler içerirse o zaman MFN<sup>51</sup> oranlarında farklı mallara ithalat vergisi uygulanacağı belirtilmiştir. Rusya Federasyonu Ekonomik Kalkınma Bakan Yardımcısı A. Likhaçev, Sözleşme’nin imzalanmasını yorumlarken açık bir şekilde Sözleşme’nin bu hükmünün sözleşme yapan ve

<sup>46</sup> a.e.

<sup>47</sup> a.e.

<sup>48</sup> Otobüsler, trolleybüsler ve küçük kamyonlar.

<sup>49</sup> Kulik, S.A., Spartak, A.N., Yurgens, İ.Y. “Rusyanın Bağımsız Devletler Topluluğu’de Ekonomik Çıkar ve Hedefleri”, Moskova 2010, s. 37.

<sup>50</sup> Sözleşmeye özgü GB uluslararası hukuki anlamda ilk kez tanındı. Sözleşmede sadece sözleşmeye üye olan ülkeler değil aynı zamanda da Gümrük Birliği (Rusya – Beyaz Rusya – Kazakistan) eşit haklara sahipler.

<sup>51</sup> MFN – Most Favored Nation Tariff Rate: En Çok Gözetilen Ulus Tarife Oranı.



Avrupa Birliği ülkeleri ile serbest ticaret bölgesi anlaşmasını uygulayan ülkelere karşı olduğunu ifade etmiştir.<sup>52</sup>

Özellikle Rusya Federasyonu'nun serbest ticaret rejimindeki muafiyetleri muhafaza etmesi Serbest Ticaret Bölgesi'nin "koruyucu" fonksiyonlarını belirlemektedir. Bu muafiyetlere petrol ve petrol ürünleri (vergi oranı özel bir formül kullanılarak hesaplanır) ve doğalgaz (%30, Bağımsız Devletler Topluluğu'nda - ton başına 40 €) da dâhil bulunmaktadır. Petrokimya ürünleri, ham ahşap, demir dışı metaller, çimento, alkol, kabuklu deniz ürünleri, ton balığı ve ayçiçeği tohumu ihracatında vergi uygulaması devam etmektedir. Bu liste, Rusya Federasyonu'nun Dünya Ticaret Örgütü'ne katıldığındaki istisnalar listesinin hemen hemen eşdeğeri'dir. Sözleşme'de gelecekte muafiyetlerin reddedilme durumları da belirtilmiştir. Rusya Federasyonu'nda otomobillerin sanayi tertibatı serbest ticaret rejiminin dışında tutulmuştur (31.12.2020 kadar).<sup>53</sup>

Kazakistan, Sözleşme'nin 40'dan fazla ihracat maddesini (petrol (özel formülle hesaplanan), gaz - %30, yün - %10, alüminyum - %15 (ama ton başına en az 100 €)) korurken; Tacikistan için ise bu sayı yalnızca 16 olarak gerçekleşmiştir (bunlar arasında et, sebze, pamuk-lif, elektro enerji, deri ve alüminyum yer almaktadır).<sup>54</sup>

Koruyucu önlemlerin muhafaza edilmesinin geçici bir önlem olduğu açıktır. Ortak Ekonomik Alan çerçevesinde ihracat vergilerinin kaldırılması beklenmektedir. Bu aşamada görünüşe göre Serbest Ticaret Bölgesi'ne üye ülkelerin üçüncü ülkelerle ticaret rejimlerinin değişimi düzeyinde bu önlemler karşılıklı ticaret akımlarını ve işbirliği potansiyellerini muhafaza etmek için gereklidir.

### 1.2.2. Üçüncü Ülkelerle İlişkilerde Gümrük Vergisi

Genel olarak Orta Asya ülkelerinin tarife koruma düzeyi düşüktür. Önceden Sovyetler Birliği'nin parçası olan ülkeler bağımsızlık elde ettikten sonra ülkelerin gümrük-tarife rejimleri önemli ölçüde farklılık göstermeye başlamıştır; Kırgızistan'daki sert liberal rejimden başlayarak, Kazakistan ve Tacikistan'daki oldukça liberal rejimden, Özbekistan'daki kısıtlayıcı rejime kadar farklılık göstermektedir.

<sup>52</sup> İvjenko, T. "Yanukovich Putin'in Oyunu Dışında Kaldı", Nezavisimaya Gazeta (Bağımsız Gazete), 23 Mart 2012, <[http://www.ng.ru/cis/2012-03-23/7\\_yanukovich.html](http://www.ng.ru/cis/2012-03-23/7_yanukovich.html)>.

<sup>53</sup> Sapojkov, O., Butril, D., "Gümrük Birliği Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Serbest Ticaret Bölgesi Kendini DTÖ'nden Korudu", Kommersant gazetesi, 14 Kasım 2011, <<http://www.kommersant.ru/doc/1815767>>

<sup>54</sup> Sapojkov, O., Butril, D., "Gümrük Birliği Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Serbest Ticaret Bölgesi Kendini DTÖ'nden Korudu", Kommersant gazetesi, 14 Kasım 2011, <<http://www.kommersant.ru/doc/1815767>>

1992 yılından itibaren Rusya'nın ekonomik reformlarında dış ticaretinin liberalleşmesi yönündeki önlemler önemli bir yere sahiptir. Reformları başlatırken devlet başkanı Boris Yeltsin Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Rusya'nın ekonomik kalkınmasına dünya piyasası ile daha fazla entegrasyonun katkı sağlayacağını düşünmekteydi. Bu politikanın sonucu olarak mevcut tarifeler ve kotalar azaltılmış, ithalat sübvansiyonları düşürülmüştür.<sup>55</sup>

2000'li yıllardan itibaren Rusya'da ticaret rejiminin belirgin bir şekilde liberalleşmesi söz konusu olmuştur. Örneğin, 2008 yılında Rusya Federasyonu Bağımsız Devletler Topluluğu ortakları için gerçek avantajlar yaratan dış tarife korumasını nispeten yüksek düzeyde tutmuştur: Rusya Federasyonu'nun ortalama ithalat tarifesi Tacikistan'daki %8, Kazakistan'daki %6 ve Kırgızistan'daki %5 oranlarıyla karşılaştırıldığında yaklaşık %11 düzeyinde idi. Daha sonra 2010 yılında durum önemli bir ölçüde değişmiş ve bu ülkelerin tarife koruma düzeyinde bir iyileşme oluşmuştur: Rusya Federasyonu'nun dış tarife koruma düzeyi %9.5'e düşerken Kazakistan'da önemli bir artış izlenmiştir. Rusya Federasyonu'nda vergisiz tarım dışı ithalat kalemleri artarken Kazakistan'da tam tersi azalmıştır. Rusya Federasyonu'nda genel mühendislik ürünleri ve aynı zamanda elektroteknik ve elektronik ekipmanların ithalat tarifeleri kısa bir süre içinde önemli ölçüde azalmıştır (bkz. Tablo 1).

**Tablo 1. Rusya ve Orta Asya Ülkelerinin İthalat Tarifelerin Karşılaştırılması (2008–2010)**

		Rusya	Kazakistan	Kırgızistan	Tacikistan	Özbekistan
		MFN <sup>56</sup> oranlarına göre aritmetik ortalama değeri				
	2008	10,8	6	4,7	7,9*	15,5
	2010	9,5	9,2	4,6	7,8	15,4
		Tarım ürünleri üzerindeki aritmetik ortalama değeri				
	2008	10,2	4,9	4,2	7,4*	14,9
	2010	8,9	8,5	4,2	7,4	14,9**
		Toplam tarım dışı ürünlerin ithalatında vergisiz ithalatın payı				
	2008	11,5	26,8	51,4	...	1,5
	2010	14,5	17,9	51,7	1	3,7**
		Makine ve araç grupları için aritmetik ortalama değeri				
Genel makine mühendisliği ürünler	2008	4,2	0,7	2,6	...	9,4
	2010	3,4	3,3	2,2	5	8**
Elektrikli ve elektronik cihazlar	2008	8,8	1,5	3,4	...	13,4
	2010	7,4	6,2	3,4	5	12,6**
Ulaşım araçları	2008	10,4	2,1	4,8	...	12,6
	2010	11,1	10,5	4,7	5,1	12,9**

**Kaynak:** DTÖ'ne göre hazırlanmıştır (2009,2011)

**NOT:** \* 2006 verileri

\*\*2009 verileri

Rusya'nın Dünya Ticaret Örgütü'ne katılımıyla beklenen tarife yapısı Rus pazarında Orta Asya ülkeleri ile üçüncü ülkeler arasında ciddi rekabet durumu oluşturacaktır.<sup>57</sup> Rusya

<sup>55</sup> Broadman, H.G., "Dünya Ticaret Örgütüne Katılımı İçin Rusya'nın Ticaret Politikasının Reformları", Dünya Bankası, 2. Bölüm, <http://siteresources.worldbank.org/INTRANET/TRADE/Resources/Chapter2-1.pdf>

<sup>56</sup> MFN – Most Favored Nation Tarife Rate, En Çok Gözetilen Ulus Tarife Oranı

Federasyonu'nun geniş ve büyüyen iç pazarına vergisiz dâhil olma durumu onun bölge ortakları için çok önemlidir. Ayrıca Orta Asya ülkelerinin birçoğunun önemli ölçüde geleneksel tarife ve tarife dışı kısıtlamaları azalttığını dikkate alırsak bölge içi ticaretin düşük düzeyi sadece ihracat kaynaklarının eksikliğinden değil, aynı zamanda da kurumsal nitelikli engellerden kaynaklanmaktadır. İhracat ve ithalat için gerekli prosedürlerin sürdürülmesi için gereken belgelere ve gün sayısına göre Orta Asya ülkelerinin birçoğu uluslararası ticaret açısından düşük reytinge sahiplerdir. İhracat veya ithalat ile ilgili maliyetler geçiş ekonomisine sahip diğer ülkelere kıyasla bölgede belirgin bir şekilde daha yüksektir.<sup>58</sup>

### 1.2.3. Avrasya Ekonomik Birliği'ne Dâhil Olmayan Bölge Ülkelerinin Ticaret Rejimleri

*Türkmenistan:* Türkmenistan ithalatının tarife koruma düzeyi genellikle yüksek değildir: 2010 yılında tarifelerin aritmetik ortalama değeri sadece %6.1, vergisiz kalemlerin payı ise ithalat kaleminin toplam değerinin %80.1'ini oluşturmuştur. Bununla birlikte bazı ithal mallar üzerindeki tüketim vergi oranlarının artışı sonucunda Türkmen üreticilerine yönelik koruma uygulamaları geniş bir şekilde kullanılmaktadır. Bu oranlar Rusya Federasyonu'ndan ithal edilen bazı mallar için de geçerlidir. Böylece, gerçekte Rus ithal malları üzerindeki tüketim vergisi oranları (bira, alkollü içeceklerin farklı türleri) önemli ölçüde Türkmen üretiminin benzer ürünleri için düzenleyici otoriteler tarafından belirlenen tüketim vergilerini aşmaktadır (örneğin, malt bira için 5 kat, alkollü içecekler için ise- 2.5-6 kat). Tüketim vergisi Rusya Federasyonu'ndan ithal olunan tütün ürünleri ve arabalara da uygulanmaktadır. Benzer Türkmen ürünleri ile karşılaştırdığımızda değişik tüketim vergi oranlarının uygulanması Rus üreticilerin ürünlerinin rekabet gücünün azalmasına ve Türkmenistan pazarından uzaklaşmasına yol açmaktadır.

Rusya Federasyonu'ndan mal ithalinin bir kısmı 1992 yılından itibaren Rusya ile yapılan ikili serbest ticaret anlaşması ile düzenlenmiştir. Bunlarda muafiyet yıllık anlaşmalarla yapılmaktadır. Rusya Federasyonu ve Türkmenistan arasındaki serbest ticaret rejimi büyük kısıtlamalarla yürütülmektedir. Türkmen malları ve benzer Rus ürünlerine uygulanan tüketim vergi oranlarının aynı düzeye getirilmesiyle alakalı Rusya Ticaret ve Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı ve Türkmenistan Maliye Bakanlığı ile yürütülen müzakereler henüz sonuç vermemiştir. "Farklı faaliyet türlerinin ruhsatlanması hakkında" kanun (2008. yıl) ithalatın ruhsatlaştırılması alkollü ve tütün ürünlerini, kimyasal ürünler ve motorlu araçları içermektedir.

<sup>57</sup> AET'in değerlendirmesine göre, 2012 yılında DTÖ dahil olmakla Rusya Federasyonu'ndaki tarife korumanın düzeyi 2011 yılındaki %10 ile karşılaştırıldığında yaklaşık %7,5-7,8 düşmüştür. ("DTÖ'ye Rusya Federasyonu'nun katılımı (92)", Kasım 2012) <<http://ria.ru/economy/20120411/623178515.html>>.

<sup>58</sup> IMF. «Regional Economic Outlook: Middle East and Central Asia», Wash., D.C., Nisan 2011, 68-69.

2008 yılından itibaren Türkmenistan Cumhurbaşkanı'nın kararı ile el yapımı halılar, bazı mineral gübreler, demir dışı metaller ve onların ürünleri, buğday, buğday unu, makarna ve pirince ihracat vergileri uygulanmaktaydı. İhracatı mevsimsel olan birçok tarım ürünü (meyve ve sebze) için de miktar kısıtlamaları söz konusudur (ihracatı tamamıyla yasaklanması dâhil olmakla, örneğin, oksijen gaz şişeleri). Ülkeden ihraç edilen tüm ürünler zorunlu sertifikasyona tabidirler.<sup>59</sup>

*Afganistan:* Son 10 yıl içerisinde yaşanan gelişmeler sonucunda Rusya'nın Afganistan ile olan ekonomik ilişkisi diğer Orta Asya ülkeleri ile olan ekonomik ilişkisinden daha farklı bir boyuta ulaşmıştır. Ülkede daha çok dini nedenlerle, ithalat ürünlerinin önemli bir miktarında yasaklar, mevsimsel kısıtlamalar, kotalar ve diğer tarife dışı engeller hala sürmektedir. Ancak ithalat için ruhsat alma süreçleri kolaylaştırılmıştır. Genel olarak ülkenin ticaret politikası liberaldir: 2010 yılında aritmetik ortalama tarifesi sadece %5.6 iken toplam ithalat kalemlerinde vergisiz kalemlerin payı %0.5 olmuştur.<sup>60</sup> 2004 yılında Afganistan Dünya Ticaret Örgütü'ne katılmak için başvuruda bulunmuştur.

2011 yılında Rusya Federasyonu, Afganistan pazarına giren petrol ürünlerinin önemli bir ihracatçısı haline gelmiştir. Bunun nedeni Afganistan'ı siyasi nedenlerle dışlayan daha sonra ülkeye petrol ürünlerinin girmesini kısıtlayan İran'ın petrol ambargosu uygulamasıdır. Ancak Rus ihracat hacminin sabit olduğu söylenemez. Çünkü kaçakçılık yoluyla getirilen ve Rusya Federasyonu'nun daha pahalı petrol ürünleri ile başarılı bir şekilde rekabet eden ucuz ve düşük oktanlı İran benzini, ticari dengeyi bozmaktadır. Afganistan'da 2011 yılının Mayıs ayında yürürlüğe giren vergilerin artırılması kararı, Rusya ve Afganistan arasındaki ticareti olumsuz şekilde etkilemiştir. Petrol ürünlerinin vergisi 1 ton için 60\$, sıvılaştırılmış gaz için ton başına 7\$, un için ton başına 10\$ olmuştur. İran'dan farklı olarak Rusya Federasyonu'ndan ithalat genelde yasal yollardan yapılmaktadır. Bu vergiler, Afgan piyasasında Bağımsız Devletler Topluluğu mallarının fiyatlarının belirgin bir şekilde artmasına ve güney ve batı yönlerden gelen kaçak malların piyasada yer almasına neden olmaktadır.<sup>61</sup> Günümüzde güney koridor (Afgan-Pakistan sınırı boyunca), kuzey geçişe göre büyük bir avantaja sahiptir çünkü Afgan-Pakistan sınırından gelen malların %60'ı kaçakçılık yoluyla gelen mallardır ve ithalat vergilerinin artırılmasının oradan geçen ürün miktarı

<sup>59</sup> Rusya Federasyonu Ekonomik Kalkınma Bakanlığı. Dış ekonomik ilişkiler portalı, <[http://www.ved.gov.ru/exportcountries/tm/tm\\_market/](http://www.ved.gov.ru/exportcountries/tm/tm_market/)>

<sup>60</sup> Orta Asya BEİ. "Orta Asya BEİ Ülkelerinde Ticaret: Ticari Politika Faaliyetin Stratejik Planının Gözden Geçirilme İhtiyacını Değerlendirmesi için Bölgede Ticaretin Araştırılma Teklifi", 2011, <<http://www.carecprogram.org/ru/index.php>>

<sup>61</sup> CISA "2011 yılında Rus-Afgan ekonomik faaliyeti", CISA uzman grubu, 5 Temmuz 2011, <<http://www.afghanistan.ru/doc/20419.htm>>

üzerinde bir etkisi olmamaktadır. Aynı zamanda Özbekistan sınırında farklı nedenlerle kargoların yavaşlaması Pakistan'dan gelen kaçak malların sayısını artırmaktadır.<sup>62</sup>

#### 1.2.4. Gümrük Birliği'nin Ticaret Rejimi: Tek Bir Pazarın Oluşumu

Tüm katılımcı ülkeler için ortak Gümrük Kanunu (GK) yürürlüğe girdiğinde ve Gümrük Birliği'ne üye ülkelerin iç pazarlarında gümrük, ulaşım, sağlık ve karantina, veterinerlik ve bitki koruması kontrolü kaldırıldığında Gümrük Birliği resmi olarak 1 Ocak 2010 tarihinde gerçekte ise 1 Temmuz 2010 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ortak Gümrük Kanunu ile "Ortak Gümrük Birliği" kavramı ortaya çıkmıştır. Gümrük Birliği bölgesinde ortak gümrük geçiş koşulları oluşmuş, Gümrük Birliği'ne üye ülkelere ait mallara ve ortak gümrük sınırları içinde serbest dolaşıma bırakılan üçüncü ülke mallarına uygulanan aşamaları-sınırlı gümrük kontrolü ve karşılıklı ticarete gümrük işlemleri kaldırılmıştır.<sup>63</sup>

Gümrük Birliği Komisyonu uygulamaya başladıktan ve ulusal gümrük tarifelerinin birleşmeye dayalı olarak Ortak Gümrük Tarifesi yürürlüğe girdikten sonra 2010 yılında Rusya Federasyonu ve Kazakistan arasındaki ticaret rejiminde değişiklikler başlamıştır. Bunun ardından dış ticaretin düzenlenmesi için ortak bir mekanizma oluşmuş ve büyük ölçüde Rusya-Kazakistan sınır alanının kontrolü kolaylaştırılmıştır.<sup>64</sup> Gümrük Birliği'ne katılan ülkeler tarife dışı kısıtlamalardan kendilerini uzak tutmaktadırlar. 1 Eylül 2010 yılında ithalat gümrük vergilerinin kayıt ve uygulama mekanizması yürürlüğe girmiştir. Ortak Gümrük Tarifesi gelirlerinin üye ülkeler arasında standart dağıtımı Kazakistan için %7.33, Beyaz Rusya için %4.7, Rusya Federasyonu için ise %87.97 olarak gerçekleşmiştir.<sup>65</sup>

Ancak Gümrük Birliği'nin oluşumu onun dış sınırlarında bazı sorunlar oluşturmuştur. Böylece, Gümrük Birliği'ne dâhil olmayan diğer komşu ülkeler için ortak gümrük sınırının oluşumu Orta Asya için geleneksel bavul ticaretini önemli ölçüde zorlaştırmıştır. Gözlemciler Gümrük Birliği'nin Çin ve Kazakistan arasındaki ticaretin gelişmesinde bir engel haline geldiğini ve Kırgızistan'dan Kazakistan ve Rusya'ya Çin tüketim mallarının yeniden ihraç edilmesini engellediğini belirtmektedirler. Gümrük Birliği kurulmasının bu ticari ilişkilere olan etkisi henüz net bir biçimde belirlenmemiştir. Bunun sebebi gümrük birliğinin gayri resmi niteliğini göz önüne alarak tüm ticaret hacimlerinin ölçülmeye tabi tutulmasının çok zor olmasıdır.

<sup>62</sup> Daud, M. "Afgan Ulaştırma Projelerini Yeni Bölgesel Entegrasyonun Lokomotiflerine Çeviriyor", 9 Haziran 2011, <<http://afghanistan.ru/doc/20259.html>>.

<sup>63</sup> Kulik, S.A., Spartak, A.N., Yurgens, İ.Y. "Rusyanın Bağımsız Devletler Topluluğu'nda Ekonomik Çıkar ve Hedefleri", Moskova 2010, 38,39.

<sup>64</sup> a.g.e., ss. 38,39

<sup>65</sup> "2005-2012 Döneminde Gümrük Birliği'ne ve Ortak Ekonomik Alana Üye Ülkeler", Kısa İstatistik Derleme, Moskova 2013.

Resmi Rus temsilcilerince Rusya Federasyonu, Serbest Ticaret Bölgesi'ne üye ülkelerin ithal ettiği malları Gümrük Birliği sınırları içerisinde kendi malı gibi vergisiz tekrar ihraç etmeyeceğinden emin olmalıdır. Çin ile basitleştirilmiş gümrük rejimine sahip Kırgızistan'da mevcut durumun karmaşık olması ticaret hacminin resmi olarak sadece yaklaşık 0,5 milyar dolar olmasından kaynaklanmaktadır. Oysa değerlendirmelere göre son yıllarda Kırgızistan'a yapılan Çin ihracatının gerçek hacmi 7 milyar dolara ulaşmıştır. Bu da Çin tüketim mallarının (özellikle giyim ve ayakkabı) Kırgız malları olarak Gümrük Birliği sınırları içine ithal olunması anlamına gelmektedir. Bu nedenle Rusya Federasyonu Gümrük Birliği üyesi olarak Kazakistan ve Kırgızistan sınırlarında tüm malların kontrollerini sıkı bir şekilde gerçekleştirerek gümrük rejiminin sıkılaştırılması ile ilgili önlemler alınmasını talep etmiştir.<sup>66</sup> Öte yandan Gümrük Birliği kuralları çerçevesinde yeni gümrük tarifelerinin devreye girmesiyle Kazakistan ve Kırgızistan sınırında tekstilcilerin kendi mallarını ülke dışına çıkarması açısından yaşadıkları zorluklar gergin bir durum oluşturmuştur.<sup>67</sup>

Böylece, Gümrük Birliği içinde ticaret rejimlerinin birleştirilmesi aynı zamanda Serbest Ticaret Bölgesi'ne üye olan ülkelerle de ticaret rejimlerinin birleşmesi sorununa yol açmaktadır. Bu nedenle Serbest Ticaret Bölgesi Sözleşme'sini imzalayan Avrasya Ekonomik Topluluğu'na üye diğer iki ülke Kırgızistan ve Tacikistan'ın Gümrük Birliği'ne katılmaları bu ülkelerin menfaatlerine uygun görünmektedir.

2009 yılının Aralık ayında Almatı'da gayri resmi zirve toplantısında Beyaz Rusya, Kazakistan ve Rusya Federasyonu başkanları 2010-2011 dönemi için Avrasya Ekonomik Birliği üyeleri olarak üç ülke arasında Ortak Ekonomik Alan'ın oluşturulması ve entegrasyonun yeni bir aşamasına geçişle ilgili eylem planı imzalamışlardır. Ortak Ekonomik Alan'ı oluşturan tüm belgeler 2010 yılında imzalanmış ve 1 Ocak 2012 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu belgelerin kabulü ve anlaşmalar çerçevesinde tarafların yükümlülüklerini hükümetler düzeyinde uygulamasıyla birlikte 1 Ocak 2016 yılında Ortak Ekonomik Alan tam anlamıyla sağlanacaktır. Ortak Ekonomik Alan'ın serbest ticaret rejiminden farkı onun mallar için ve aynı zamanda hizmetler, insanlar ve sermaye için vergisiz ve diğer engelsiz dolaşıma olanak sağlamasıdır.

Rus uzmanlara göre Avrasya Ekonomik Birliği temelinde oluşan Gümrük Birliği, yüksek kaliteli ve gerçek entegrasyon perspektifidir.<sup>68</sup> Ancak bu örgüte katılırken üyeler kendi

<sup>66</sup> Glazyev, S.Y. "Gümrük Birliği'nin "Patlayıcı" Kırlangıçları", 2 Ağustos 2011, <[http://rus.ruvr.ru/radio\\_broadcast/6320486/54058901/](http://rus.ruvr.ru/radio_broadcast/6320486/54058901/)>.

<sup>67</sup> Krivoşapko, Y. "Üçlük Dörtlü Olacaktır. 2012 yılında Gümrük Birliği'ne Kırgızistan da Katılabilir", Rossiyskaya Gazeta, 24.11.2011, <<http://www.rg.ru/2011/11/23/kyrgyzia-site.html>> (2014 yılında katıldı).

<sup>68</sup> Panfilova, V. "İslam Karimovun Ertelemiş Partisi", Nezavisimaya Gazeta, 8 Aralık 2011, <[http://www.ng.ru/cis/2011-12-07/1\\_karimov.html](http://www.ng.ru/cis/2011-12-07/1_karimov.html)>.

egemenliklerini belirli bir şekilde kısmak zorunda olacaklarını kabullenmelidirler. Böylece, kendi ulusal sorunlarının derinleşmesiyle birlikte Avrasya Ekonomik Birliği'ne potansiyel üye ülkelerde ulusal elitlerin, farklı grupların lobi ve bazen de fırsatçı çıkarlarının çatışması kaçınılmazdır.

### 1.2.5. Teknik Düzenleme ve Kontrol Önlemleri

Entegrasyon sürecine katılan ülkeler, ticaret koşullarına karşılıklı adaptasyon ve ulusal ekonomilerin yaşadığı etkileşim süreçlerinin ortak yönetilmesine ihtiyaç duymaktadırlar. Aynı zamanda ekonomik kuruluşların faaliyetleri için olumlu şartların sağlanması da bir başka ihtiyacı ortaya koymaktadır. Bu tür ihtiyaçlara ulaşma yönelik uyumlu tarife politikaları, anti-monopol düzenlemeler ve tahkim için birleşik bir sistemin oluşması, lisansların karşılıklı tanınması, vb. örnekler verilebilir. Böyle bir düzenleme öncelikle sağlık, veterinerlik ve bitki koruması gibi uygulanma alanlarını da içermektedir.

1992 yılında Bağımsız Devletler Topluluğu üyeleri standardizasyon, ölçme ve belgelendirme alanında ortak politika uygulanması için sözleşme imzalamışlardır. Bu sözleşmeyle üye ülkeler bu alanlarda ortak politika yürütmektedirler. Bağımsız Devletler Topluluğu çerçevesinde aynı hedeflere yönelik iki kuruluş oluşturulmuştur - Standardizasyon, Ölçme ve Belgelendirme İçin Devletlerarası Konsey (SDAK) ve İnşaat Alanında Teknik Standardizasyon Konseyi (İTSK). Bu sözleşme sayesinde günümüzde Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri, devletlerarası standartların geniş bir birikimine sahiptirler (20570 standardizasyon düzenlemeler içermektedir). Bu standartların uluslararası ve Avrupa standartlarıyla (USO/ASK)<sup>69</sup> uyum düzeyi ise yaklaşık %40'tır.<sup>70</sup>

Avrasya Ekonomik Topluluğu'na üye olan ülkeler arasında bütünleşme süreçlerinin gelişimi ile teknik düzenlemeler, sağlık ve bitki koruması önlemleri alanında ortak politikanın sürdürülmesi yönünde Anlaşma imzalanmıştır (25.01.2008). Gümrük Birliği'nin kurulması ise Beyaz Rusya, Kazakistan Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu arasında 18 Kasım 2010 yılında imzalanan ve Rusya için 1 Temmuz 2011'de yürürlüğe giren teknik düzenlemenin ortak ilkeleri ve kuralları hakkında Anlaşmanın düzenlenmesi konusunu gündeme getirmiştir.<sup>71</sup> Bu anlaşmanın temel koşulları aşağıdaki gibidir:

<sup>69</sup> Uluslararası Standardizasyon Örgütü /Avrupa Standardizasyon Komitesi.

<sup>70</sup> Zajigalkin, A.V. "Standardizasyonun Ulusal Sistemi: Durumu ve Gelişim Perspektifleri", Gümrük Birliği Teknik Düzenleme Sisteminin Oluşturulması Konferansında Sunun, Moskova 18-21 Nisan.

<sup>71</sup> Bu çerçeve anlaşmasına ek olarak 2012 yılının Nisan ayının ortalarında'nin Gümrük Birliği'nin teknik politikasını düzenleyendaha düşük bir seviyede olan 7 anlaşma ve 12 belge imzalanmıştır. Onlardan en önemlileri - ticarete teknik

- Gümrük Birliği'nin teknik düzenlemelerinin tüm bölge çapında doğrudan etkisi vardır;
- Gümrük Birliği'nin teknik düzenlemeler kapsamına giren mallarının teknik düzenlemeler tarafından belirlenen gerekli uygunluk değerlendirme (onaylama) prosedürlerini (kayıt, deneme, inceleme şeklinde veya başka bir biçimde) karşılaması kaydıyla dolaşımına izin verilecektir;
- Ürünün Gümrük Birliği'nin teknik düzenleme kriterlerine uyumlu olmasının zorunlu olarak doğrulanması uygunluk veya sertifika beyanı formları ile yapılmaktadır;
- Gümrük Birliği'nin teknik düzenleme standartlarına uygun olan ve değerlendirme prosedürlerini sağlayan ürünün Gümrük Birliği'ne üye olan ülkelerin pazarlarında dolaşımı tek bir işaretle yapılacaktır;
- Eğer ürün Gümrük Birliği'nin teknik düzenleme ihtiyaçlarını sağlarsa anlaşma tarafları kendi sınırları içerisinde bu ürüne ek gereksinimler (değerlendirme prosedürleri) belirleyemezler;
- Gümrük Birliği'nin teknik düzenlemelerinin uygulanması zorunluluğu aynı ürün için Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun teknik düzenlemeleri devreye girdiğinde sona ermektedir.

Anlaşma, insanın hayatını ve sağlığını, malını, çevrenin, hayvan ve bitkilerin yaşam ve sağlığını korumak için ve aynı zamanda tüketicileri hatalı eylemlerden korumak amacıyla Gümrük Birliği'nin teknik düzenlemelerinin ayarlanması ve onaylanmasını içermektedir. Ayrıca Gümrük Birliği'nin teknik düzenlemeleri enerji verimliliği ve kaynakların korunmasını sağlamak için düzenlenmiştir. Gümrük Birliği'nin teknik düzenlemelerinin diğer amaçlara yönelik kabulüne Anlaşma izin vermemektedir.

Bu yaklaşımın Avrupa Birliği'nde kabul edilen teknik düzenleme modelleri ile örtüştüğünü belirtebiliriz. Avrupa Birliği'nin teknik düzenleme modeli genel bir biçimde oluşmakta, ürünün güvenliği için gereken şartların kabul edilmesini sağlamakta ve üreticilere bu güvenliği elde etmek için özgür seçim sunmaktadır. Ayrıca Avrupa standartlarının zorunlu değil gönüllü

---

engeller Anlaşması, Sertifikasyon üzere kuruluşlarının akreditasyonlarının karşılıklı tanıma Anlaşması ve bitki bağlı önlemleri Anlaşması. Aynı zamanda listede olan ilk 47 teknik düzenlemeler belirlenmiş, onlardan 24'ü düzenlenmiş ve kabul edilmiş, 14'ü ise onaylanmak üzere. Hazırlanmış düzenlemeler Gümrük Birliği'ne karşılıklı tedarik edilen mallarının %70'ni kapsamaktadır. (Kazimirko-Kirillova A. "DTÖ'den sonra Gümrük Birliği neler bekliyor", 13 Nisan 2012, <[http://www.tpp-inform.ru/economy\\_business/2216.html](http://www.tpp-inform.ru/economy_business/2216.html)>.



olmasını belirtmemiz de bu noktada önemlidir. Ancak eğer şirket genel olarak kabul edilen gönüllü standartları kullanmayı reddederse o zaman kendi ürününün güvenilirlik düzeyini ilgili Avrupa Birliği direktiflerinin gereksinimlerine uyduğunu kendisi ispat etmek zorundadır. Gümrük Birliği'nin teknik düzenleme sisteminin oluşmasında da sırf bu yaklaşım uygulanmıştır.<sup>72</sup>

Anlaşma tarafların ortak ürün listesi oluşturmasını zorunlu kılmakta ve onunla ilgili olarak Gümrük Birliği'nde zorunlu gereksinimleri belirlemektedir. 61 ürün adı içeren bu liste 28.01.2011 tarihinde Gümrük Birliği Komitesinin "Ürünlerin ortak listesinin oluşması ve bununla ilgili Gümrük Birliği çerçevesinde oluşan zorunlu gereksinimler" isimli kararı ile onaylanmıştır. Ayrıca Anlaşmanın 8. sayfası Gümrük Birliği'nin teknik düzenleme ihtiyaçlarına uygun ürünlerinin değerlendirme (onaylama) işlemlerinin hangi şirketler tarafından yapılabileceğini belirtmektedir.

Gümrük Birliği ve Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun teknik düzenlemelerinin yürürlüğe girmesi ile ulusal teknik düzenlemelerin iptal edileceği beklenmektedir. Ulusal teknik düzenlemelerin alt başlıkları Gümrük Birliği ve Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun teknik düzenleme alt başlıklarına uyumlu hale getirilmiştir. Aynı zamanda tarafların uluslararası düzeyde uyguladıkları benzer ulusal düzenlemelerin hiçbir yaptırım olmayacaktır.

Aynı teknik düzenleme sistemi oluşturularak Gümrük Birliği'ne üye olan ülkeler bu sisteme bir tek Avrasya Ekonomik Topluluğu ülkeleri (yani, Kırgızistan ve Tacikistan) için değil aynı zamanda Orta Asya ülkeleri – Özbekistan ve Türkmenistan dâhil olmak üzere diğer Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin de katılımı için fırsat yaratacaktır. Gümrük Birliği'nin teknik düzenleme ihtiyaçlarına uygunluğunun doğrulanması için uluslararası ve devletlerarası standartların (aynı zamanda Sovyet sonrası alanda her ülke için erişim imkânı olan Bağımsız Devletler Topluluğu devletlerarası standartların) delil olarak seçilmesi yoluyla bu fırsat sunulacaktır. Bu standartların henüz onaylanmaması durumunda ise - Avrupa standartlarına uyan en iyi ulusal standartlar kullanılacaktır.

<sup>72</sup> Salamatov, V.Y. "Gümrük Birliği – Sovyet Sonrası Alanda Yeni Bütünleşme Fırsatları Ve Yenilikçi Çözümlerin Uygulanması", 23 Kasım 2011, <<http://www.minpromtorg.gov.ru/industry/metrology/88>>.

## 2. BÖLÜM

### RUSYA FEDERASYONU VE ORTA ASYA ÜLKELERİ ARASINDAKİ KARŞILIKLI TİCARETİN TARİHİ GELİŞİMİ VE MEVCUT DURUMU

#### 2.1. RUSYA VE ORTA ASYA ÜLKELERİ ARASINDAKİ KARŞILIKLI TİCARET

##### 2.1.1. Rusya Federasyonu ile Orta Asya Ülkeleri Arasındaki Ticaretin Dinamikleri

Çöküşüne kadar Sovyetler Birliği, Orta Asya ülkeleri için gelişim motoru olmuş ve onların modern görünümüne belirleyici bir etki yapmıştır. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile birlikte Orta Asya ülkeleri ile Rusya arasındaki ekonomik ilişkiler zayıflamaya başlamıştır.

1992 yılında Rusya Federasyonu ve Orta Asya<sup>73</sup> arasındaki ticaret hacmi 1991 yılına göre ortalama olarak 10 kat azalarak 1998 yılına kadar nispeten düşük düzeyde (yılıda 6-9 milyar dolar) seyretmiştir.<sup>74</sup> 1999 yılındaki mali ve ekonomik krizden sonra Rusya Federasyonu'nda ticaret hacmi 1996 yılındaki seviyenin %45.6'na inmiştir. Aynı zamanda bölge ülkelerine gerçekleştirilen ihracat (%42.4) bu ülkelere yapılan ithalata (1996 yılındaki seviyenin %65.8'i) göre önemli ölçüde azalmıştır. 2000–2003 yılları arasında ticari ilişkilerde durgunluk yaşansa da 2003 yılından sonra artış başlamıştır. 2003–2008 yılları arasında Rusya Federasyonu'nun bu ülkelerle ticareti 5.2 kat artmıştır (yaklaşık 40 milyar dolara ulaşmıştır). Aynı zamanda Rusya Federasyonu'ndan ihracat 4,5 kat, ithalat ise öncelikle doğalgaz olmak üzere 6,2 kat artmıştır.<sup>75</sup> 2003–2008 döneminde Rusya Federasyonu ve Orta Asya ülkeleri arasındaki ticaret hacmindeki artış Rusya Federasyonu'nun Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'la siyasi anlamda yakınlaşmasına neden olmuştur. Ancak, 2008–2009 yıllarında yaşanan küresel ekonomik krizin bir sonucu olarak karşılıklı ticaret hacmi belirgin şekilde azalmıştır (%20 oranında, aynı zamanda Rusya Federasyonu'ndan bölgelere ihracat %28, bölge ülkelerinden ithalat ise yaklaşık %12 oranında azalmıştır). Kriz sonrası dönemde ticaret hacmi tekrar artmaya başlamış ve 2013–2014 yıllarında 2008 yılındaki seviyeyi aşmıştır. 2000-2014 yılları arasındaki karşılıklı ticaret, aynı zamanda Rusya

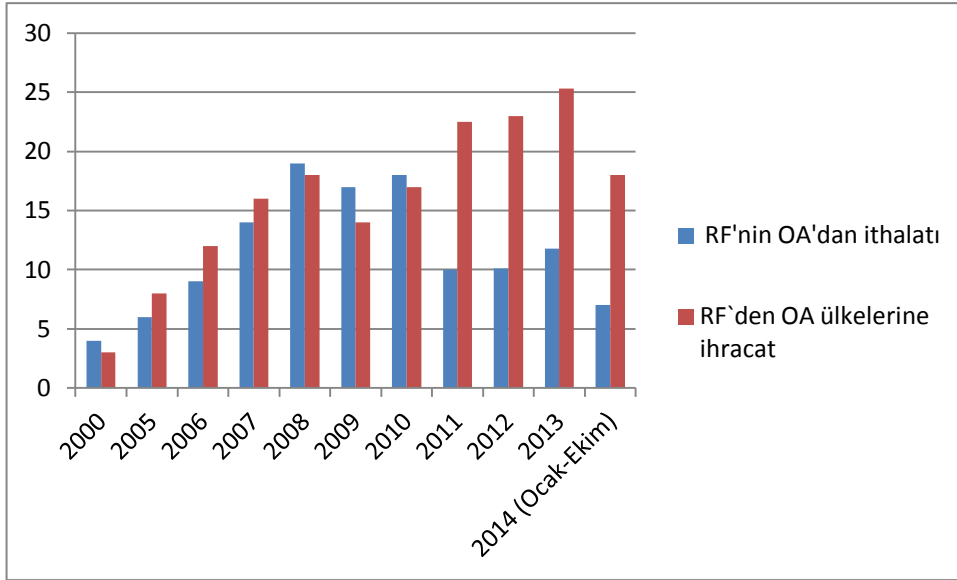
<sup>73</sup> Burada ve bundan sonra Orta Asya bölgesine Afganistan dahil edilmiştir.

<sup>74</sup> V. Paramonov and A. Stokov, "Central Asia: Existing and Potential Oil and Gas Trade", U.K. Defence Academy, ARAG Paper 08/03E, Central Asia Series, Shrivenham, U.K. 2008.

<sup>75</sup> UNCTAD'ın verilerine göre, <http://unctad.org>. Burada ve bundan sonra (aksi belirtilmedikçe) 2005-2010 döneminde Rusya Federasyonu ve Orta Asya ülkeleri arasında toplam ticaret verileri Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'da resmi istatistikte yansımayan Gazprom'un doğalgaz alım maliyetini dikkate alınarak verilmektedir.

Federasyonu'ndan bölge ülkelerine yapılan ihracat ve bu ülkelere yapılan ithalat dinamikleri Şekil 1'de gösterilmektedir.

**Şekil 1. 2000-2014 yılında Rusya Federasyonu ve Orta Asya Ülkelerinin Karşılıklı Ticari Dinamikleri (Milyar Dolar)**



**Kaynak:** "Rusya Federal Gümrük Servisi" <<http://www.customs.ru>> sitesinde yer alan verilere göre hesaplanmıştır.

### 2.1.2. Orta Asya Ülkeleri İçin Rusya Federasyonu'nun Bir Ticaret Ortağı Olarak Önemi

Rusya'nın bölgedeki rolünü anlamak adına en çarpıcı etken, bu ülkenin küresel enerji sektörünü değiştirebilme gücüne sahip olmasıdır. Rusya enerji sektöründe süper güçtür. 2010 yılı verilerine göre dünyada petrol ve doğalgaz üretiminde, doğalgaz ihracatında ve uranyum zenginleştirme alanında birinci, petrol ihracatında ise ikinci olmuştur. Aynı zamanda Rusya enerji ihracatı için önemli bir dağıtım sistemi stratejisine sahiptir.<sup>76</sup>

Rusya Federasyonu, Orta Asya ülkelerinin dış ticaretinde önemli bir yere sahiptir, ancak Rusya Federasyonu'nun ticari ve ekonomik varlığı her ülke açısından farklılaşmaktadır (bkz. Tablo: 2). Bu farklılıklar ikili ticaretin gerçek hacimleriyle ve aynı zamanda belirli bölge ülkeleri için Rusya Federasyonu ile olan ticaret değeriyle ilişkilidir. Eğer doğalgaz tedarikini dikkate alacak olursak, burada Özbekistan ekonomisinin büyük ölçüde Rusya Federasyonu ile ticarete bağımlı olduğunu görebiliriz (2010 yılında Rusya Federasyonu'nun mal ihracatındaki payı %50'den fazla, ithalatta ise yaklaşık %25 oranında gerçekleşmiştir). Ayrıca

<sup>76</sup> Gleason, G. "The political economy of dependency under socialism: The Asian Republics in the USSR" Original Research Article Studies in Comparative Communism, Volume 24, Issue 4, December 1991, Pages 335-35

son 16 yıl boyunca bu bağımlılık artmıştır. Kazakistan'ın da Rusya Federasyonu ile yüksek ihracat-ithalat bağımlılığı vardır. Ülkenin toplam ihracatının %13'ten fazlası, ithalatının ise %43'ü Rusya Federasyonu ile ilişkilidir. Ancak Rusya Federasyonu'ndan Kazakistan'a yapılan ithalat payı artmasına karşın Rusya Federasyonu'na yapılan ihracat 2000 yılına kıyasla önemli bir şekilde azalmıştır. Kırgız malları için Rusya Federasyonu'nun ihracat pazarı olarak rolünün azalma eğilimi göstermesine rağmen Rusya Federasyonu'nun Kırgızistan ithalatındaki ağırlığı sabit bir şekilde yüksektir (%30'dan fazla). Benzer eğilimler Rus-Tacik ticaretinde de gözlenmektedir. Doğalgaz alımının düşmesi nedeniyle Türkmenistan ihracatında Rusya Federasyonu'nun rolü önemli ölçüde azalmıştır (2006 yılında %46 oranından 2010 yılında %26 oranına kadar).

**Tablo 2. Orta Asya Ülkeleri için Rusya Federasyonu'nun Bir Ticaret Ortağı Olarak Değeri (%)**

RF'nin ihracatta payı, %	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Afganistan	7,5	3,7	1,7	3,9	2,5	2,8	3,8	5,7	8,9
Kazakistan									
Resmi istatistiklere göre	45,1	1,9	10,5	9,8	9,8	8,7	8,2	9,6	8,7
Değerlendirme*	...	...	11,2	10,6	11,5	10,8	13,7	13,4	...
Kırgızistan	22,8	16,5	22,2	17,3	17,8	16,7	11,1	14,7	14,8
Tacikistan	12,7	33,0	9,1	4,6	6,6	8,8	10,1	8,5	7,2
Türkmenistan									
Resmi istatistiklere göre	6,4	34,1	1,5	1,4	1,0	1,1	1,0	2,2	0,9
Değerlendirme *	...	...	9,3	29,6	37,6	38,0	33,0	23,5	...
Özbekistan									
Resmi istatistiklere göre	...	32,0	27,9	27,7	25,6	20,2	18,9	27,1	12,4
Değerlendirme *	...	...	31,8	34,2	33,5	36,0	43,3	42,1	...
RF'nin ithalatta payı, %									
Afganistan	5,0	1,9	3,5	2,6	3,1	5,7	10,1	10,7	15,9
Kazakistan	49,9	48,4	38,0	38,0	35,5	36,3	31,3	39,0	42,7
Kırgızistan	21,9	23,9	34,2	33,8	34,9	36,6	35,9	33,6	27,2
Tacikistan	17,3	15,6	19,2	24,6	32,0	32,0	30,9	32,3	22,6
Türkmenistan	9,6	13,5	10,0	10,6	10,3	15,9	11,6	9,3	10,2
Özbekistan	...	14,1	26,3	26,4	26,8	22,4	20,5	24,5	20,0

\* Gazprom sitesinde (<http://www.gazprom.ru/about/production/central-asia/>) ve basında yayınlanan verileri dikkate alarak Gazprom gaz alımı.

Rusya Federasyonu'nun Orta Asya ülkelerinin dış ticaretinde önemli bir yere sahip olduğunu Tablo 3'de bu ülkelerin toplam ihracatında Rusya'nın payının miktar olarak gösterimiyle daha açık bir şekilde görebiliriz. Afganistan'ın ihracatında Rusya Federasyonu'nun payı son 14 yıl içerisinde artmasına rağmen 2013 yılında 2011 yılına nazaran azalma eğilimi göstermiştir (12 milyon dolar – %1.26). İthalatta ise 2010 yılında en yüksek rakam kaydedilmiştir. Sonraki dönemlerde ise (2011–2014) düşüş yaşanmıştır. 2008 yılındaki küresel mali kriz dönemi dikkate alınmazsa son 14 yıllık dönemde Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın Rusya Federasyonu'na olan ihracatı artmıştır.

**Tablo 3. Orta Asya Ülkeleri ile Rusya Federasyonu'nun Dış Ticareti (Milyon Dolar)**

Ülkeler	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014 (Ocak - Ekim)
	<b>İhracat</b>									
Afganistan	11,2	104	125	172	337	549	954	938	942	764
Kazakistan	2247	6524	11920	13299	9147	10690	14099	14558	17460	11708
Kırgızistan	103	398	879	1308	916	991	1159	1634	2030	1403
Tacikistan	55,9	240	607	794	573	673	722	678	724	742
Türkmenistan	130	224	384	808	992	757	1155	1251	1430	806
Özbekistan	274	861	1729	2038	1694	1889	2106	2325	2804	2579
<b>Toplam</b>	2821,1	8351	15644	18419	13659	15549	20195	21384	25390	18002
<b>İthalat</b>										
Afganistan	5,4	3,9	9,0	15,1	15,3	22,0	11,2	11,2	9,6	6,1
Kazakistan	2200	3225	4623	6380	3697	4449	6579	7870	9010	6087
Kırgızistan	88,6	146	291	491	367	393	293	195	110	55
Tacikistan	237	95,0	162	213	213	214	88,6	67,2	38	29
Türkmenistan	473	77,2	69,1	100	45,1	148	143	183	1398	86
Özbekistan	663	904	1471	1300	847	1557	1856	1390	1258	767
<b>Toplam</b>	3667	4451,1	6625,1	8499,1	5184,4	6783	8970,8	9716,4	11823,6	7030,1

**Kaynak:** "Rusya Federal Gümrük Servisi" <<http://www.customs.ru>> sitesinde yer alan verilere göre hesaplanmıştır.

Rusya Federasyonu ile Kazakistan arasındaki ticaret hacmi daha yüksektir. Rusya-Kazakistan işbirliğine hidrokarbonların üretimi ve taşınması ile onların işlenmesi ve enerji sektörü belirleyici bir katkı sağlamaktadır. Türkmenistan'la gaz ticaretinin (Rusya'ya gelen Türkmen mallarının %90'dan fazlası) azalması nedeniyle Rusya Federasyonu'yla ticaret hacmine göre ikinci sırada Özbekistan yer almaktadır. Özbekistan'da doğalgaz önemli bir ihracat kalemi haline gelmiştir. Rusya Federasyonu ile Orta Asya ülkeleri arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler göz önüne alındığında Kırgızistan ve Tacikistan'la ticaret önemli bir yere sahip değildir. Bölge ülkelerinin Rusya Federasyonu'yla ithalat ve ihracatla ilgili değerleri Tablo 4'de gösterilmektedir.

**Tablo 4. Rusya Federasyonu'nun Bölge ile Dış Ticaretinde Orta Asya Ülkelerinin Payı (1995-2014)**

	1995		2000		2005		2010		2014 (Ocak - Ekim)	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
Afganistan	0,5	0,2	0,3	0,1	1,2	0,1	3,1	0,1	5,5	0,1
Kazakistan	61,1	69,3	74,3	45,4	76,8	57,5	69,8	47,1	64,2	86,6
Kırgızistan	4,1	3,0	3,1	2,2	4,4	2,7	6,2	1,4	7,7	0,8
Tacikistan	3,9	3,4	3,2	6,7	3,0	1,5	4,9	0,6	4,1	0,4
Türkmenistan	2,9	3,2	7,4	22,2	3,4	8,8	4,4	15,4	4,4	1,2
Özbekistan	27,5	20,9	11,6	23,4	11,2	29,3	11,7	35,3	14,1	10,9
<b>Toplam</b>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

**Kaynak:** "Rusya Federal Gümrük Servisi" <<http://www.customs.ru>> sitesinde yer alan verilere göre hesaplanmıştır.

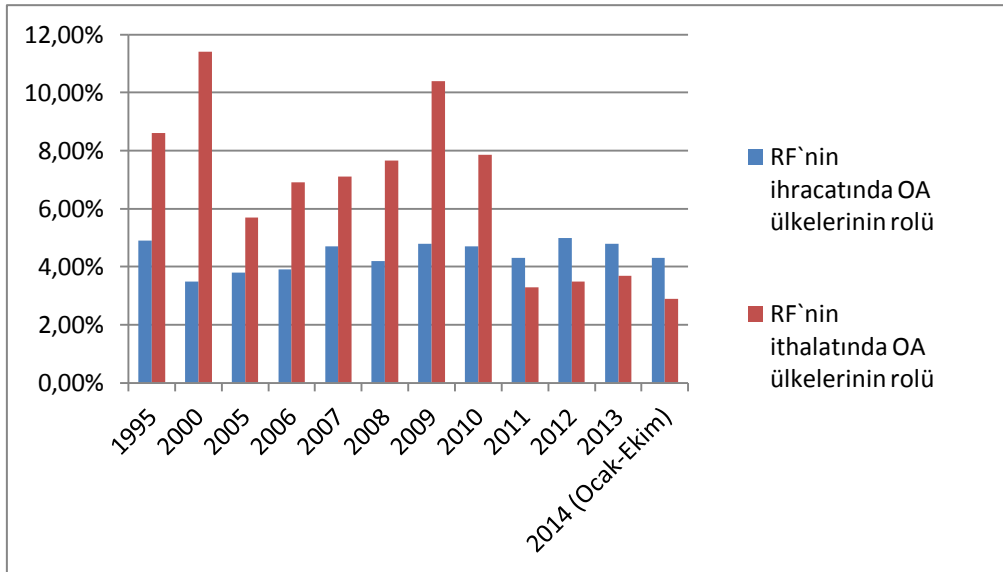
Rusya Federasyonu ile bölge ülkeleri arasındaki ticaret hacminin azalmasına karşın Rusya Federasyonu hala Orta Asya ülkeleri için önemli bir ticaret ortağı olarak kalmaktadır. Bu, Rusya Federasyonu'nun Orta Asya ülkelerinde tarım sektörü, madencilik ve imalat sanayi

ürünleri için bir piyasa, onların vatandaşları için ise önemli bir işveren olarak bir öncü (lider) rolü oynamasından kaynaklanmaktadır. Gerçekte bu durum Orta Asya devletlerinin belirli sayıda şirket ve girişimcilerinin Rusya Federasyonu ile işbirliğinin sürekli korunması ve devam ettirilmesinden yana olması anlamına gelmektedir.

### 2.1.3. Rusya Federasyonu'nun Dış Ticaretinde Orta Asya Ülkelerinin Rolü

Orta Asya ülkelerinin Rusya Federasyonu'nun toplam dış ticaretindeki payı 1995 yılında %6.2 oranından 2005 yılında %4.1 oranına kadar düşmüştür. Daha sonra yeniden artmaya başlayarak 2009 krizi döneminde zirveye ulaşmıştır (%6.7). Bu duruma giderek daha pahalıya satılan Gazprom doğalgazının satışındaki artışlar neden olmuştur. 2000'li yılların ortalarından itibaren ithalat ve ihracat arasındaki farkın hafif azalmasına rağmen, 2011 yılına kadar bu ülkelerin toplam Rusya Federasyonu'nun ithalatındaki değeri önemli ölçüde ihracat değerini aşmıştır (bkz. Şekil 2).

**Şekil 2. 1995–2014 Yılları Arasında Rusya Federasyonu'nun Dış Ticaretinde Orta Asya Ülkelerinin Payı (%)**



**Kaynak:** "Rusya Federal Gümrük Servisi" <<http://www.customs.ru>> sitesinde yer alan verilere göre hesaplanmıştır.

Rusya Federasyonu'nda ekonomik büyüme oranlarının yüksek olmasının yanında uzak yabancı ülkelere ithal edilen imalat sanayi ürünleri, ekipman, teknoloji ve tüketim mallarına talebin artması 2000'li yılların ortasında karşılıklı ticaret payının azalmasına neden olmuştur. Tüm Bağımsız Devletler Topluluğu üyelerinde olduğu gibi Orta Asya ülkelerinde de uzak yabancı ülkelerle ticareti yoğunlaştırması bu ülkelerin karşılıklı ticaretinin yavaşlamasına yol açmıştır. Bu da bütünleşme sürecini yavaşlatmış ve bölgedeki merkezkaç eğilimlerini

güçlendirmiştir. Öte yandan dünyada temel mal ve malzemelerin fiyatlarının artması düzeyinde birçok imalat sanayisinin düşük rekabet gücüne sahip olması, mal ve malzemelerin ham ve düşük teknoloji alanlarında uluslararası uzmanlaşmasının pekiştirilmesine katkıda bulunmuştur. Bu işlemler bölge ülkelerinin ekonomik yapı ve ihracat uyumuna yol açmıştır. Bu da aynı zamanda bütünleşme teşviklerini büyük ölçüde etkilemiştir.

Kriz sırasında uzak yabancı ülkelerle ticaretin azalması bölge ülkelerinin karşılıklı ticaret değerinin artmasına yol açmıştır. Ancak 2008 yılı krizi sırasında Rusya Federasyonu ve Orta Asya ülkeleri arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerde çelişkiler nedeniyle gerilimler yaşanmıştır. En belirginini ise Rusya Federasyonu ve Türkmenistan arasındaki gaz anlaşmazlığı olmuştur (2.2. Bölümde anlatılacaktır).

Rusya Federasyonu'nun Orta Asya ülkelerine gerçekleştirdiği mal yapısına bağlı ihracatın karakteristik özelliği uzak yabancı ülkelere gerçekleşen ihracata kıyasla mal temininin daha fazla çeşitliliğe sahip olmasıdır. Örneğin, Rus ihracatında Kazakistan malları yüksek çeşitlendirme oranı ile ilk üç ülke arasında yer almaktadır (2008 yılında Ukrayna ve Beyaz Rusya'dan sonra). Dış ekonomik faaliyetin mal sınıflandırılmasının 4 haneli rakamlarına göre Kazakistan 10 milyon dolar ihracat değeri ile malları 188 farklı dala çeşitlendirmiş, mühendislik ürünlerine göre ise çeşitlendirme oranı daha yüksek olmuş ve yükselme eğilimine sahiptir.<sup>77</sup> Rusya Federasyonu için Orta Asya ülkelerinin değerini tahmin etmek açısından bu durum çok önemlidir. Çünkü bu ülkeler uzak yabancı ülkelerin pazarlarında rekabetçi olmayan Rusya imalat sanayisinin geniş mal sınıflarının esas tüketicisi olarak karakterize edilmektedirler.

Sonuç olarak 2000'li yılların ortasında Rusya Federasyonu bir kez daha ithalatta Kazakistan'ın ana ortağı olmuştur (toplam ticaret hacmi 10 milyar dolara yükselmiştir), aynı zamanda ihracatta Avrupa Birliği ve Çin'den sonra ikinci sıradan üçüncü sıraya gerilemiştir. Günümüzde, Rusya Federasyonu Özbekistan ve Tacikistan'ın önemli bir ticaret ortağı, aynı zamanda Çin'den sonra Kırgızistan'ın en önemli ikinci ortağıdır. Gazprom'un Türkmenistan'dan gaz alımlarını azaltmasıyla eskiden Türkmenistan'ın en önemli ticaret ortakları arasında ilk sırada olan Rusya Federasyonu, 2010 yılından itibaren İran'a öncelik tanıyarak ikinci sıraya gerilemiştir.<sup>78</sup>

<sup>77</sup> Kulik, S.A., Spartak, A.N., Yurgens, İ.Y. "Rusyanın Bağımsız Devletler Topluluğu'nda Ekonomik Çıkar ve Hedefleri", Moskova, Ekon-İnform. 2010, s. 17.

<sup>78</sup> Rusya Federasyonu Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, Türkmenistan, Basın Açıklaması, 2011, <<http://www.economy.gov.ru/wps/wcm/connect/add0848047c397299e7fff0b17164af7/turkmenistan.doc?MOD=AJPERES&CACHEID=add0848047c397299e7fff0b17164af7>>.

#### 2.1.4. Orta Asya Ülkeleri İle Rusya'nın Dış Ticareti

Rusya Federasyonu ve bölge ülkelerinin karşılıklı ticaret yapısında yakıt ve hammaddeler üstünlük teşkil etmektedir. Gazprom gaz alımları sayesinde Rusya Federasyonu ve Orta Asya'nın dış ticaretinde enerjinin payı 2005 yılında %25.4 iken 2010 yılında %33 oranına yükselmiştir (3,6 milyardan 11,7 milyar dolara). Buna rağmen akaryakıt sektöründe ticaret hacmi reel olarak Sovyet döneminden daha düşüktür. Bu enerji akışı çift taraflıdır: UNCTAD'ın verilerine göre Rusya Federasyonu'ndan Orta Asya ülkelerine enerji ihracatı (kömür, ham petrol, petrol ürünleri ve elektrik) 2007-2010 yıllarında 2,9–5,5 milyar dolar tutarındaydı, aynı zamanda bu değer Orta Asya ülkelerinden yapılan enerji ithalat hacimleri ile karşılaştırılabilmektedir. Rusya Federasyonu Orta Asya yakıtının sadece küçük bir miktarını tüketerek, ana kısmını Ukrayna ve Batı Avrupa'ya iletmektedirler. Rus çıkarlarının bölgedeki ana hedefi yakıt kaynaklarının kontrolüdür.<sup>79</sup> Rusya Federasyonu'nun Orta Asya enerji piyasasındaki varlığı 90'lı yıllardan itibaren yavaş yavaş artmıştır. İlk başta Rusya Federasyonu'nun faaliyeti Kazakistan'da yoğunlaşmış, 2000'li yılların başında Gazprom, Özbekistan ve Türkmenistan, 2005 yılından itibaren ise Kırgızistan ve Tacikistan pazarlarına girmeye başlamıştır.<sup>80</sup>

Rusya'nın bölge ülkelere ihracat yapısına bakıldığında nihai ürünlerin payının ithalattaki payından daha yüksek olması ülkeler arasında dış ticaret odaklı ekonomik ilişkilerin genel görüntüsünü değiştirmemektedir.<sup>81</sup> Böylece, 2010 yılında Rusya Federasyonu'ndan Orta Asya ülkelere yapılan ihracatın yaklaşık %31'ni yakıt oluşturmaktaydı; tarımsal hammaddelerin, cevher ve metallerin tedariklerini de dikkate alırsak mal ihracatının payı yaklaşık %40'a ulaşmıştır. Karakteristik olarak, Rusya Federasyonu'ndan son yıllarda bölge ülkelere yapılan toplam ihracat hacminin arz payı belirgin bir şekilde artmıştır (bkz. Şekil 3).

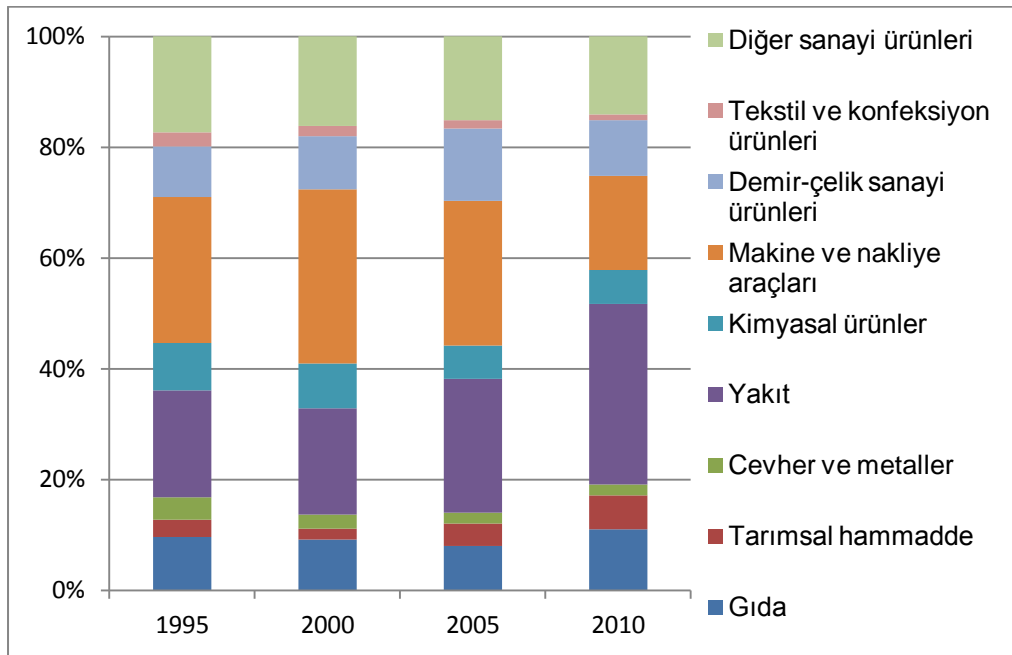
<sup>79</sup> Laruelle, M. "Orta Asya'da Rusya: Uzun Bir Geçmiş, Yeni Sorunlar?" Europe - Central Asia Monitoring (EUCAM) Çalışma Raporu NO.3, Ekim 2009, <[http://www.eucentralasia.eu/fileadmin/user\\_upload/PDF\\_RU/Working\\_Papers\\_RU/WP3-RU.pdf](http://www.eucentralasia.eu/fileadmin/user_upload/PDF_RU/Working_Papers_RU/WP3-RU.pdf)>

<sup>80</sup> Paramonov, V. ve Stokov, A. "Russia and Central Asia: Bilateral Cooperation in the Defence Sector", February 2008.

<sup>81</sup> Kuzmina, E.M. "Mevcut Aşamada Rusya'nın Orta Asya'Da Sorun ve İlgi Alanları", 2012, s.2 <http://regconf.hse.ru/uploads/7dbafa41ac25a1f319c3a45075d7fd704c6bb607.pdf>



**Şekil 3. Yıllara Göre Rusya Federasyonu'dan Orta Asya Ülkelerine Yapılan İhracat**



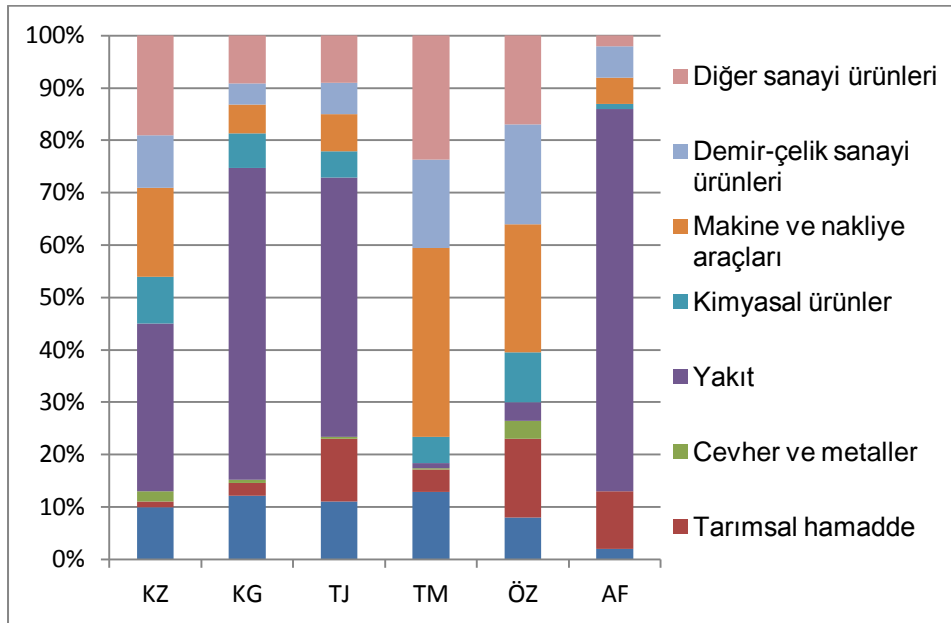
**Kaynak:** UNCTADStat'a göre oluşturulmuştur, <http://unctad.org>.

Bazı durumlarda Rusya Federasyonu doğalgaz ithalatına “karşılık” olarak hammaddelerin farklı türlerini tedarik etmektedir (Orta Asya'dan Rusya Federasyonu'na doğalgazın arzi kısmen para birimine göre, kısmen de hammaddeler dâhil olmak üzere bazı Rus mallarına göre yapılmaktadır). Türkmenistan'ın durumunu incelediğimizde bir taraftan doğalgazın (döviz gelirinin ana kaynağı) Rus toprakları üzerinden taşınması, diğer taraftan ise gazın çıkarılması ve taşınması için gereken bileşen ve ekipmanların tedarik edilmesi açısından ülkenin Rusya Federasyonu'na bağımlılığı bulunmaktadır.<sup>82</sup> Karşılıklı hammadde takasının diğer bir örneği de ülkelerin birbirlerinden sahip olmadıkları (veya yetersiz bir miktarda sahip oldukları) kaynakları tedarik etmeleridir. Özellikle Özbekistan, Rusya Federasyonu'na pamuk lifi, doğalgaz, volfram ve molibden konsantreleri ihraç etmekte, Rusya Federasyonu'ndan ise demir-çelik sanayisi için gereken alüminyum ve diğer hammaddeleri satın almaktadır. Rusya Federasyonu'na olan yakıt bağımlılığı Türkmenistan ve Özbekistan dışında bölgenin tüm ülkelerinde yüksektir (bkz Şekil 4). Rusya'nın Afganistan'a gerçekleştirdiği ihracatta yakıt ve yağlar, kereste ve orman ürünleri, un, boru ve metal ürünleri, motorlar, türbinler, pompalar, deterjan ve hijyen ürünleri, yol yapım ekipmanları, elektrikli ve elektronik ürünleri, uçak için yedek parçalar ağırlıklı olarak yer almaktadır.<sup>83</sup>

<sup>82</sup> Paramanov, V., Stokov, A. “Rusya ve Orta Asya Ülkeleri Arasında Ticari Ve Ekonomik İlişkiler: Tarihi ve Bugünü”, 2010, <http://ceasia.ru/ekonomika/torgovo-ekonomicheskie-otnosheniya-mezhdu-rossiye-i-stranami-tsentralnoy-azii-istoriya-i-sovremennost.html>

<sup>83</sup> “Rusya ve Afganistan Arasındaki Ticaret 3 Kat Artmıştır”, 2009, <http://infoshos.ru/ru/?idn=3538>

**Şekil 4. 2010 yılında Ülkelere Göre Rusya Federasyonu'ndan Orta Asya Ülkelerine Yapılan İhracat**

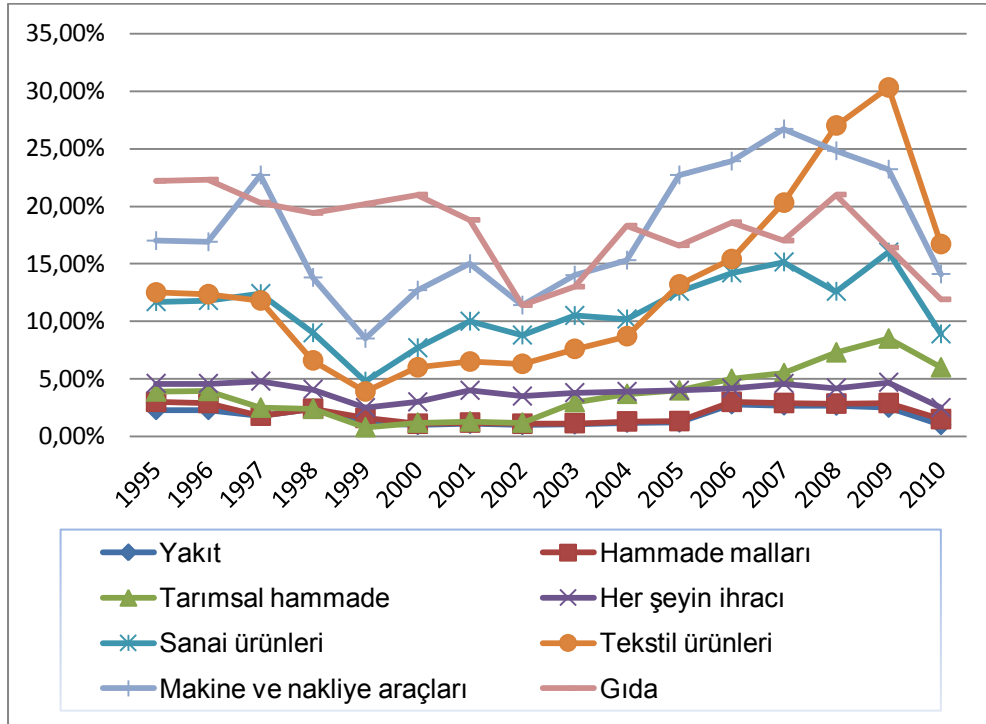


**Kaynak:** UNCTADStat'a göre oluşturulmuştur, <http://unctad.org>.

Rusya Federasyonu için bölge ülkelerinin pazarı nihai malların ihracatı açısından önemlidir. Rus ihracatının büyük bir bölümü gıda, makine ve nakliye araçları, son yıllarda da tekstil ürünleri gibi alanlarda gerçekleşmektedir.<sup>84</sup> Bölge 2000'li yılların hemen hemen tüm dönemleri için Rus nihai mallarının tüketicisi olarak farklı bir anlam taşımıştır. Burada Rus ihracatının toplam hacminin %10'dan %17'ye kadar olan bölümü, aynı zamanda ihraç edilen makine ve nakliye araçlarının %27'lik bir kısmı kadar kullanılmaktaydı (bkz. Şekil 5). Ancak 2010 yılının sonlarına doğru Rusya Federasyonu'nun Orta Asya'ya ihraç ettiği sanayi mallarının toplam ihracat hacmindeki payı azalmış, yerini akaryakıt ve hammadde malları almıştır (2005 yılında %66'dan 2010 yılında %52'e). Böylece, ihracatta makine ve nakliye araçlarının payı neredeyse yarıya; 2000 yılında %30'dan, 2010 yılında %17'ye kadar (bkz. Şekil 3) düşmüştür.

<sup>84</sup> Kuzmina, E.M. "Mevcut Aşamada Rusya'nın Orta Asya'Da Sorun ve İlgili Alanları", 2012, s.1 <http://regconf.hse.ru/uploads/7dbafa41ac25a1f319c3a45075d7fd704c6bb607.pdf>

**Şekil 5. Mal Gruplarına Göre Rusya Federasyonu'ndan Orta Asya Ülkelerine Yapılan İhracat (verilen grubun tüm ihracat malları = 100) (% olarak)**



**Kaynak:** UNCTADStat'dan alınmıştır, <http://unctad.org>.

Bölge ülkelerine (Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerine de) yapılan nihai mal ve yüksek dereceli işlenmiş ürünlerin toplam ihracattaki payının azalması Rusya Federasyonu'nu olumsuz olarak etkilemiştir. Rus ihracatında bu ülkelere yapılan yüksek teknoloji ürünlerinin payı neredeyse yarıya (1997 yılında %19'dan 2010 yılında %10'a), orta teknoloji ürünlerin payı 2002 yılında %30'dan 2010 yılında %16'ya düşmüştür. Buna karşın düşük teknoloji ürünlerinin payı artarak 2002 yılında %16,6'dan 2009 yılında %22,4'e çıkmıştır.<sup>85</sup> Rus imalat sanayi ürünleri için bölge ülkelerinde görülen piyasaların daralması gibi olumsuz eğilimleri uzmanlar birçok durumda daha kaliteli ve ileri teknolojiye sahip ürünleri (genellikle de daha ucuz) sunan, gelişmekte olan ve bu ülkelerin ekonomilerinin modernizasyon ihtiyaçlarını daha iyi karşılayan uzak yabancı ülkelerle artan rekabete bağlamaktadırlar.<sup>86</sup>

Burada Rus ihracatına karşı ihracatın destek mekanizması olarak kabul edilen dış ticaret faaliyetini teşvik edici araçların yeterince gelişmemesi gibi politik kısıtlamalar da büyük rol oynamıştır. Rusya Federasyonu'nda mevcut olan devlet garanti programı çerçevesinde ticaret limiti değerine göre özellikle Orta Asya ülkelerinin yüksek risk grubuna dâhil edilerek bu ülkelere ve Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye olan devletlere belirli bir ölçüde

<sup>85</sup> UNCTADStat'dan alınmıştır, <http://unctad.org>.

<sup>86</sup> Kulik, S.A., Spartak, A.N., Yurgens, İ.Y. "Rusyanın Bağımsız Devletler Topluluğu'nda Ekonomik Çıkar ve Hedefleri", Moskova 2010, s. 62.

ayrımcılık tanınmaktadır. Bu durum Rus şirketlerinin ilgi ve işbirliği önceliğini negatif yönde etkilemektedir. Rus sanayi ürünlerinin ihracatının artırılmasına yönelik devlet garantilerini sağlamak amacıyla belirlenen ortak ülkeler risk dercesine göre dört kategoriye ayrılmıştır (minimum 0'dan 3'dek, burada 1-3 arası kategoriye yatırım sınıfının kredi derecesi olmayan ve garanti sınırları uygulanan ülkeler dâhildir). Yabancı ülkelerin eşdeğer listesinde Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan 3. kategoriye dahil edilerek – 10'dan 50 milyon dolara kadar finansmanın marjinal yıllık hacmi ile en yüksek risk grubundadırlar.<sup>87</sup> Limitlerin bu şekilde dağılımı Rusya'nın dış ticaret önceliklerini göz ardı etmekte ve sadece ülkeler arası karşılıklı ödeme durumlarına bağlı olarak muhasebe tabanlı olmasından kaynaklanmaktadır. İhracatı destekleyen diğer programlar da bölge ülkeleri ile gerçekleştirilecek işbirliğine zayıf kalmıştır, bunlar: ihracat üzerindeki faiz oranlarını federal bütçeden tazmini; KOBİ'leri desteklemek için hibe, üretim ve ihracat için mal satışlarıdır.<sup>88</sup>

2000'li yılların ikinci yarısında Rus ithalatında bölge ülkelerinin paylarının artışı (bkz. Şekil 2) her şeyden önce Orta Asya ülkelerinden gerçekleşen enerji (öncelikle doğalgaz, ayrıca 2010 yılın sonlarında Gazprom tarafından alım hacimlerinin azalmasına rağmen) ithal maliyetlerinin 3-4 kat artmasıyla ilişkilidir (Tablo 5). Gazprom ileriki aşamalarda kendi doğalgaz çıkarma faaliyetlerini artırarak Türkmenistan ve Özbekistan'dan doğalgaz alımlarını tamamen durdurmak niyetindedir.

<sup>87</sup> Rusya Federasyonu Hükümetinin 25.04.2008 № 566-P Kararnamesi. Yabancı Ülkelerin Listesi, Garantinin Marjinal Yıllık Hacmini Dikkate Alarak 2008-2010 Döneminde Devlet Garantisinin Destek Olduğu Sanayi Ürünlerin İhracatı, <<http://base.garant.ru/12160087>>.

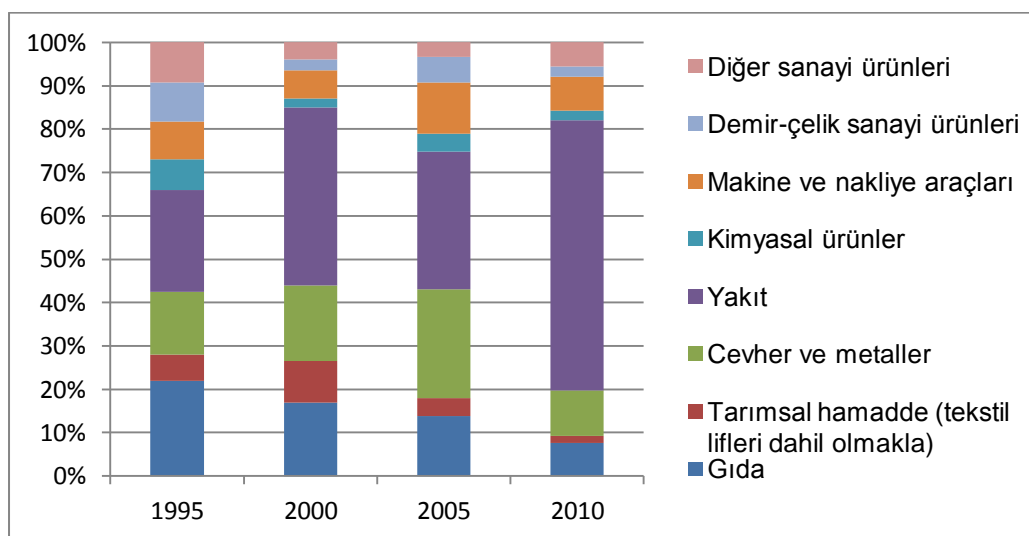
<sup>88</sup> Kuzmina, E.M. "Mevcut Aşamada Rusya'nın Orta Asya'da Sorun ve İlgi Alanları", 2012, s.2 <http://regconf.hse.ru/uploads/7dbafa41ac25a1f319c3a45075d7fd704c6bb607.pdf>

**Tablo 5. 2000-2013 Yıllarında Gazprom'un Orta Asya Ülkelerinden Gaz Alımları**

Yıllar	Kazakistan		Özbekistan		Türkmenistan	
	Alım hacmi, milyar metreküp	Fiyatlar, dolar/bin metreküp	Alım hacmi, milyar metreküp	Fiyatlar, dolar/bin metreküp	Alım hacmi, milyar metreküp	Fiyatlar, dolar/bin metreküp
2000	1	30	...	...	20	30
2005	6.2	50	6	45	3.8	60
2006	7.2	65	9.3	60	41	65
2007	8.5	130	9.6	100	42.6	110
2008	9.6	190	14.2	180	42.3	140
2009	10.1	290	15.4	300	11.8	260
2010	12.4	230	13.9	220	10.7	190
2011	11.9	230	8	250	11.2	190
2012	11.6	240	8.7	240	10.9	240
2013	11.9	280	5.7	170	11	260

**Kaynak:** Gazprom sitesindeki <<http://www.gazprom.ru/about/production/central-asia/>> ve basında yayınlanan verilere göre hazırlanmıştır.

2000'li yıllar boyunca ticarete akaryakıt ürünlerinin ağırlığının artması ile bu ülkelerden gerçekleşen tarımsal ve diğer hammaddelerin ithalat payında devamlı olarak düşüş yaşanmıştır. Buna bağlı olarak aynı dönem içerisinde tarımsal ürünlerin ithalat payının 6 kat, gıda ve cevher hammaddelerinin ise 2 kat azalmasına rağmen, Rusya Federasyonu ithalatının genel yapısında Orta Asya ülkelerinin enerji payı 2000 yılında %40'tan 2010 yılında %61'e kadar yükselmiştir. Aynı zamanda demir-çelik sanayi ürünlerinin ve makinelerin, özellikle makine ve ekipman, kimya ve tekstil sanayi ürünlerinin özgül ağırlığı azalmıştır (bkz. Şekil 6). Bu da ithalatın parasal ve doğal şeklinde belirli olarak artması anlamına gelmektedir.

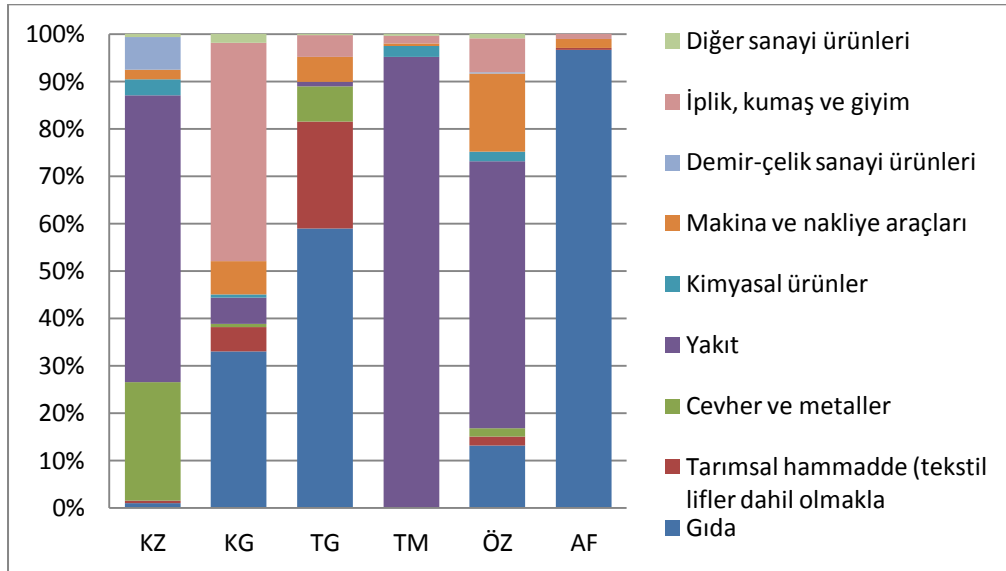
**Şekil 6. Orta Asya Ülkelerinden Rusya Federasyonu'na Yapılan İthalat**

**Kaynak:** UNCTAD verilerine göre hesaplanmıştır, <http://unctad.org>.

Rus ekonomisine kattığı değere göre Orta Asya ülkeleri ile yapılan ithalatı aşağıdaki ürün gruplarına ayırabiliriz (bkz Şekil 6 ve 7):

- Enerji kaynakları, öncelikle doğalgaz, genel olarak Ukrayna, Doğu ve Batı Avrupa ülkelerine ihracat için kullanılır;
- Hammadde ve yarı işlenmiş mallar, Rusya Federasyonu'nda çok kısıtlıdır (manganez cevheri, krom, boksit, pamuk, ipek, yün, kavun, vb.) veya Rus ürünlerine kıyasla farklı bölgelerde kullanılması daha avantajlıdır (örneğin, Kazakistan'ın kömür ve demir cevherini Rusya Federasyonu'nda Ural metalürji tesislerinde kullanılması gibi);
- Nihai ürünler, iç pazarı tamamlayan ve yerli ürünlerle ılımlı rekabet sürdüren (örneğin, çinko, kurşun, alüminyum);
- Nihai ürünler, iç pazarda önemli bir paya sahiptir ve bazı durumlarda yerli üreticilerin mallarının yerine tercih edilmektedirler, örneğin, Uz-Daewoo arabaları (Rusya Federasyonu'nda satışı – 2011 yılında 93 bin<sup>89</sup>), pahalı olmayan giysi, buğday, meyve, sebze, kurutulmuş ve tuzlanmış balıklar.

**Şekil 7. 2010 yılında Orta Asya ülkelerinden Rusya Federasyonu'na Yapılan İthalat**



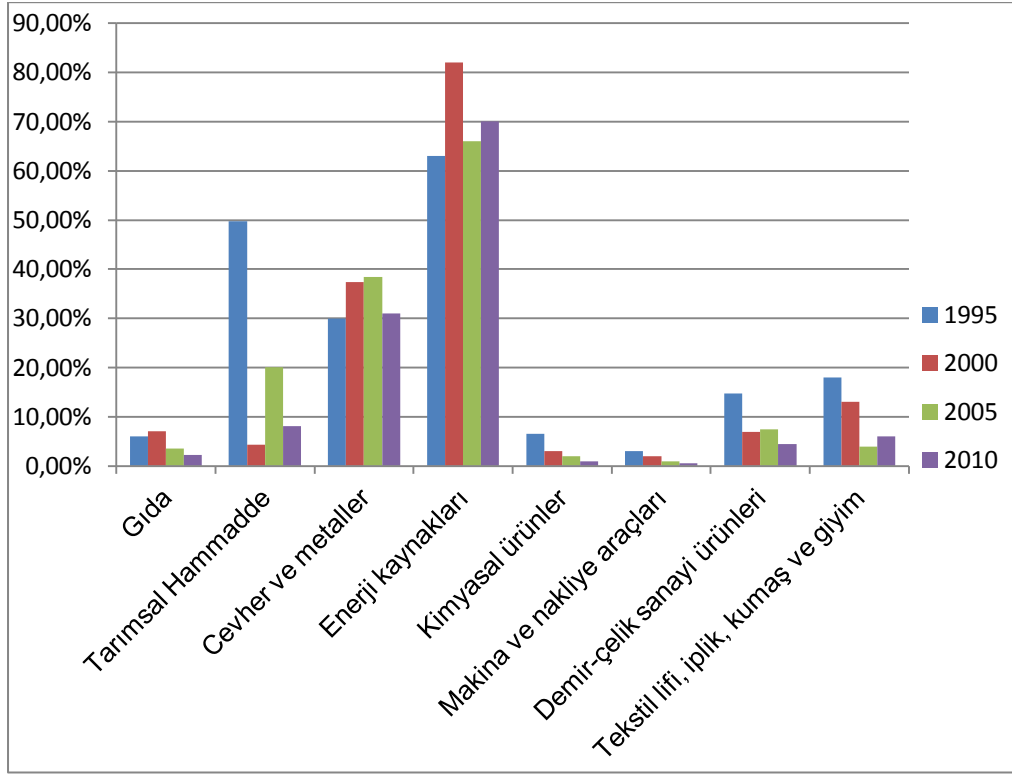
**Kaynak:** UNCTAD verilerine göre hesaplanmıştır, <http://unctad.org>.

Türkmenistan ve Özbekistan'dan yapılan doğalgaz ithali dışında Rusya Federasyonu Kazakistan'dan ucuz akaryakıt ithalatını verimli şekilde kullanmakta ve böylece ihracat için ek

<sup>89</sup> "Uz-Daewoo 2012 Yılında Rusya ve BDT'de Satışlarını %20 Artıracak" <http://www.autostat.ru/news/view/9889/>

kaynaklar yaratmaktadır. Orta Asya ülkeleri pamuğun en önemli tedarikçileridir (Rus hafif sanayisinin ana hammaddesi). Orta Asya ülkeleri Rusya Federasyonu'nun meyve ve sebze ürünleri tedarikçisi olarak (ithalatın büyük kısmı örgütsüz olmasına rağmen) uzak yabancı ülkeler için de eşdeğer bir rol oynamaktadırlar.<sup>90</sup>

**Şekil 8. Orta Asya Ülkelerinin Rusya Federasyonu'na Yapılan Çeşitli Mal Gruplarının İthalatındaki Payı (verilen grubun tüm ihracat malları = 100), (%)**



**Kaynak:** UNCTAD verilerine göre hesaplanmıştır, <http://unctad.org>.

Rusya'nın ve diğer Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin pazarı Orta Asya ülkelerinde teknoloji alanlarının gelişiminde önemli rol oynamasına rağmen makine ve araçların aynı zamanda diğer teknoloji ürünlerinin payı bölgeden Rusya Federasyonu'na yapılan ithalat yapısında fazlalık oluşturmamaktadır (Şekil 8). Ulusal istatistik verilerine göre 2011 yılında Kazakistan'ın "makine ve teçhizat" ve "nakliye araçları"na göre toplam ihracatının %73.8'i Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerine, geri kalan %26.2'si ise dünyanın diğer ülkelerine yapılmıştır. Aynı maddelere göre Kırgızistan'ın toplam ihracatında Rusya'nın payı %32.8'dir. Orta Asya ülkelerinin sunamayacakları yüksek kaliteli yatırım ve tüketim mallarına olan ihtiyacını Rusya Federasyonu uzak yabancı ülkelere ithalat ile karşılamaktadır.

<sup>90</sup> Kulik, S.A., Spartak, A.N., Yurgens, İ.Y. "Rusyanın Bağımsız Devletler Topluluğu'de Ekonomik Çıkar ve Hedefleri", Moskova 2010, s. 18.

### 2.1.5. Rusya ve Orta Asya Ülkeleri Arasında Yakınsama ve İraksama

Yapmış olduğumuz trend analizinde Rusya ve Orta Asya ülkeleri arasındaki kişi başına düşen GSYİH (satın alma gücü paritesine göre (SGP)) düzeyleri karşılaştırılmıştır. Bu ülkelerin, 1990-2013 yılları arasında (veri kısıtı nedeniyle Afganistan için 2005-2013 yılları dikkate alınmıştır) kişi başı gelir düzeylerindeki değişim miktarsal ve yüzdesel olarak karşılaştırılarak, bu ülkeler arasında kişi başı gelir bakımından yakınsama veya ıraksama varlığı incelenmiştir. Analizimizde Orta Asya ülkelerinin gelir değişimleri karşılaştırılmak üzere Rusya'nın kişi başı gelir düzeyi baz (100) kabul edilmiş ve diğer ülkelerin ilgili yıllardaki gelirleri oransal olarak gösterilmiştir (Bkz. Tablo 6).

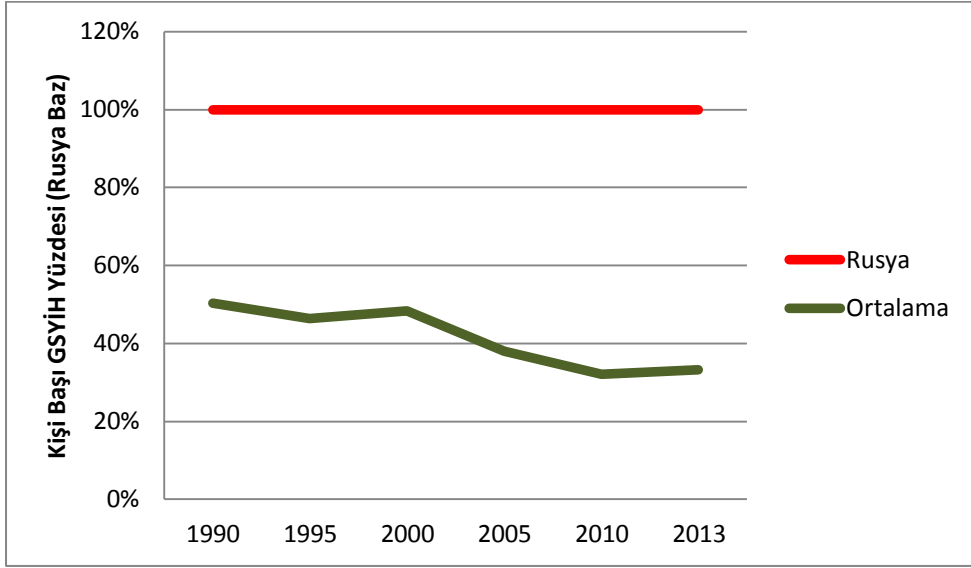
**Tablo 6. Rusya ve Orta Asya ile Yakınsama ve İraksama: Görelî Kişi Başına (SGP) GSYİH'da Meydana Gelen Değişimler (Rusya'nın Satın Alma Gücüne göre Kişi Başına GSYİH'sı = 100)**

	1990	1995	2000	2005	2010	2013
<b>Afganistan</b>	-	-	-	9%	8%	8%
<b>Kırgızistan</b>	28%	22%	24%	18%	13%	13%
<b>Kazakistan</b>	103%	105%	113%	117%	93%	96%
<b>Tacikistan</b>	29%	16%	14%	13%	10%	10%
<b>Türkmenistan</b>	67%	60%	62%	49%	48%	58%
<b>Özbekistan</b>	25%	29%	29%	23%	20%	21%
<b>Rusya</b>	100%	100%	100%	100%	100%	100%
<b>Ortalama (OA ülkelerinin)</b>	50%	46%	48%	38%	32%	35%

**Kaynak:** Dünya Bankası verilerine göre hesaplanmıştır.



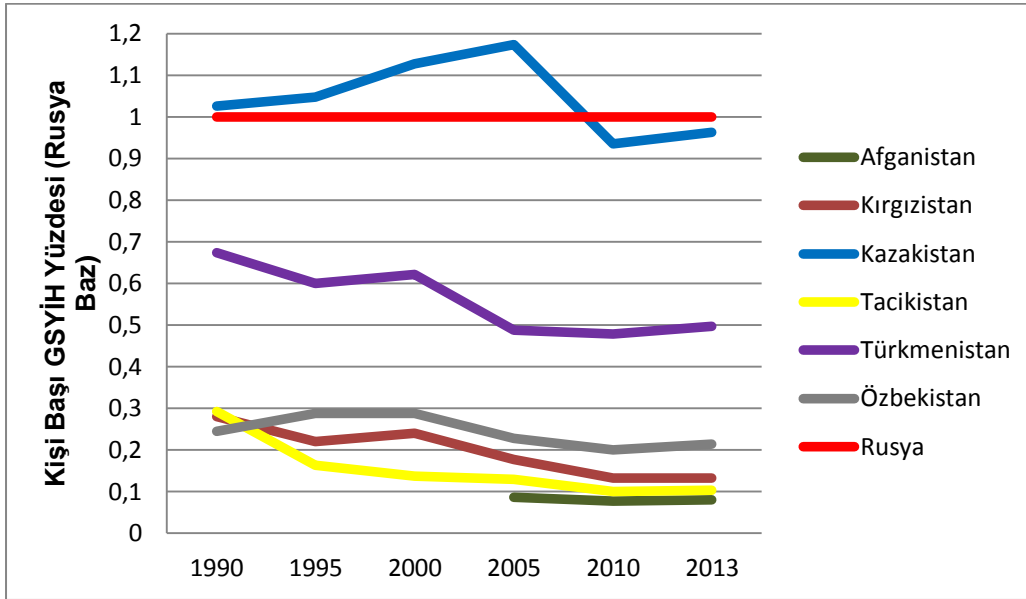
**Şekil 9. Rusya ve Orta Asya ile Yakınsama ve Iraksama: Görelî Kişî Başına (SGP) GSYİH'da Meydana Gelen Değişimler (Rusya'nın Satın Alma Gücüne göre Kişî Başına GSYİH'sı = 100)**



**Kaynak:** Dünya Bankası verilerine göre hesaplanmıştır.

Rusya'nın kişî başî GSYİH'sını Afganistan, Türkmenistan, Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan'ın kişî başî GSYİH'larının ortalaması ile karşılaştırdığımızda, Rusya'nın 1990'da 8.022 dolar olan kişî başî geliri, 2013'te 3 kat artarak 24.114 dolara çıkmış iken Orta Asya ülkelerinin ortalamasına baktığımızda 1990'da 4.042 dolara 2013'te yaklaşık 2 kat artarak 8.049 dolara yükselmiştir (Bkz. Tablo 7 ve Şekil 10). Rusya'yı baz aldığımızda diğer Orta Asya ülkelerinin kişî başî gelirleri ortalaması 1990'da Rusya'nın %50'sine tekabül etmekte iken 2013'te bu oranın %35'e düştüğü görülmektedir. Bu açıdan Orta Asya ülkelerinin ortalama kişî başî gelir düzeylerinin 1990-2013 dönemi arasında Rusya'ya göre iraksadığı görülmektedir.

**Şekil 10. Rusya ve Orta Asya Ülkeleri Arasında Yakınsama ve İraksama: Görelî Kişî Başına GSYİH'da Meydana Gelen Değişimler (Rusya'nın Kişî Başına GSYİH'sı = 100)**



**Kaynak:** Dünya Bankası verilerine göre hesaplanmıştır.

Orta Asya ülkeleri ile Rusya'nın yakınsama veya ıraksama durumlarına ülke bazında baktığımızda (Bkz. Şekil 10) bu durum daha net anlaşılacaktır. İlk olarak Rusya ve Afganistan'ı incelediğimizde kalkınma açısından dolayı bir ıraksamanın söz konusu olduğu gözükmemektedir. Afganistan'ın 2005 yılındaki kişî başı gelir ortalaması Rusya'nın %9'una tekabül ederken 2013 yılında kişî başı gelir ortalaması %8'e düşmüştür.

1979 yılından bugüne savaş ve istikrarsızlık Afganistan'ın ekonomik yapısına büyük bir darbe vurmuştur. Taliban'ın 2001 yılında devrilmesinin ardından ekonomik anlamda çok büyük düzelmelerden bahsetmek mümkün değildir. Ülkenin GSYH'si ancak son yıllarda artmaya başlasa da 2012'de ulaştığı 29,99 milyar dolar hala oldukça düşük bir rakamdır.<sup>91</sup> Öte yandan, Afganistan ekonomisi son birkaç yıldır bazı olumlu dönüşümler de yaşamaktadır. 2002 yılı verilerine göre ülkede 10 milyon dolaylarında seyreden toplam işgücü, günümüzde, komşu ülkelerden Afganistan'a geri dönerek istihdama dâhil olan Afgan göçmenler ve artan nüfusa paralel olarak 15 milyona ulaşmıştır. 2002 yılında tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin GSYİH' deki payları sırasıyla yüzde 60, yüzde 20 ve yüzde 20 iken, bu oranlar günümüzde sırasıyla yüzde 31,6, yüzde 26,3 ve yüzde 42,1 şeklinde sıralanmaktadır. Bu dönüşüm dinamiklerinden biri yabancı yatırımcılar ve Afgan mültecilerin öncülük ettiği,

<sup>91</sup> Bal, İ., Yegin, M., Mutlu, G., Türk, K., ve Sakaoğlu, T. "Afganistan'ın Geleceği Var mı?", Temmuz 2012, <http://www.usakanalist.com/detail.php?id=124>

yıllarca durağan bir seyir izleyen inşaat ve küçük sanayi sektörlerinde yoğunlaşan yatırımlardır.<sup>92</sup>

Kırgızistan ve Tacikistan Orta Asya bölgesinin az gelişmiş ülkeleridir. 90'lı yıllarda Kırgızistan ekonomisi yavaş bir gelişim göstermekteydi. Sadece küçük ölçekli özelleştirme alanları hızlı geliyordu. Ülkenin en büyük ve verimli yatırım projesi Kanada şirketi tarafından işletilen Kumtor altın madeni projesiydi. Kırgızistan ekonomisi Kazakistan ekonomisine kıyasla Rusya'ya daha az bağımlı olmasına rağmen finansal sektörünün zayıf gelişmesi Rusya'daki 1998 krizinden daha çok etkilenmesine neden olmuştur. Bu kriz ekonomik politikaların yeniden gözden geçirilmesi zarureti doğurmuştur.<sup>93</sup>

1992-1997 iç savaşı Tacikistan ekonomisine ağır darbe indirmiştir. Yollar, köprüler ve diğer altyapı sistemleri çökmüş ve bazıları hala onarılamamıştır. Birçok kişi ekonomik nedenlerden dolayı ülkeyi terk etmiştir. 90'lı yıllarda ülkenin ekonomik performansı çok kötüdür.<sup>94</sup>

Kırgızistan'ın 1990 yılındaki kişi başı gelir ortalaması Rusya'nın %26'sına tekabül ederken 2013 yılında kişi başı gelir ortalaması %13'e düşmüş, Tacikistan'ın 1990 yılındaki kişi başı gelir ortalaması Rusya'nın %29'na tekabül ederken 2013 yılında kişi başı gelir ortalaması %10'a düşmüştür. Bu ülkelerle Rusya arasında kişi başına düşen GSYİH düzeylerine göre bir iraksama durumu söz konusudur.

Türkmenistan Sovyetler Birliği'nin en fakir ekonomiye sahip ülkelerinden biri olmasına rağmen Sovyet döneminin son 10 yılında pamuk ve doğalgaz kaynaklarından dolayı hızlı bir ekonomik büyüme göstermiştir. Cumhurbaşkanı'nın kontrolü altında olan enerji sektörü 90'lı yıllarda gerekli atılımı yapamamış, buna rağmen 2000'li yıllarda enerji ihracatı artmıştır.<sup>95</sup>

Rusya ve Türkmenistan'ı ele aldığımızda Türkmenistan'ın 1990 yılındaki kişi başı gelir ortalaması Rusya'nın %67'sine tekabül ederken 2013 yılında %58'e düşmüştür, yani bu ülkeler arasında da bir iraksama söz konusudur.

Kazakistan'ın durumu diğer ülkelerden farklıdır. Kazakistan bölgenin en gelişmiş ve Sovyetler Birliği'nin ikinci en büyük topraklarına sahip ülkesidir. Bugün Kazakistan, zenginliğe geçiş trendi en hızlı ülkelerdendir. Bağımsızlığın kazanıldığı ilk yıllarda yaklaşık 6000 dolar olan kişi başına milli gelir, bugün 20 bin doları aşmıştır. Geniş petrol yataklarının yanı sıra çeşitli

<sup>92</sup> Bal, İ., Yegin, M., Mutlu, G., Türk, K., ve Sakaoğlu, T. "Afganistan'ın Geleceği Var mı?", Temmuz 2012, <http://www.usakanalist.com/detail.php?id=124>

<sup>93</sup> Pomfret, R. (2000). 'The Uzbek Model of Economic Development 1991-99'. Economics of Transition, 8 (3): 733-48.

<sup>94</sup> a.g.e., s 733-48.

<sup>95</sup> a.g.e., s733-48.

maden ve metal kaynaklarına sahip olan ülke, tarım ve hayvancılıkta da büyük bir potansiyele sahiptir. Kazakistan ekonomisinin Rusya ekonomisi ile benzer bir trend izlediği görülmektedir. Kişi başı gelir (SGP) düzeyleri mevcut dönemler arasında 2008 yılına kadar Kazakistan lehine gelişmiş iken 2008 yılından itibaren doğalgaz fiyatlarında yaşanan yükselişle Rusya lehine geliştiği görülmektedir. Bu bakımdan net bir yakınsama ve iraksamadan bahsetmek doğru olmayacaktır.

Sovyetler Birliği ülkeleri arasında 90'lı yıllarda coğrafi konumu ve tarafsız ekonomik reformlar nedeniyle en hızlı gelişimi Özbekistan göstermiştir.<sup>96</sup> Ülke uluslararası finans kuruluşlarıyla iyi ilişkiler kurmuştur. Ancak sonraki yıllarda ülke yönetimi avantajlı başlangıç koşullarını (pamuk ihracatı) oluşturamadığı için enerji ihracatçısı olan Kazakistan ve Türkmenistan'ın gerisinde kalmıştır.<sup>97</sup> Rusya ile Özbekistan'ın kişi başına GSYİH'larını göz önüne aldığımızda bir iraksama olduğunu görebiliriz. Özbekistan'ın 1990 yılındaki kişi başı gelir ortalaması Rusya'nın %25'ne tekabül ederken 2013 yılında kişi başı gelir ortalaması %21'e düşmüştür.

---

<sup>96</sup> Spechler, M. (2000). 'Hunting the Central Asian Tiger'. *Comparative Economic Studies*, 42 (3): 101-20

<sup>97</sup> Pomfret, R. (2000). 'The Uzbek Model of Economic Development 1991-99'. *Economics of Transition*, 8 (3): 733-48.

**Tablo 7. Rusya ve Orta Asya Ülkeleri Arasında Yakınsama ve Iraksama: Görelî Kişî Başına (SGP) GSYİH'da Meydana Gelen Değişimler**

	Afganistan	Kırgızistan	Kazakistan	Tacikistan	Türkmenistan	Özbekistan	Rusya
1990	-	2.248	8.235	2.352	5.404	1.969	8.022
1991	-	2.105	7.525	2.207	5.179	1.981	7.852
1992	-	1.833	7.294	1.572	4.377	1.758	6.861
1993	-	1.586	6.826	1.323	4.423	1.719	6.423
1994	-	1.295	6.181	1.048	3.641	1.632	5.742
1995	-	1.238	5.895	924	3.373	1.621	5.626
1996	-	1.330	6.125	773	3.597	1.647	5.522
1997	-	1.465	6.437	790	3.190	1.730	5.703
1998	-	1.490	6.494	830	3.407	1.794	5.466
1999	-	1.543	6.830	861	3.977	1.878	5.914
2000	-	1.644	7.693	940	4.241	1.966	6.825
2001	-	1.755	8.946	1.042	4.476	2.069	7.368
2002	867	1.765	9.973	1.151	4.508	2.159	8.023
2003	921	1.906	11.080	1.278	4.700	2.268	9.253
2004	920	2.071	12.391	1.419	5.018	2.480	10.249
2005	1.020	2.110	13.906	1.530	5.792	2.708	11.856
2006	1.076	2.219	15.700	1.652	6.550	2.958	14.976
2007	1.223	2.449	17.354	1.788	7.381	3.279	16.730
2008	1.259	2.680	18.051	1.922	8.525	3.585	20.275
2009	1.498	2.746	17.933	1.964	9.004	3.840	19.486
2010	1.604	2.734	19.205	2.068	9.829	4.101	20.541
2011	1.965	2.921	20.772	2.212	11.361	4.412	22.570
2012	1.927	2.921	21.893	2.362	12.684	4.789	23.504
2013	1.946	3.213	23.211	2.512	14.004	5.168	24.114

**Kaynak:** Dünya Bankası verilerine göre hesaplanmıştır.

Yukarıda Rusya'nın kişî başî GSYİH'sını Orta Asya ülkelerinin kişî başî GSYİH'larının ortalaması ile karşılaştırdığımızda bir iraksama olduğunu görüyoruz. Şimdi ise Rusya'nın kişî başî GSYİH'sını Afganistan, Türkmenistan, Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan'ın kişî başî GSYİH'ları ile rakamsal olarak karşılaştıralım (Bkz. Tablo 7). Rakamsal olarak baktığımızda 1990 yılına nazaran 2013 yılında Orta Asya ülkelerinin her birinin kişî başî GSYİH'ları artmıştır. Bu açıdan Orta Asya ülkelerinin gelir düzeylerinin 1990-2013 dönemi arasında Rusya'ya yakınsadığı görülmektedir. Bu yakınsamada Afganistan, Tacikistan, Özbekistan ve Kırgızistan'ın çok az artmasına rağmen özellikle Türkmenistan ve Kazakistan'ın hem doğal kaynakları açısından zengin bir konumda olması hem de Sovyet rejimi sonrası sistematik dönüşümlerini sağlayarak ekonomik kalkınmalarını hızlı bir şekilde gerçekleştirmelerinin etkisi olduğu görülmektedir.

### 2.1.6. Gümrük Birliği'nin Bölgesel Ortağı Olan Kazakistan'la Rusya Federasyonu'nun Ticareti

Sovyetler Birliği'nin ikinci en büyük topraklarına sahip Kazakistan, bağımsızlıktan sonra Orta Asya cumhuriyetleri arasında yeraltı kaynakları bakımından en zengin ülkedir. Ülke Rusya'yla Orta Asya arasında bir köprü durumundadır. Rusya'nın Kazakistan'a uyguladığı politikalarda Rusları etkin duruma getirme çabalarının nedenlerinden biri de ülkenin bu önemli jeopolitik konumudur. Sadece Rusya'yla değil Hazar Denizi'ne olan kıyısı, havayolu ulaşımındaki stratejik konumu ve Çin'e olan komşuluğuyla bölgedeki ekonomik, siyasi ve güvenlik dengelerinin olmazsa olmazıdır.<sup>98</sup>

90'lı yıllarda Kazakistan'ın ihraç ettiği petrol ve doğalgaz boru hatlarının Rusya üzerinden taşınması dezavantajlı durum oluşturmuştur. Bunun nedeni Rusya'nın petrol akışına ve tarifelere istediği zaman kısıtlamalar getirebilmesidir.<sup>99</sup>

Kazakistan sürekli olarak Rusya Federasyonu'nun ilk on büyük ticaret ortağı arasında yer almaktadır. Ulusal istatistik verilerine göre Rusya Federasyonu'nun Kazakistan ihracatındaki payı genel olarak son yıllarda azalmış ve %7-8 olmuştur, ithalatta ise payı artarak 2009 yılında %31.3 iken 2011 yılında %43'e ulaşmıştır (Tablo 8). 2009-2010 yıllarındaki düşüşten sonra karşılıklı ticaret hacmi artarak 2013 yılında 26 milyar dolara ulaşmış ve 2008 krizi öncesindeki maksimum düzeyini olan %32'yi aşmıştır. Bununla birlikte, Kazakistan için karşılıklı ticaret dengesi 2014 yılında negatif olarak kalmış ve bilanço yaklaşık 5,6 milyar dolar olmuştur.

<sup>98</sup> Büke, H., "Soğuk Savaş Sonrasında Rusya'nın Orta Asya Politikaları", 2007, pdf

<sup>99</sup> Pomfret, R. "Central Asia after Two Decades of Independence", Working Paper No. 2010/53

**Tablo 8. Kazakistan ve Rusya Federasyonu Arasındaki Toplam Dış Ticaret Hacmi (2008-2014)**

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
<b>Ticaret hacmi, milyon dolar</b>	19 993,6	12 443,5	17 450,8	22 330,6	25 747,5	26 470,8	17 796,3
bir önceki yıla göre, %olarak	122,7	62,2	140,2	136,4	115,3	102,8	67,2
Rusya Federasyonu'nun payı, %	18,3	17,4	19,2	18,9	19,3	19,9	19,5
<b>RF'ye ihracat, milyon dolar</b>	6 228,0	3 547,0	5 387,7	6 998,6	10 050,5	9 010,7	6 087,9
bir önceki yıla göre, %olarak	133,3	57,0	151,8	129,8	143,6	89,7	67,6
Rusya Federasyonu'nun payı, %	8,7	8,2	9,0	8,5	11,7	10,6	9,3
<b>RF'den ithalat, milyon dolar</b>	13 765,5	8 896,5	12 063,7	15 332,0	15 697,0	17 460,1	11708,4
bir önceki yıla göre, %olarak	118,4	64,6	135,6	127,10	102,4	111,2	67,1
Rusya Federasyonu'nun payı, %	36,3	31,3	39,1	42,8	33	35,9	38,6
<b>Bilanço, milyon dolar</b>	-7 537,5	-5 349,5	-6 185,8	-8 333,4	-5 646,5	-8 449,4	-5 620,5

**Kaynak:** Kazakistan Cumhuriyeti Milli Ekonomi Bakanlığı İstatistik Komitesi <http://stat.gov.kz/> sitesinde yer alan verilere göre hesaplanmıştır.

Tabloda görüldüğü üzere, 2008 krizi ile alakalı olarak Kazakistan'ın Rusya Federasyonu ile olan ticaret hacmi azalmış, sonraki dönemlerde ise ithalattaki artışa bağlı olarak artmıştır. Bilanço ise her zaman negatif olmuştur. Bu durum ithalatın ihracata nazaran daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır.

Enerji ticaretinin önemli bir rolü büyük ölçüde Sovyetler Birliği'nden kalan ulusal ekonomilerin enerji sektörünün karşılıklı yapısal ve teknoloji bağımlılığıyla ilişkilidir. Böylece, Kazakistan petrolü yüksek kükürt içermesi nedeniyle (Tengiz petrol alanı dışında) petrol arıtma tesislerinde arıtma için uygun değildir, çünkü arıtma tesisleri kükürt içermeyen petrol arıtımı için tasarlanmıştır. Bu nedenle Kazakistan kendi petrolünün büyük kısmını Rus şirketlerine göndermektedir. Rus petrolü ise arıtma için Kazakistan şirketlerine gönderilmektedir.<sup>100</sup> Ayrıca Rusya Federasyonu ve Kazakistan arasında kömür "takası" önemli bir ticari konudur. Böylece, Rusya Federasyonu'na ait olan Kuznetsk Havzası'nın kömürü, Kazakistan'ın kuzeydoğu sınır bölgesine; Kazakistan'a ait olan Ekibastuz Havzası'nın kömürü ise yakın Rus bölgelerine gönderilmektedir.<sup>101</sup> Buna ek olarak Kazakistan kuzey bölgeleri ve sınırda olan Rus bölgeleri arasında elektrik "takası" gerçekleştirilmektedir. Çünkü yukarıda değinilen tüm bölgelerdeki yaşam yerleri hala Sovyetler Birliği döneminden kalan tek bir elektrik dağıtım şebekesine bağlıdır.<sup>102</sup>

Bu örnekler, eski Sovyetler Birliği'nde geleneksel olarak durgun olan Rusya ile Kazakistan arasındaki ticaretin günümüzde yoğun bir şekilde devam ettiğini göstermektedir. Ancak

<sup>100</sup> Paramanov, V., Strokov, A. "Rusya ve Orta Asya Ülkeleri Arasında Ticari ve Ekonomik İlişkiler: Tarihi ve Bugünü", 2010, <http://ceasia.ru/ekonomika/torgovo-ekonomicheskije-otnosheniya-mezhdu-rossiyey-i-stranami-tsentralnoy-azii-istoriya-i-sovremennost.html>

<sup>101</sup> a.e.

<sup>102</sup> Paramanov, V., Strokov, A. "Rusya ve Orta Asya Ülkeleri Arasında Ticari ve Ekonomik İlişkiler: Tarihi ve Bugünü", 2010, <http://ceasia.ru/ekonomika/torgovo-ekonomicheskije-otnosheniya-mezhdu-rossiyey-i-stranami-tsentralnoy-azii-istoriya-i-sovremennost.html>

uzmanların değerlendirmelerine göre bu ticaret yoğunluğunun yapısı aynı zamanda karşılıklı ticaret potansiyelinin gittikçe tükeneceğine işaret etmektedir.<sup>103</sup>

Uzmanlar Rusya Federasyonu ve Kazakistan'ın ihracat yapısında enerji kaynaklarının rolünün yüksek kalmasının entegrasyon grubundaki ülkeler arasında entegrasyon sürecinin gelişimine katkıda bulunmadığı kanaatindedirler. Ortak Ekonomik Alan çerçevesinde sadece doğrudan ihracat yönlü enerji entegrasyonunun gerçekleştirilmesinden endişe edilmektedir.<sup>104</sup> Katılımcı ülkelerin ekonomilerinin modernizasyonu yanında sektör dahili üretim işbirliği çerçevesinde karşılıklı tedarikin gelişmesiyle entegrasyon sürecinin derinleşmesi mümkündür. Aksi takdirde, ticaret ortakları olarak Gümrük Birliği ülkelerinin ve bölgenin bir bütün olarak önemi azalacaktır.

## 2.2. YATIRIM VE SANAYİ İŞBİRLİĞİ

### 2.2.1. Karşılıklı Yatırımların Hacmi

Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Orta Asya ülkeleri arasındaki ekonomik entegrasyon düzeyinin önemli ölçüde azalması ekonominin mevcut ve uzun vadeli ihtiyaçlarının finansmanı için bölgeyi dış kaynaklara yönlendirmiştir. İlk aşamada geçiş ekonomilerinin yüksek yatırım riskleri yabancı sermaye girişini kısıtlamaktaydı. Ancak Orta Asya'daki birçok ülkede gerçek egemenliğin oluşumu ve makroekonomik bağımsızlığa ulaşma zemininde risk düzeyinin kademeli düşüşü 1990'lı yılların ikinci yarısında doğrudan yabancı yatırımların artışına neden olmuştur. Bu tür yatırımlar ilgili dönemde ekonomik kalkınmanın en önemli ve tercih edilen bir kaynağı olarak görülüyordu.<sup>105</sup>

1994-1999 yıllarında Orta Asya'ya gerçekleşen uzun vadeli yabancı yatırımların toplam miktarı yaklaşık 9 milyar dolar olmuştur. Bu yatırımların %77.1'i Kazakistan'ın, %8.4'ü Türkmenistan ve Özbekistan'ın, %4.6'sı Kırgızistan'ın, %1.6'sı ise Tacikistan'ın payına düşmektedir.<sup>106</sup>

<sup>103</sup> Kulik, S.A., Spartak, A.N., Yurgens, İ.Y. "Rusyanın Bağımsız Devletler Topluluğu'nda Ekonomik Çıkar ve Hedefleri", Moskova 2010.

<sup>104</sup> Suzdaltsev, A. "Sovyet Sonrası Alanda Bütünleşme Süreçlerinin Geliştirilmesinin Tahmini ve Değerlendirilmesi", Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Üzerine XIII Nisan Uluslararası Akademik Konferansı'nda Konuşma, Moskova, 3-5 Nisan 2012

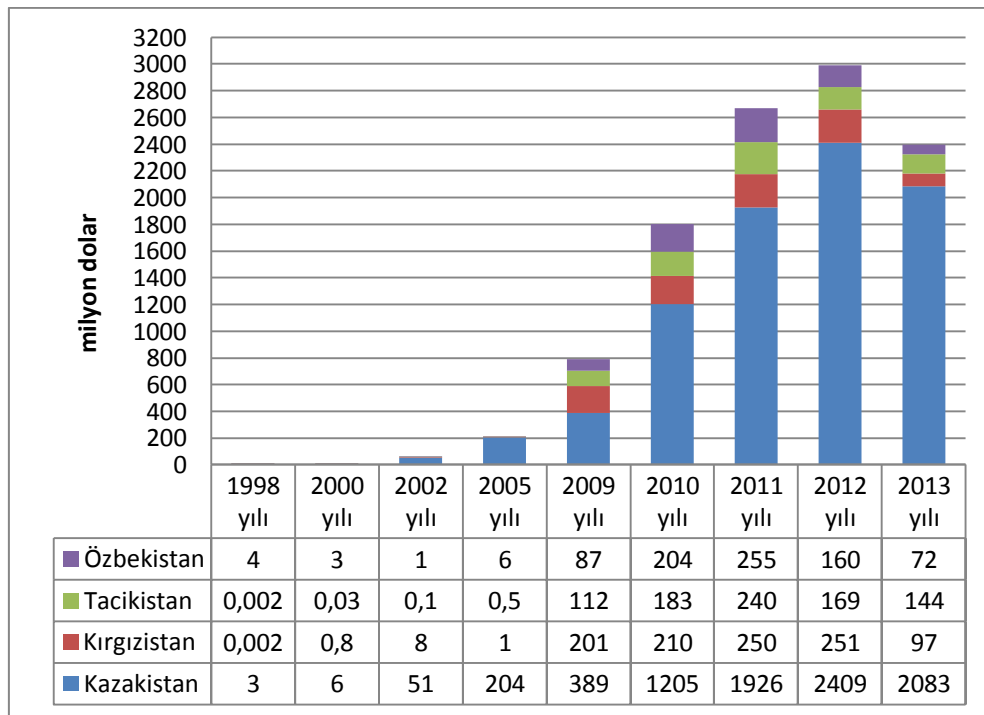
<sup>105</sup> Jaksıbayev, M. "Orta Asya'da Doğrudan Yabancı Yatırımlar", [http://www.ca-c.org/journal/2000/journal\\_rus/cac6-2000/18.jaksib.shtml](http://www.ca-c.org/journal/2000/journal_rus/cac6-2000/18.jaksib.shtml)

<sup>106</sup> a.e.



90'lı yıllarda Rusya ve bölge ülkeleri arasındaki yatırım ilişkileri istenilen düzeyde olmasa da, 2000'li yıllardan itibaren bu işbirliği oldukça hızlı bir şekilde gelişmektedir: RosStat'ın verilerine göre Orta Asya ülkelerinde Rus yatırımlarının hacmi krizlere rağmen 1998 yılından 2013 yılına kadar 342 kat artmıştır (Şekil 11). Rusya ekonomisinde Orta Asya ülkelerinin toplam göstergeleri de benzer şekilde artmış ve 1000 katına çıkmıştır (Şekil 12). Mevcut ulusal istatistik analizi farklı ülkelere göre yatırım dinamiklerinin son derece istikrarsız olduğunu göstermektedir. Farklı yıllarda yatırım oranları (büyük işlemler ya da hükümetler arası anlaşmaların etkisi altında) onlarca ve hatta yüzlerce kez artabilir ve daha sonra önceki seviyesine geri dönebilir. Bununla birlikte mevcut verilerle en azından Rusya ve bölge ülkeleri arasında karşılıklı yatırımların mutlak olarak arttığı söylenebilir.

**Şekil 11. Rusya'dan Orta Asya ülkelerinin ekonomisine yatırım akımları**



**Kaynak:**

RosStat verilerine, [http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat\\_main/rosstat/ru/statistics/publications/catalog/doc\\_1135075100641](http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/publications/catalog/doc_1135075100641) ve Rusya rakamlarla 2005 göre hazırlanmıştır <http://www.gks.ru/bgd/regl/brus05/IssWWW.exe/Stg/23-15.htm>.

Not: Tüm yatırım türleri belirtilmektedir – doğrudan, portföy ve diğerleri (Rusya Federasyonu tarafından garanti altında olan yabancı devlet kredileri dahil ticari ve diğer krediler) ayrıca para ve kredi düzenlemeleri, ticari ve tasarruf bankaları hariç.

Ancak bu tür işbirliğinin mutlak hacmi hala küçüktür. Göreceli olarak karşılıklı etkileşim başlıca Rusya-Kazakistan ilişkilerinde ve aynı zamanda da ekonominin farklı sektörlerinde (akaryakıt sektöründe, cevher ve telekomünikasyon madenciliği) izlenebilir. İlgili ulusal istatistiklerin eriştikleri ülkelerde (Kazakistan, Kırgızistan) Rusya Federasyonu'nun toplam birikmiş yabancı yatırımlardaki ticari pay yüzdesi 2000'li yıllar boyunca artmasına rağmen bu ülkelerin toplam ticaret hacmi içindeki payından çok daha düşük kalmaktadır.

Kazakistan İstatistik Ajansı'nın verilerine göre Rusya Federasyonu'nun Kazakistan'a Doğrudan Yabancı Yatırımlarının (DYY) brüt akımındaki payı 2007 yılına oranla %0.6 azalarak 2010 yılında %3.7 olarak gerçekleşmiştir (yabancı ortaklar arasında altıncı sırada). Kazakistan ekonomisindeki toplam DYY'da ise Rusya Federasyonu 2010 yılında %1,4 payıyla güçlü yabancı ortakların ilk onu arasında bile yer almamıştır. Buna rağmen Kazakistan'da 6 bin Rusya sermayeli işletme ve şirket faaliyet göstermekte olup bu da eski Sovyet ülkeleri arasındaki en iyi göstergedir. Bu durum, işbirliği yoğunluğundan ziyade Kazakistan'ın sınır bölgelerinde yer alan ve toplam ticaret hacminin neredeyse 2/5'ini oluşturan şirketlerin özel rolünden kaynaklanmaktadır<sup>107</sup>. İncelenen dönemde Rusya'dan Kazakistan'a gerçekleşen yatırım akımları artış gösterse dahi 2013 yılında bu akımlarda düşüş yaşanmıştır.

Kırgızistan için aynı şekilde: 2000'li yılların ikinci yarısından itibaren Rusya Doğrudan Yabancı Yatırımlarının brüt akımında 5.-6. sıradayken 2010 yılın göstergelerine göre Kanada'dan sonra 2. sıraya yükselmiştir. Bu durum 2010 yılı Nisan ve Temmuz olaylarından sonra ülke ekonomisinin iyileşmesine yönelik büyük ölçekli yardımlarla ilgilidir (Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi, 2011). Daha sonra bölgelerdeki yatırımlarda olduğu gibi Kırgızistan'a da gerçekleşen yatırımların hacmi azalmıştır (2010 yılında 250 milyon dolardan 2013 yılında 97 milyon dolara düşmüştür). Kırgızistan ekonomisinde toplam yatırım hacmine göre Rusya Kazakistan, İngiltere, Almanya, Çin, Türkiye ve ABD'den sonra yedinci sıradadır (2012 yılı için).

Özbekistan ve Tacikistan'da ise tam tersi Rusya doğrudan yatırımlar açısından ilk (ya da ilklerden biri) sırada yer almaktadır. Tacikistan İstatistik Ajansı'nın verilerine göre 2005-2013 yıllarında Rusya şirketleri ülkeye yaklaşık 850 milyon dolar yatırım yapmışlar, 2013 yılında yapılan doğrudan yatırım tutarı ise 92 milyon dolar olmuştur.<sup>108</sup> Özbek ekonomisine giren Rusya'nın toplam yatırım hacmi 2005-2013 döneminde 784 milyon dolar olmuştur.<sup>109</sup> Bu yatırımların büyük bir kısmı petrol – doğalgaz sektöründedir. Tacikistan Cumhuriyetinin Vergi Komitesi'nin verilerine göre, 21 Mayıs 2013 tarihinde tüzel kişiler ve bireysel girişimciler arasında Rus ortaklığı olan 195 işletme kayda alınmıştır.<sup>110</sup> Özbekistan'da ise 2013 yılının verilerine göre Rusya sermayesi ile 915 işletme faaliyetteydi. Bu işletmelerden 761'i ortak

<sup>107</sup> Heyfets, B.A. "AET ülkelerinde Rusya Ticareti: Modernleşme Yönu", Moskova:Ekonomika 2011, s.173.

<sup>108</sup> .Yergaşeva, Z. "2013 Yılında Tacikistan'da Doğrudan Rus Yatırım Hacmimiz 92 Milyon Tutarında Olacak", 7 Haziran 2013, <http://news.tj/ru/news/obem-pryamykh-rossiiskikh-investitsii-v-tadzhikistan-v-2013-godu-sostavit-92-mln>

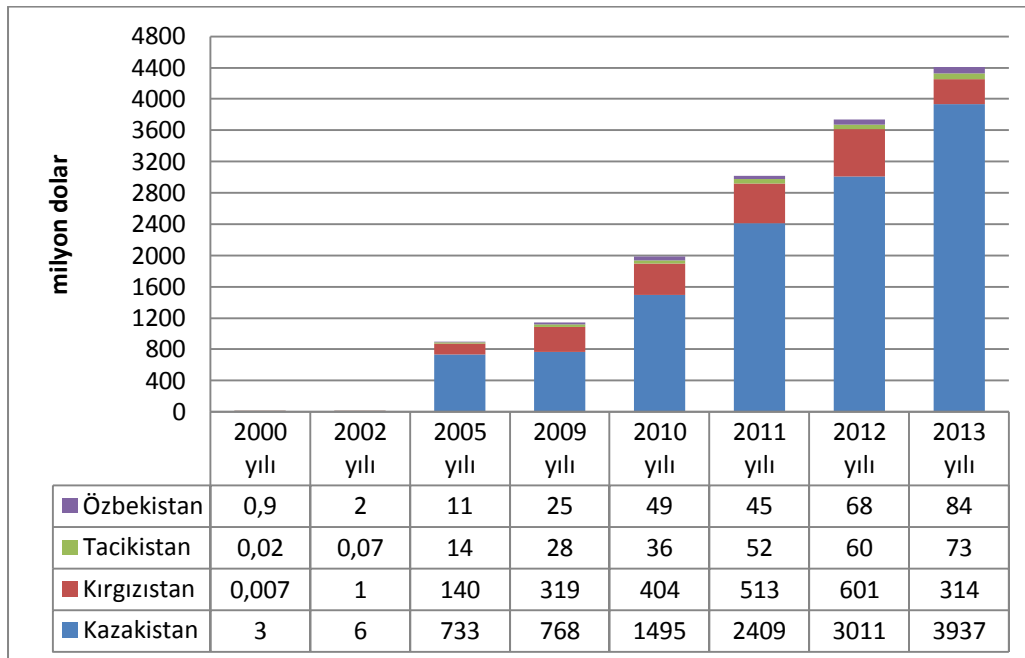
<sup>109</sup> "Rus-Özbek Dış Ticaret Faaliyetleri" [http://aibank.ru/about/mezhdunarodnoe\\_sotrudnichestvo/rossijskouzbekskaya\\_vneshnetorgovaya\\_deyatelnost/](http://aibank.ru/about/mezhdunarodnoe_sotrudnichestvo/rossijskouzbekskaya_vneshnetorgovaya_deyatelnost/)

<sup>110</sup> Yergaşeva, Z. "2013 yılında Tacikistan'da Doğrudan Rus Yatırım Hacmimiz 92 Milyon Tutarında Olacak", 7 Haziran 2013, <http://news.tj/ru/news/obem-pryamykh-rossiiskikh-investitsii-v-tadzhikistan-v-2013-godu-sostavit-92-mln>

154'ü ise %100 Rus yabancı sermayeli işletmelerdi. Buna rağmen 2012 yılından itibaren bu ülkelere gerçekleşen yatırım akımlarında düşüş yaşanmıştır.

Rusya'nın Türkmenistan ve Afganistan'la yatırım işbirliği yoğunluğu azdır. Bağımsız Devletler Topluluğu Devletlerarası İstatistik Komitesi'nin verilerine göre 2011 yılı için Türkmenistan'da Rus yatırımlarının toplam hacmi 1,6 milyon dolar düzeyinde kalmıştır. Tüm bu yatırımlar yatırım kredileri niteliğinde olup ağırlıklı olarak Türkmenistan'ın iletişim ve ulaşım projelerini finanse etmek için sağlanmaktadır. Petrol ve doğalgaz sektörü dışında önemli bir Rus-Türkmen ortak yatırım projesi bulunmamaktadır. Türkmenistan'dan Rusya ekonomisine Doğrudan Yabancı Yatırım akımı da bulunmamaktadır. Türkmen tarafının verilerine göre şu anda Türkmenistan'da Rus sermayesi ile 186 ekonomik kuruluş faaliyet göstermekte olup, Rusya-Türkmenistan uzmanlarının ortaklığı ile Türkmenistan ekonomisinin farklı sektörlerinde 206 yatırım projesi yürütülmektedir.<sup>111</sup> Rusya-Afganistan İş Konseyi'nin verilerine göre Rus şirketleri Afganistan'da özellikle küçük ve çabuk alınan projelere yıllık yaklaşık 10 milyon dolar para yatırmaktadırlar (2007-2010 yılında 40 milyon civarında). Günümüzde Afganistan'da özellikle altyapı tesisleri inşaatında uzmanlaşmış birçok Rus şirketi çalışmaktadır.<sup>112</sup>

**Şekil 12. Orta Asya ülkelerinden Rusya ekonomisine yatırım akımları**



<sup>111</sup> Rusya Federasyonu Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, Dış Ekonomik Bilgi Portalı, "Yatırım ve İnovasyon Projelerinin Teşviki İçin Faaliyet Tanıtımı", Türkmenistan, [http://www.ved.gov.ru/exportcountries/tm/tm\\_ru\\_relations/tm\\_rus\\_projects/](http://www.ved.gov.ru/exportcountries/tm/tm_ru_relations/tm_rus_projects/)

<sup>112</sup> Mendkoviç, N.A. "2001-2011 Yıllarda Rusya'nın Afganistan'daki Politikası", 2011 [www.perspektivy.info/oykumena/azia/politika\\_rossii\\_v\\_afganistane\\_v\\_20012011\\_gg\\_2012-02-17.htm](http://www.perspektivy.info/oykumena/azia/politika_rossii_v_afganistane_v_20012011_gg_2012-02-17.htm)

**Kaynak:** “Rusya Federal Gümrük Servisi” <<http://www.customs.ru>> sitesinde yer alan verilere göre hesaplanmıştır.

Orta Asya ülkelerinden Rusya ekonomisine yatırım akımlarına gelince kuşkusuz Orta Asya ülkelerinden gerçekleşen ticaretin son kriz öncesi yıllarda Rus ekonomisi üzerindeki etkisi güçlenmiştir. Doğrudan yatırım miktarının çok küçük olmasına rağmen Kazakistan özellikle öne çıkmaktadır (bölge ülkelerinin tüm yatırımlarının 3/4’den fazlasını gerçekleştirerek 2013 yılında Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri arasında ilk sıraya yükselmiştir) (Şekil 12). Geçmişte Rusya Federasyonu’nda Kazakistan yatırımlarının artmasına sadece yüksek petrol gelirleri değil aynı zamanda yatırımların yüksek devlet düzeyinde desteklenmesi de yol açmıştır. Kazakistan’dan Rusya’ya yapılan yatırımların ana alanları – ticaret, finans ve bankacılık, inşaat ve emlak alanlarıdır.<sup>113</sup> Dış pazarlarda Özbek şirketlerinin düşük yatırım faaliyetleri, öncelikle sermayenin dışarıya çıkışını öngörmeyen ülkenin para birimi mevzuat özelliklerine ve aynı zamanda yerel para biriminin konvertibl olmamasına bağlıdır. Bir takım Özbek şirketlerinin devlete bağımlı ya da önemli devlet desteği ile faaliyette bulduklarını söylemek gerekmektedir. 2010 yılında Afganistan’dan Rusya’ya yapılan yatırımların hacmi 7,9 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir ve bu hacim ülkeye yapılan Rus yatırımları ile karşılaştırılabilmektedir.<sup>114</sup>

### 2.2.2. Yatırım İşbirliğinde Yaşanan Sorunlar

Yabancı yatırımlar için bir ulusal ekonominin çekicilik derecesi ticaret gelişim koşullarıyla belirlenmektedir. Ticaretin gelişiminin entegral ve özel karakteristikleri uluslararası kuruluşların yayınlarında verilmektedir. Özellikle Dünya Bankası’nın yıllık raporlarında bu koşullara göre uluslararası sıralamada ülkenin nihai yeri bu ülkede yürütülen ticaretin çeşitli yönlerinin uzmanlık değerleriyle belirlenmektedir. Aşağıdaki tablodan da görüldüğü gibi bu sıralamada Orta Asya ülkeleri yüksek yerlere sahip değiller. Ancak son yıllarda birçok kurumsal reformları gerçekleştiren Rusya’da (aynı zamanda Özbekistan’da) önemli bir ilerleme, Kazakistan ve Afganistan’da ciddi gerileme kaydedilmiştir.

<sup>113</sup> Böylece, Moskova’da Kazkommertsbank şirketi Capital Partners ile bağlı uluslararası sınıf düzeyinde bir otel «Ritz-Carlton» inşa edilmiştir ve bu otel 2011 yılında Kazak yatırım şirketi olan “Verniy Kapital”la satılmıştır. Temel faaliyet yönleri emlak ve ipotek kredileri olan Kazakistan’ın büyük özel bankları (kriz öncesi) “BTA Bank” ve “Kazkommertsbank” Rusya’da yavru bankaların ağırları kurulmuştur.

<sup>114</sup> Mendkoviç, N.A. “2001-2011 Yıllarda Rusya’nın Afganistan’daki Politikası”, 2011 [www.perspektivy.info/oykumena/azia/politika\\_rossii\\_v\\_afganistane\\_v\\_20012011\\_gg\\_2012-02-17.htm](http://www.perspektivy.info/oykumena/azia/politika_rossii_v_afganistane_v_20012011_gg_2012-02-17.htm)

**Tablo 9. Rusya ve Orta Asya ülkelerinde iş yapma koşulları (189 ülke sırasında yeri, Haziran 2014)**

	Rusya	Kazakistan	Kırgızistan	Tacikistan	Özbekistan	Afganistan
Genel olarak iş gelişimi için ortamın kalitesi	62(120)	77(47)	102(70)	166(147)	141(166)	183(160)
Yeni şirketlerin kurumu	34(111)	55(57)	9(17)	106(70)	65(96)	24(30)
İnşaat için izin alma	156(178)	154(147)	42(62)	168(177)	149(145)	185(162)
Yatırımcıların korunması	100(111)	25(10)	35(13)	56 (65)	100(133)	189(183)
Vergilendirme	49(105)	17(13)	136(162)	169(168)	118(157)	79(63)
Kredi imkanları	61(98)	71(78)	36(8)	116(177)	104(159)	89(150)
Uluslararası ticaret	155(160)	185(176)	183(171)	188(177)	189(183)	184(179)

**NOT:** Parantez içinde - 2012 yılında 183 ülke arasında sıralamada yer.

**Kaynak:** Doing Business <http://russian.doingbusiness.org/rankings>

Belki de Rusya ve Orta Asya ülkelerinin ticaret yapısının etkileşim yolunda önemli engellerden biri uluslararası ticaret ve yatırımlarda sürdürülen bazı durumlarda ise hatta güçlenen korumacılıktır. Rus faaliyetlerinin ilerlemesini engelleyen araçlardan biri potansiyel yatırımcıların caydırılmasına neden olan pazara “giriş fiyatları”nın kasıtlı olarak artırılmasıdır. Bu durum özellikle günümüzde (bölge ülkeleri Rus ticaretinin ilgi alanında olan bir dizi büyük varlıkları özelleştirmeyi planladığı zaman) geçerlidir. Çoğu zaman Rus şirketleri ekonomik faaliyette bulunmak için lisans ve izin alma ile ilgili sorunlar yaşamaktadırlar. Bazı durumlarda Rus şirketleri, kendi başlatmış oldukları projelerden bile çıkartılmışlardır ve bu tür olaylar artmaktadır. Farklı denetim organlarının aşırı baskıları hissedilmektedir. Devlet kaynaklarından yararlanan yerel ticari otoritelerin baskıları sonucunda Rus şirketlerinin yürürlükte olan projelerinin hatta kazandıkları ihalelerinin bile iptal edilmesi söz konusudur. Aynı zamanda bölge ülkelerinde devletin diğer kollarından bağımsız olan bir yargı sistemi hala oluşmamıştır, bu da yasal yollarla Rus şirketlerinin çıkarlarını savunmasını zorlaştırmaktadır. Sonuç olarak, uygulamada, hatta büyük Rus yatırımcıları bile birçok durumda Orta Asya ülkelerinde kendilerini yeterince güvende hissedememektedirler. Belli ki bu koşullar altında uygun destek bulmadan pazara giriş ve pazarda normal faaliyet yürütmek neredeyse imkânsızdır.

Yönetim kaynakları ve diğer ekonomik olmayan faktörlerden etkilenen Orta Asya ülkelerinin şirketleri de Rusya’da benzer sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Çeşitli durumlarda kendi yükümlülüklerini zamanında yerine getiremeyen Rus şirketleri ortakları tarafından haklı olarak eleştirilene uğramaktadırlar. Bu durum, özellikle 2008-2009 krizi döneminde bazı Rus yatırımcılarının ciddi mali sorunlarla karşı karşıya kaldıkları zaman daha belirgin hale

gelmiştir. Bazı durumlarda Orta Asya ülkelerinde büyük Rus şirketleri sebepsiz olarak ulusal ticarete rekabet için bir tehdit olarak algılanmaktadır, çünkü bu şirketler pazarı tekel haline getirmek ve kendi, aynı zamanda da Rusya'nın siyasi çıkarlarını lobileştirme eğilimi içindedirler.<sup>115</sup>

Rus uzmanları bölge ülkelerinin piyasalarına özgü olmayan ekonomik maliyetler sırasına aslında ekonomik olarak görülmeyen fakat ekonomiyi etkileyen ulusal elitlerin siyasi hırslarını da dâhil etmektedirler. Elitlerin fazla açgözlü davranışları sonucu bölgedeki siyasi durumdaki ufak değişiklikler daha önceden onaylanan yükümlülüklerin reddine yol açmaktadır. Bu durum iş faaliyeti riskini artırmakta ve özellikle finansal kriz ile bağlantılı olarak iş faaliyetinin gelişimi için önemli bir engel teşkil eden rüşveti güçlendirmektedir. Bölgenin az gelişmiş ülkelerinin yönetimleri genellikle kayırmacılık, bağımsız izleme eksikliği ve sağlıklı bilgiye ulaşamamalarından dolayı kendi yatırım potansiyellerini abartma eğilimi ile karakterize edilmektedirler.<sup>116</sup>

Orta Asya ülkelerinin yatırım iklimi üzerinde olumsuz etkiye sahip ekonomik ve teknik nitelikli faktörler sırasına sınır ötesi yüklerin taşınmasında yaşanan birçok zorluk dâhildir (sınır geçiş noktalarının eksikliği, yüklerin uzun gümrük işlemleri, ürünlerin sertifikasyonu için ihtiyaçların birleştirilme sisteminin eksikliği vs). Yüksek nakliye tarifeleri ile birlikte bu durum teslimat ürünlerinde önemli bir fiyat yükselişine yol açmakta ve bazen de belirli bir işlem için malların değiş-döküşünü ekonomik açıdan verimsiz kılmaktadır. Orta Asya ülkelerinin ticaret yapılarıyla işbirliğine bazı ülkelerde (Özbekistan, Türkmenistan) hala mevcut olan vergilendirmenin karmaşık mekanizması ve aynı zamanda Rus şirketlerinin kazançlarının ülkeye geri dönüşünü zorlaştıran sert döviz düzenlemeleri engel oluşturmaktadır. Doğrudan nakit transferlerinin ve karşılıklı mali ödemelerin gerçekleşmesinde zorluklar yaşanmaktadır. Yatırım akışlarına, sermaye yatırımlarının karşılıklı korunmasına ve teşvike yönelik devletlerarası düzenleme mekanizmaları da yeterince gelişmemiştir. Bu da önemli ölçüde mali açıdan daha güçlü Rus yatırımcıların faaliyetini zorlaştırmakta, Rusya aktifleri için önemli olan diğer yatırım anlaşmalarının da öngörülemeyen özelleştirme sonuçlarına yol açmaktadır.

Bununla birlikte son zamanlar Orta Asya ülkelerinde (özellikle Kazakistan'da) yatırım ortamının iyileştirilmesi özellikle imalat, ticaret ve hizmetler sektöründe Rus KOBİ'lerinin yatırımlarının artışına yol açmaktadır. Eğer 2009-2010 yıllarında Kazakistan'da faaliyette olan Rus şirketlerinin sayısında azalma gerçekleşse de 2011 yılından itibaren burada

<sup>115</sup> Heyfets, B.A. "AET Ülkelerinde Rusya Ticareti: Modernleşme Yönü", Moskova:Ekonomika 2011, s.210-216

<sup>116</sup> Koziyevskaya B.V., Yatsenko, Y.B. "Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerinin Uluslararası Kalkınmasını Desteklemek için Rusya İş Dünyasının Katılım Perspektifleri (Kırgızistan Ve Tacikistan Örneği Üzerinde)", 2011, s. 101-112

400'den fazla Rus şirketi kayıttan geçmiş ve faaliyete başlamıştır (Temelde KOBİ'lerin temsilcileri), yani %7-8 oranında büyüme gerçekleşmiştir. Rusya Federasyonu Ticaret ve Sanayi Odası'nın temsilcilerine göre bu durum Rusya'ya kıyasla Kazakistan'daki KOBİ'ler için daha elverişli bir vergi ikliminin olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak bu durum Gümrük Birliği'nin iki ülkesinde ticaretin yürütülmesi için koşulların eşitlenmesi anlamına gelmez. Koşulların eşitlenmesi ancak Ortak Ekonomik Alan'ın oluşumundan sonra gerçekleşebilir.<sup>117</sup>

---

<sup>117</sup> "Kazakistan Rus İş Faaliyeti için Açık – Rusya Federasyonu TSO Temsilcisi", Ticaret ve Sanayi Haberleri, №12 , 28 Haziran 2011, <http://www.kazakhstanlive.ru/news.php?ID=732>

### 3. BÖLÜM

## RUSYA VE ORTA ASYA ÜLKELERİ ARASINDA EKONOMİK İŞBİRLİĞİ, İŞGÜCÜ GÖÇÜ VE ENTEGRASYON STRATEJİLERİ

### 3.1. ORTA ASYA ÜLKELERİNDEN İŞGÜCÜ GÖÇÜ VE İNSAN SERMEYESİNİN GELİŞİMİ

#### 3.1.1. Orta Asya Ülkelerinden İşgücü Göçü

“SSCB’nin çöküşüyle bağımsızlıklarını kazanan cumhuriyetlerin toplam nüfusunun %18’ini Ruslar oluştuyordu. 1991 yılının sonunda Rusya Federasyonu sınırlarının dışında kalan 25 milyon Rus’un 9.5 milyonu Orta Asya’da yaşamaktaydı”.<sup>118</sup> SSCB’nin dağılmasıyla yaşanan göç akımı nedeni ile nüfus durumu hızlı bir şekilde değişmeye başlamıştır.

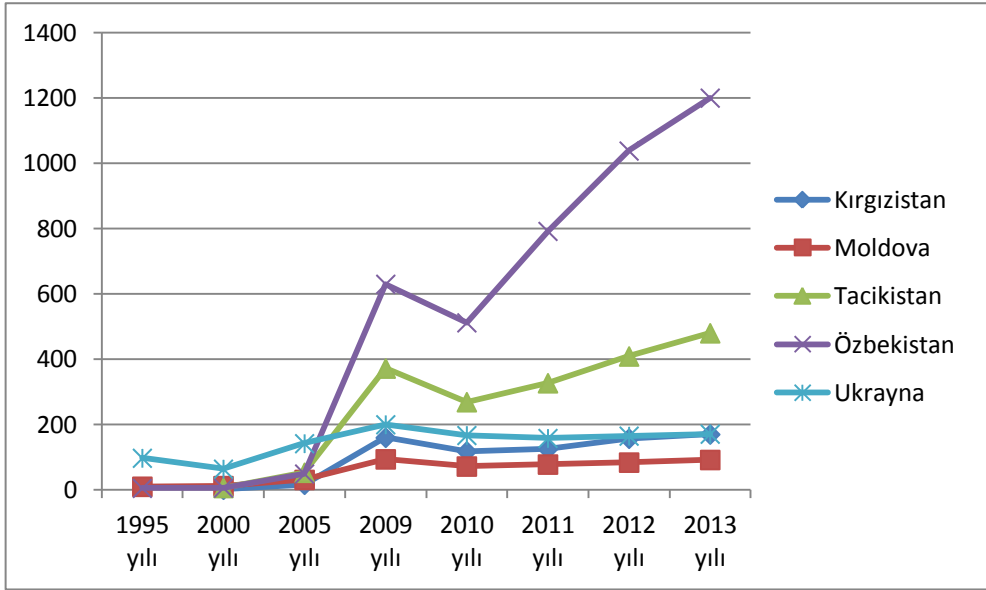
SSCB dağılmadan önce iç göçler kontrol altında tutulmaya çalışılmasına rağmen insanlar siyasi ve ekonomik baskılar sonucu daha güvenli gördükleri bölgelere göç etmeye başlamışlardır. Sovyetler Birliği’nin çöküşünden sonra Orta Asya ülkeleri arasındaki gelişme dengesizliği ve işbirliğinin yetersizliği kaçakçılığa, yasadışı ve mevsimsel göçe neden olmuştur. Orta Asya ülkelerinden göç akımları iki kez köklü değişiklik geçirmiştir. 90’lı yılların ilk yarısında bu bölgeden zorunlu göç akımları (çoğunluğunu Rusça konuşan nüfus oluşturmaktaydı) gerçekleşmiştir. Daha sonra zorunlu göç akımlarının potansiyelinin tükenmesiyle Orta Asya’nın yerli nüfusunun yasal ve yasadışı işgücü göçü akımları artmaya başlamıştır (Şekil 13).<sup>119</sup>

<sup>118</sup> Kamalov, İ. “Rusya’nın Orta Asya Politikaları”, SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd. Şti. 2011

<sup>119</sup> Ergeşbayev, U.J. “Orta Asya’dan Rusya’ya Modern İşgücü Göçü”, № 10-1-1, cilt 7, 2009, <http://cyberleninka.ru/article/n/sovremennaya-trudovaya-migratsiya-naseleniya-stran-tsentralnoy-azii-v-rossiyu>



**Şekil 13. Rusya'ya yabancı işçilerin giriş dinamikleri (önemli ülkelere göre)**



**Kaynak:** E. Şerbakova “2012.ci yılın sonunda Rusya'da çalışma izni olan 1149 bin yabancı uyruklular vardır”, Ocak 2013, <http://demoscope.ru/weekly/2013/0545/barom05.php> ve RosStat verilerine göre hazırlanmıştır [http://www.gks.ru/bgd/regl/b14\\_11/Main.htm](http://www.gks.ru/bgd/regl/b14_11/Main.htm)

**Not:** 2010 yılına kadar vatandaş olmayan kişiler dahil olmakla, 2011-2013 yıllarında yıl sonuna çalışma izni olanlar ve işlerini yürüte bilmeleri için patent alanlar.

Özellikle Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan'dan Rusya'ya gerçekleşen işgücü göç akımlarının artış göstermiştir. Bunun nedeni 2003 yılından itibaren artan petrol fiyatlarının etkisiyle Rus ekonomisinin büyümesi ve özellikle Orta Asya ülkelerinde kişi başına gelir, ücret farkı, çoğu ülkelerde işsizliğin yüksek olması ve yoksulluk halleridir (bkz Tablo 10).

**Tablo 10. Rusya ve Orta Asya ülkelerinin sosyal gelişmelerin bazı göstergeleri**

Yıllar	İnsani gelişim endeksi	İnsani gelişim seviyesine göre 169 ülke arasında yeri	Nüfusun yıllık doğal büyüme katsayısı (%)		Yoksulluk çizgisi altında kalan nüfus (SAGP göre günlük 1,25 dolardan az)	İşsizlik oranı (resmi veya gayri resmi değerlendirme)	Uluslararası göç katsayısı	Göçten gelen para makbuzlarının akışı (GSYİH %)
	2010	2010	2005 - 2010	2010 - 2015	2004-2011	2012	2012	2009
Rusya	0.719	65	-0.4	-0.3	13.1 (2010)	6.2	0.29	0.4
Afganistan	0.349	155	2.7	3.2	...		0.7 (2010)	...
Kazakistan	0.714	64	0.9	0.7	8.2 (2009)	5.3	1.23	0.1
Kırgızistan	0.598	109	1.5	1.1	33.7 (2011)	8.6	-8.1	21.7
Tacikistan	0.580	112	2.2	1.9	46.7 (2009)	2.2* (gayri resmi 20'den fazla)	-1.21	35.1
Türkmenistan	0.669	87	1.4	1.2	30 (2004)	60 (2004)	-1.9	...
Özbekistan	0.667	102	1.4	1.2	26 (2008)	1*(gayri resmi 50-60)	-2.65	...

\* kayıtlı işsizlik

**Kaynak:** Andrey. K. (10 Temmuz 2013). Orta Asya: bölgesel kalkınma eğilimleri. [http://russiancouncil.ru/inner/?id\\_4=2091#top](http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=2091#top) ve 2009, 2010, 2011 yılları için insan gelişimi raporu (BMTKP). İşsizlik verileri – Uluslararası Çalışma Örgütü ve Dünya Bankı'nın (World Development Indicators) veri tabanından

Göçmen işçilere genellikle çalışma koşulları kötü veya zor olan, düşük ücretlerle ve mevsimsel olarak karakterize edilen ve yerel nüfusun ilgisini çekmeyen çalışma alanlarında talep bulunmaktadır. Tablo 11'de 2006-2010 yıllarında temel ekonomik faaliyetlere göre sınıflandırılan Rusya Federasyonu'nda yabancı göçmen işçilerin istihdam yapısı görülmektedir.

2008 yılında başlayan ve özellikle 2009 yılında keskinleşen küresel krizden önce inşaat sektöründe çalışan yabancı işçilerin sayısı yılda 1/3 kadar artmış, sadece 2006-2008 için sosyal, toplumsal ve kişisel hizmetler alanında çalışan kişi sayısı ise 6 kat artmıştır.

İnşaat sektöründen sonra yabancı işçileri cezbeden en önemli ikinci ekonomik faaliyet alanı toptan ve perakende ticaret ve onarımdır (2010 yılında yabancı işçilerin toplam sayısının %16.6'sı). İnşaat ve ticaret sektörlerinde 2010 yılında yabancı işçilerin istihdamı 2008 yılına göre sırasıyla %42 ve %34 kadar azalmıştır.

**Tablo 11. Rusya’da çalışan yabancı işçilerin temel ekonomik faaliyetlere göre dağılımı, 2006-2010 yıllar, bin kişi**

Ekonomik faaliyetlerin temel türleri	2006		2007		2008		2009		2010	
	Bin. Kişi	%	Bin. kişi	%	Bin. kişi	%	Bin. Kişi	%	Bin. Kişi	%
İnşaat	414,1	40,8	691,0	40,2	1020,8	42,1	876,5	39,5	595,1	36,2
Toptan ve perakende ticaret, ev ürünlerinin, motorlu ulaştırma araçlarının vs onarımı	270,9	26,7	330,0	19,2	411,1	16,9	408,0	18,3	272,1	16,6
İmalat sanayisi	72,2	7,1	122,2	7,1	240,1	9,9	264,9	11,9	221,5	13,5
Sosyal, komünal ve kişisel hizmetlerin sağlanması	28,9	2,8	120,9	7,0	206,8	8,5	245,4	11,0	221,2	13,5
Tarım ve ormancılık ekonomisi	72,6	7,2	111,0	6,5	158,3	6,5	174,7	7,9	148,6	9,1
Ulaşım ve iletişim	47,0	4,6	75,6	4,4	93,8	3,8	94,1	4,2	70,6	4,3
Minerallerin çıkarımı	20,0	2,0	36,1	2,1	54,3	2,2	45,2	2,0	33,2	2,0
Ekonomik faaliyetin diğer türleri	88,3	8,7	230,4	13,4	240,7	9,9	114,8	5,2	78,5	4,8

**Kaynak:** Rusya FGS’nin verileri

Rusya’nın göçmen sayısına kota uygulanması paradoksal bir durum yaratmaktadır. Şöyle ki açık iş yerlerinin fazlalığının resmi olarak açıklanmasına rağmen göçmenlerin önemli bir kısmı yasadışı konumdalar. Özel sektörde (ev işlerinde yardım, inşaat, onarım, vb.) çalışan göçmenlerin çalışma izni alma zorunluluğu ve yasallaştırma çabaları göçmenleri yasadışı yollara itmektedir. Çünkü çalışma izni fiyatı (aylık 1000 ruble – yaklaşık 16 dolar<sup>120</sup>) nispeten yüksektir.<sup>121</sup>

<sup>120</sup> 3 mart 2015 tarihli dolar kuruna göre. Ayrıca yeni karara dayanarak 2015 yılından itibaren patetnt 4000 ruble kadar artırılabılır.

<sup>121</sup> Golovnin, M.Y., Yakuşeva, A.E. “Bağımsız Devletler Topluluğu’nda Küresel Ekonomik Krizin Bölgesel Etkileri: Göçmenlerin Para Aktarma Kanalı”, Avrasya Ekonomik Entegrasyonu, №2 (11), 2 Mayıs 2011, [http://www.eabr.org/media/img/rus/publications/magazine/no2\(2011\)/n2\\_2011\\_4.pdf](http://www.eabr.org/media/img/rus/publications/magazine/no2(2011)/n2_2011_4.pdf)

İşgücü göçünü düzenleyen kurumların az gelişmiş olması ve bilgi zayıflığı ülkedeki kayıt dışı sektörünün oluşmasında katkıda bulunmaktadır. Genellikle kayıt dışı göçmenlerin korunması Rus işverenlerin işlerine gelmektedir, çünkü kayıt dışı istihdamlarda sosyal vergi ödeme zorunluluğunun olmaması düşük işgücü maliyetine yol açmakta ve onlara önemli bir rekabet avantajı sağlamaktadır. Buna karşılık göçmenlerin kendi haklarını bilmemesi ve aynı zamanda işçilerin yasal ve sosyal güvencelerinin olmaması Rusya işgücü piyasasında onları çaresiz bırakmaktadır.<sup>122</sup>

Günümüzde Rusya'da pozitif göç dengesinin korunması, Rusya için en azından ülkenin sabit nüfus sayısını korumak için gereklidir. 2014 yılının Mart ve Ağustos aylarını karşılaştırdığımızda Orta Asya ülkelerinden Rusya'ya gelen göçlerin sayısı 382.785 milyon kişi artmıştır.<sup>123</sup> Avrasya Birliği'nin kurulmasıyla Rusya, göçmenlere kurumsal kısıtlamalar uygulamamakla birlikte üye ülkelerin vatandaşlarına istihdam, işgücü ve diğer sosyal ve hukuki garantilere dair eşit haklar sağlama yükümlülüğünü üstlenecektir. Ayrıca Rus işgücü piyasasının açılması yasal göçmen akımlarını artıracaktır. Bu da vergi gelirlerini ve göçmenler tarafından üretilen mal ve hizmetlerinin kalitesini yükseltecektir.

Gerçek şu ki doğal kayıp ve demografik krizin ağırlaşmasıyla ilgili olarak Rusya nüfus kaybetmektedir. 2006 yılından itibaren ise Rusya Federasyonu'nun toplam nüfusunun azalması ile birlikte çalışma çağındaki nüfus sayısı da azalmaktadır. Çalışma çağındaki nüfus 2009 yılında 973 bin kişi, 2010 yılında ise 769 bin kişi daha azalmıştır. Ortalama tahminlere göre (yeterince konservatif) çalışan nüfusun sayısı 2020 yılında 9.1 milyon kişi azalacaktır. Bu oran yani 1 Ocak 2011 yılına göre %10.4 oranında bir azalmaya tekabül etmektedir.<sup>124</sup> Bu bağlamda işgücü göçü aynı zamanda bu doğal kaybı telafi etmekte ve boşalmış (ya da yeniden oluşmuş) sosyal ve ekonomik nişleri doldurmaktadır.

Orta Asyalı göçmenler için yalnız Rusya değil Kazakistan da bir cazibe merkezine dönüşmüştür. Bu nedenle Kazakistan'ın da göçmenlerin önemli bir kısmını kendine çekeceği beklenmektedir. Değerlendirmelere göre Avrasya Birliği'ne katılmalarıyla Tacikistan ve

<sup>122</sup> Yakuşeva. A., "Rusya "Kemer Komşululuğu Ülkelerde Göç Süreçleri", [https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&cad=rja&uact=8&ved=0CCwQFjAD&url=http%3A%2F%2Ffinecon.org%2Fdocs%2FYakusheva\\_paper\\_migration.doc&ei=6apVOzoBaHVygPp44KoCg&usq=AFQjCNGOuvyIIPxzXbLls-Hm-ymFPw7ZjA&bvm=bv.82001339,d.bGQ](https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&cad=rja&uact=8&ved=0CCwQFjAD&url=http%3A%2F%2Ffinecon.org%2Fdocs%2FYakusheva_paper_migration.doc&ei=6apVOzoBaHVygPp44KoCg&usq=AFQjCNGOuvyIIPxzXbLls-Hm-ymFPw7ZjA&bvm=bv.82001339,d.bGQ)

<sup>123</sup> "FGS: Rusya'da Yaklaşık 5 Milyon Orta Asya Vatandaşı Bulunmaktadır.", Ağustos 2014 <http://migrant.ferghana.ru/newslaw/%D1%84%D0%BC%D1%81-%D0%B2-%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B8-%D0%BD%D0%B0%D1%85%D0%BE%D0%B4%D1%8F%D1%82%D1%81%D1%8F-%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE-%D0%BF%D1%8F%D1%82%D0%B8-%D0%BC%D0%B8%D0%BB%D0%BB.html>

<sup>124</sup> Haydar adına Enstitü "2010 yılında Rusya Ekonomisi. Eğilimler ve Beklentiler.", Sayı 32, Moskova: Haydar adına Enstitü, 2011, s.344

Kırgızistan'dan yasal yollarla göç edenlerin sayısı 0.7-1 milyon kişi artacaktır. Özbekistan'ın katılımı sonucunda ise bu sayı aynı oranda artacaktır.<sup>125</sup>

### 3.1.2. Orta Asya Ülkelerinin İnsan Sermayesinin Gelişmesinde Rusya'nın Rolü

Son 20 yılda Orta Asya cumhuriyetlerinde insan sermayesinin oluşumunda Rusya liderlik rolünü kaybetmiştir. Özellikle Rusya Federasyonu'nun kültürel ve eğitimsel rolü keskin şekilde azalmıştır, bu da Rus üniversitelerinde bu ülkelerden gelen öğrenciler için fırsatların, kültürel, bilimsel ve insan ilişkilerinin ve bilgi kaynaklarının değişiminin daralması gibi faktörlerle ilgilidir.

Sonuçta iş iletişim aracı olarak Rus dilinin rolü azalmış resmi yazışmaların da ulusal dile geçmesi ve Rusça konuşan azınlıkların azalması (örneğin, Özbekistan'da) günlük Rus dilini kullanımını keskin şekilde azaltmıştır. Araştırmacıların verilerine göre 2007 yılında Kazakistan'da araştırılanların %67'si, Kırgızistan'da %38'i, Tacikistan'da %35'i ve Özbekistan'da sadece %27'si Rusçayı akıcı konuşabilmekteydiler.<sup>126</sup> Rus okullarının sayılarının azalmasıyla çocuklar ve gençler için Rusça öğrenme fırsatları da azalmıştır (farklı ülkelerde bu işlemler farklı yoğunlukta yürütülmektedir). Bununla birlikte Kazakistan (neredeyse tüm üniversitelerde eğitim Rusça yürütülmektedir) ve Kırgızistan'da (öğrencilerin %70'ten fazlası eğitimlerini Rus dilinde almaktadırlar) yüksek öğretimde eğitimin ağırlıklı olarak Rusça yürütülmesi devam etmektedir. Aynı zamanda örneğin, Tacikistan'ın 26 üniversitesinde eğitimin Rusça yürütülmesine rağmen ülkedeki öğrencilerin yaklaşık %20'si orada eğitim görmektedir. Sonuç olarak bu ülkelerde Rus etkisinin azalması ülkelerin Rusya ile olan kültürel ilişkilerinde boşluk meydana getirmiştir.<sup>127</sup>

Bölgenin kültürel ve medeni gelişiminde Rusya'nın rolü Çin, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği aynı zamanda bölgeye yakın olan İran ve Türkiye gibi diğer ülkeler ve uluslararası kuruluşların etkisi ile yavaş yavaş azalmaktadır. Avrupa'da tanınmış Tempus ve Erasmus gibi projelerin kullanılması bölgedeki gençlerin eğitimi için fiziksel hareketlilik fırsatları ortaya koymaktadır. Öğrenim görmek amacıyla devlet bursu sağlayan devlet programları mevcuttur. Orta Asya ülkelerinin üniversiteleri kendi öğrencilerine yönelik Avrupa kurumları ile ücretli eğitime dayalı Avrupa kurumları ile ikili sözleşmeler kurmaktadır ve birçok ülkelerde Batı üniversitelerinin bölümleri açılmaktadır vb. Bu tür işbirliğine birçok örnek

<sup>125</sup> "Avrasya Birliği ve Onun Göçmenler Üzerinde Etkisi", 27 Haziran 2012, <http://voprosik.net/evrazijskij-soyuz-i-ego-vliyanie-na-migraciyu/>

<sup>126</sup> "Yeni Bağımsız Devletlerde Rus Dili. Araştırmanın Sonuçları Hakkında Kısa Bir Ön Rapor, Ekim 2007, <http://www.russkiymir.ru/export/sites/default/russkiymir/ru/fund/docs/doklad.pdf>

<sup>127</sup> "Yeni Bağımsız Devletlerde Rus Dili. Araştırmanın Sonuçları Hakkında Kısa Bir Ön Rapor, Ekim 2007, <http://www.russkiymir.ru/export/sites/default/russkiymir/ru/fund/docs/doklad.pdf>

verebiliriz. Eğitim görmeye odaklı gençler eğitim almak için Batı'ya gitmektedirler. Sonuç olarak Bağımsız Devletler Topluluğu dışında eğitim gören ve genellikle de bu ülkelerin bilimsel, endüstriyel ve idari etkisinde kalan gençler ülkelere geri döndükten sonra (özellikle Kazakistan ve Kırgızistan'da) Rusya ile işbirliğine ve Rusya'nın bu ülkelerin modernleşmesinde, teknik ve teknolojik gelişiminde, ilerlemesinde, teknolojilerin tanıtımında ve bu ülkelerde politik ve toplumsal kurumların gelişiminde önemli bir rol oynamasına objektif olarak soğuk yaklaşmaktadırlar.

Orta Asya ülkelerinin gençleri için eğitim merkezi olarak Rusya'nın rolünün azalması özellikle eğitim hizmetlerinin dünya ihracatının hızlı büyümesi ile bu pazarda Rusya'nın payının son derece düşük kalmasından ve azalma eğilimine sahip olmasından kaynaklanmaktadır (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (EİKÖ) verilerine göre 2004-2007 yıllarında bu sayı %3'ten %2'ye düşmüştür). Rusya'da yabancı öğrencilerin sayısı toplam öğrenci sayısının yaklaşık %2'ni oluşturmaktadır, oysa örneğin İngiltere'de yaklaşık %18'ini, Avusturya ve Fransa'da yaklaşık %15'ini, Almanya'da %13'ünü oluşturmaktadır. Ayrıca uzmanlar Rus eğitiminin kademeli olarak kaliteli üniversitelerin sayısının azalmasıyla ve aynı zamanda uzmanlığın yetersiz kalmasıyla eğitimci imajının kaybolduğunu vurgulamaktadırlar. Önemli faktörlerden diğerleri de aşırı merkezileşme, aşırı bürokrasi ve yönetim, aynı zamanda Rus üniversitelerinin özerklik seviyesinin düşük olması ve onların zayıf malzeme ve teknik tabanına sahip olmalarıdır.<sup>128</sup>

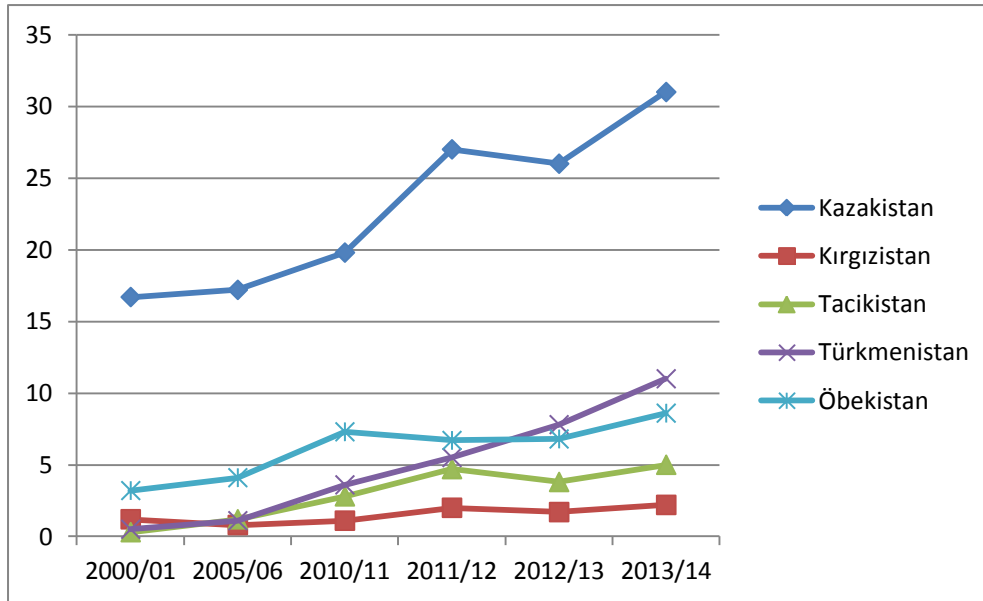
Sonuç olarak son yıllarda bölgeden gelen öğrenci akışının artmasına rağmen Orta Asya ülkelerinden üçüncü ülkelere öğrencilerin göç sürecinin yoğunluğu, aynı zamanda Rusya'da yükseköğrenim sektörünün potansiyeli ve önceki aşamada kurulan uzun yıllık geleneğin gelişimi göz önüne alındığında bile öğrenci göçlerinin toplam hacmi düşük kalmaktadır (bkz Şekil 14). Temel engellerden biri olarak uzmanlar mali desteğin eksik olmasını vurgulamaktadırlar.<sup>129</sup>

Ülkelerin düşük yaşam seviyelerini dikkate alırsak Rusya'da ücretli eğitimi yalnız nüfusun belirli bir kısmı alabilir. Hibeler (veya ücretsiz eğitim için diğer olanaklar) olduğu halde çoğunluğun eğitim için Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri veya diğer ülkeleri tercih etmeleri şaşırtıcı değildir. Ayrıca o ülkelerde eğitimin daha iyi olması ve gelecekte istihdam için daha iyi fırsatlar sunacağı düşünceleri de büyük bir rol oynamaktadır.

<sup>128</sup> Rakişeva, B.İ., Poletayev, D.B. "Gümrük Birliği Çerçevesinde İşbirliğinin Stratejik Unsurlarından Biri Olarak Kazakistan'dan Rusya'ya Eğitim Göçü", Avrasya Ekonomik Entegrasyon №3 (12), Ağustos 2011

<sup>129</sup> Starçak, M.B. "Rus Dilinde Rus Eğitimi Orta Asya'da Rusya'nın Bir Etkileyici Faktör Şeklinde: Ne Oluyor ve Ne Yapılabilir", 2008, <http://www.fondedin.ru/dok/starchak.pdf>

**Şekil 14. Genel kabul koşulları altında Rus devlet üniversitelerinde eğitim gören Orta Asya ülkelerinden gelen öğrencilerin sayısı (bin kişi)**



**Kaynakça:** Federal Devlet İstatistik Servisi

Genelde Rusya'da eğitim almak istememenin nedeni diplomaların karşılıklı tanınmamasıdır. Diploma ve akademik derecelerin tanınması konusunda ilgili sözleşmeler sadece Kazakistan ve Kırgızistan ile mevcuttur ki o da sadece özel bir kolej veya kısıtlı üniversitelerle mümkündür. Kazakistan'da öğrenciler arasında yürütülen araştırmaya göre eğitim için ülke seçim tercihi ve Rusya'yı seçmemenin diğer nedenleri arasında modern malzeme ve teknik eksiklikleri yanında bir de ksenofobinin yüksek düzeyde olması, kanun uygulayıcı kurumların kaba davranışları, güvenliğin genel olarak düşük seviyede olması da yer almaktadır. Yabancı öğrencilere ilişkin olumsuz iklim üniversite mezunlarının istihdam zorluğuyla da karakterize edilmektedir.<sup>130</sup> Ancak uzmanlar Rusya'nın bazı bilim okullarının dünyada hala ön sıralarda oldukları için bu ülkelerde Rus eğitiminin kaliteli eğitim olarak algılanması ve Orta Asya ülkelerinin orta yaşam düzeyine sahip vatandaşlarının çocukları için Rusya'da hala eğitim almanın cazip bir platform olmaya devam ettiğini vurgulamaktadırlar.

<sup>130</sup> Rakişeva, B.İ., Poletayev, D.B. "Gümrük Birliği Çerçevesinde İşbirliğinin Stratejik Unsurlarından Biri Olarak Kazakistan'dan Rusya'ya Eğitim Göçü", Avrasya Ekonomik Entegrasyon №3 (12), Ağustos 2011

## 3.2. ENTEGRASYON SÜREÇLERİNE YÖNELİK STRATEJİLER VE ENTEGRASYONUN SAĞLADIĞI FAYDALAR

### 3.2.1. Entegrasyon Sürecinin Başlangıcında Bölge Ülkelerine Sağlanan Kaynak Desteği

Bölge ülkeleri ekonomik ve sosyal kalkınmada ciddi sorunlarla karşı karşıya kaldıkları zaman (Kırgızistan ve Tacikistan) bu ülkeler için bütünleşme projelerinde yer almak, dış yardım, kredi ve kaynak desteği almak en karlı seçeneklerden biri olmaktadır. Rus uzmanlarının değerlendirmesine göre bu ülkelerin bütünleşme projelerine katılması bir nevi takas haline dönüşmektedir (projeye girmenin sübvansiyonlar ve tercihler sistemine bağlanmakla takası gibi). Çok düzeyli ve çeşitli hızlara sahip bütünleşme bu sürece katılan ülkelere Rusya ile ikili müzakere biçiminde bazı faydaları alabilmeleri için çok fırsatlar sunmamaktadır. Bu da sonuçta bütünleşme projelerinin hedefine ulaşmasını engellemektedir.<sup>131</sup>

Rusya için liderliğinin altında bir bütünleşme gruplandırmasını oluşturma olanağı, kendi mali kaynak ve hammadde kullanımı aynı zamanda geniş iç piyasası ile ilişkilidir. Entegrasyonun ana başlatıcısı olarak Rusya'nın ekonomik imtiyazlar ve tercihlerin daha fazla hacimlerini sağlamak için kapsamlı maliyetleri karşılamaya hazırlıklı olması, onun için entegrasyonun fiyat sorununu ciddi siyasi sorun düzeyine çıkarmaktadır. Uzmanların değerlendirmelerine göre, Rus yönetiminin Gümrük Birliği - Ortak Ekonomik Alan (GB-OEA) bütünleşme grubunun oluşturulmasında siyasi iradesi entegre ortakları için sağladığı ekonomik imtiyazların ideal bir ortamını oluşturmaktır. Gümrük Birliği-Ortak Ekonomik Alan'ın hibe ve bağışlar üzerinde inşa edilmesi, Rusya'da projenin çekiciliğinin artırılmasına ve bölgedeki merkezkaç güçlerin etkisinin engellenmesine yönelmiştir.<sup>132</sup>

Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri için Rusya'nın mali yardımı genelde kritik değildir çünkü bu yardım genel olarak düşük bir verime sahiptir. Bu tür yardım alan Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin hükümetleri ekonomiyi modernize etmek ve makroekonomik istikrarın iç mekanizmalarının oluşturulması için sistemli adımlar atmamaktadırlar. Öte yandan Rusya'da da dünyada genel olarak kabul edilen ihracata yönelik devlet mali desteğinin kurum ve enstrümanları ayrıca yabancı ülkelerin ekonomik gelişimine yatırım ve teknik yardımları neredeyse yok seviyesindedir. Bu da ekonomik yardımın etkisini azaltmaktadır. Devlet kredileri ya hükümetler arası anlaşmalarla alınarak makroekonomik

<sup>131</sup> Suzdaltsev, A. "Sovyet Sonrası Alanda Bütünleşme Süreçlerinin Geliştirilmesinin Tahmini ve Değerlendirilmesi", Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Üzerine XIII Nisan Uluslararası Akademik Konferansı'nda Konuşma, Moskova, 3-5 Nisan 2012

<sup>132</sup> a.e.



istikrarın korunması, acil durumlarla başa çıkmak, büyük projelerin uygulanması için (yani karakteristiği vardı, bütünleşme ilişkilerin genel konsolidasyonunu oluşturmak durumunda değildi), ya da üzerlerinde Rus etkisinin az olmasını dikkate alarak donör ulusallığını kaybettiği uluslararası mali kurumlara Rusya tarafından sağlanan katkıları ile dolaylı olarak verilmekteydi.<sup>133</sup>

Rusya'nın sağlayabileceği mali yardım kaynaklarını ciddi şekilde kısıtlayan ekonomik kriz gibi bölgedeki bütünleşme süreçlerinin şu anki durumu, bölgenin muhtaç ülkelerine sağladığı mali yardım mekanizmalarında önemli değişiklikler yapmasını gerektirmektedir. Yardımların yapılmasında büyük olasılıkla Rusya dışında katılımcı ülkeler için ekonomik açıdan çekici olan diğer merkezlerinin varlığı, bütünleşme süreçleri gibi yeni gerçeklerin dikkate alınmasını gerektirecektir.<sup>134</sup>

Kriz döneminde bölge ülkelerinde mali yardımın ve kredi desteğinin çeşitli paketleri ile çok taraflı ve bölge dışı uluslararası mali kuruluşların varlığı artmıştır. Böylece, Tacikistan ve Kırgızistan'a Uluslararası Para Fonu'nun anti-kriz mali paketleri çerçevesinde (2009 yılının sonunda) 0.1 milyar dolar tahsis edilmiştir. Uzmanların değerlendirmelerine göre Rusya, kendi ortaklarına ve Orta Asya bölgesine aynı ekonomik şartlarda yarıştığı Çin, Avrupa Birliği ve önde gelen İslam ülkeleri gibi büyük hacimli yardımı sunmakta zorlanmaktadır. Kriz döneminde zaten çok güçlü olmayan bölgede Rusya'nın çıkarlarını sağlayan uzantıları daha da zayıflamıştır. Ancak küresel krizin olumsuz etkilerini hafifletmek amacıyla Rusya, 40 yıl boyunca yılda %0.75 oranla ve ödemelerin yedi yıl gecikmesi şartıyla Kırgızistan bütçesini desteklemek için 300 milyon dolar tutarında tercihli kredi ve aynı zamanda karşılıksız 150 milyon dolar tutarında mali yardım anlaşması imzalamıştır.<sup>135</sup> Aynı zamanda Kırgızistan'ın Rusya'ya olan kamu borcu sorununun çözümü girişimi dikkate alınmıştır: borcun bir kısmının mülkiyetle ödenmesi, kalan kısmının ise düşülmesi kararlaştırılmıştır. Buna ek olarak, Kambaratinsk HES-1 inşaatı ve bu projenin oluşturulmasına 1.7 milyar dolar değerinde olan Rus yatırımlarını çekmek için anlaşma imzalanmıştır.<sup>136</sup> Ancak şimdiye kadar borç sorunu çözümünü bulmamış ve yatırım projelerini gerçekleştirilmesi henüz başlamamıştır.

<sup>133</sup> Kulik, S.A., Spartak, A.N., Yurgens, İ.Y. "Rusyanın Bağımsız Devletler Topluluğu'de Ekonomik Çıkar ve Hedefleri", Moskova, Ekon-İnform. 2010, s.72-74

<sup>134</sup> Kulik, S.A., Spartak, A.N., Yurgens, İ.Y. "Rusyanın Bağımsız Devletler Topluluğu'de Ekonomik Çıkar ve Hedefleri", Moskova, Ekon-İnform. 2010, s.74

<sup>135</sup> a.g.e., s.74

<sup>136</sup> "Kırgızistan: Kambaratinsk HES-1 İnşaatı İçin 3 Milyar Dolar Talep Edecek", 2014, <http://www.fergananews.com/news/22441>

### 3.2.2. Entegrasyon Süreçlerine Yönelik Stratejiler

Öncelikle Beyaz Rusya ve Kazakistan'la daha sonra ise eski Sovyet coğrafyasının diğer ülkelerinin projeye entegrasyonunun sağlanmasıyla Bağımsız Devletler Topluluğu çerçevesinde tam bir Serbest Ticaret Bölgesinin yaratılması, Gümrük Birliği, Ortak Ekonomik Alan'ın ve daha sonra (2015 yılında) Avrasya Ekonomik Birliği'nin oluşturulması, bu ülkeler arasında mevcut olan ekonomik entegrasyonu niteliksel olarak yeni bir seviyeye taşımaktadır. Entegrasyonun bu denli derin düzeyi, katılımcı ülkelerin ulusal piyasalara erişiminin mevcut kısıtlamalarının kaldırılmasını, parasal ve mali politikalarının liberalleşmesini aynı zamanda uyumlu bir makroekonomik, mali, parasal, ticaret, gümrük ve tarife politikasının uygulanmasını tetiklemektedir.

Plana göre entegrasyonun Rus konsepti "eski Sovyet" vektörünü "Batı" ve "Doğu" vektörleri ile birleştirmektedir. Bu yönde V. Putin kendisine ait bir çalışmada yol haritası çizmektedir. Buna göre Lizbon'dan Vladivostok'a ve "Atlantik'ten Pasifik'e kadar olan kıtasal ekonomik entegrasyonun gelişmesine katkıda bulunan Avrasya Ekonomik Birliği'nin (Gümrük Birliği temelinde oluşan) etkili bir kıtalararası bağ olması düşünülmektedir.<sup>137</sup> Oluşturulan Gümrük Birliği – Ortak Ekonomik Alan sistemi belli bir sertliği ile farklılık teşkil etmekte ve belirli bir düzeyde Avrupa Birliği deneyimine dayanmaktadır. Karakteristik olarak Ortak Ekonomik Alan konseptinde, Avrupa ve eski Sovyet entegrasyonu karşılıklı olarak birbirlerini dışlayan sistemler gibi gözükmemektedir. Tam tersi eski Sovyet ülkeleri arasında da işbirliği için yararlı olabilecek Avrupa Birliği kurumlarının önemli bir düzeyinin aktarımı düşünülmektedir (örneğin, standartların yaklaşması).<sup>138</sup>

Proje ortakları arasında (Rusya, Kazakistan, Beyaz Rusya) oluşan sorunların mümkün olduğu kadar çabuk çözülmesine yönelik Gümrük Birliği ve Ortak Ekonomik Alan oluşumu zor bir zaman diliminde gerçekleştirilmiştir. Gümrük Birliği - Ortak Ekonomik Alan'ın hızlandırılmış promosyonu olarak yeni oluşan entegrasyon projelerinin yasal düzeyinin diğer bölge ülkelerinin aynı düzeyi ile tutarsızlık risklerini taşımaktadır. Avrasya Ekonomik Topluluğu'nda entegrasyonun daha önceki düzeyinde bile entegrasyon süreçleri çok düzeyli ve farklı hız karakterine sahipti. Bu nedenle, hala tam olarak Serbest Ticaret Bölgesi'nin oluşumu bitmemiştir. Sürdürülen rejim ise bazı durumlarda tamamen gerçekleşmeyen ikili anlaşmalara dayanmaktadır.<sup>139</sup> Avrasya alanının birleşmesi sürecinin karmaşık olması

<sup>137</sup> Putin V.V. "Avrasya İçin Yeni Bir Entegrasyon Projesi - Bugün Doğan Bir Gelecek.", İzvestiya Gazetesi, 3 Ekim 2011

<sup>138</sup> Çerişev, S. "Tek Bir Avrasya Yolunda", Rusya Küresel Politikada, № 3, S.36-47, 30 Haziran 2010, <http://www.Globalaffairs.Ru/Number/Na-Puti-K-Edinoi-Evrazii-14872>

<sup>139</sup> Kaveşnikov, N.Y. "Avrasya Ekonomik Topluluğu'N Kurumsal Gelişme Yapısı", Avrasya Ekonomik Entegrasyon, №2 (11), Mayıs 2011

çoğunlukla düşük gelişim düzeyine sahip ülkelerden oluşmasıyla alakalıdır (gümrük rejimlerinin oluşum stratejisi hakkında bilgi için bkz. Bölüm 2).

Üçüncü ilgili tarafların katılımı ile Rusya'nın üç taraflı büyük projelere (enerji, nakliye alanında, ortak altyapının oluşumu, sınır bölgelerinde çevresel koruma vb.) katılımı, onun bölgedeki konumunu güçlendirmesine katkıda bulunabilir. Ancak bu tür inisiyatif örnekleri hala görülememiştir.

"Strateji 2020"de<sup>140</sup> belirtildiği gibi diğer ülkelerle işbirliği potansiyelinin kullanılması, Rusya'nın (GB) hükümetler arası diyalogunun bölgesel yapılar çerçevesinde veya ikili devletlerarası anlaşmalar formatında önde gelen bölgesel örgütlerle ve farklı ülkelerle çerçeve anlaşmaları yapma yoluyla gerçekleşecektir.

### 3.2.3. Doğrudan Yabancı Yatırımların Çekim Stratejileri, Rusya'nın Katılımıyla Büyük Yatırım Projeleri

Yabancı yatırımlar için Orta Asya bölgesinin artan çekiciliğine rağmen (bkz. Tablo 9) bölgedeki birçok ülkede genel yatırım iklimi ve kurumsal ortamın kalitesi düşük kalmaktadır, bu da yatırım işbirliğini engellemektedir. Bununla birlikte Rus yatırımcıları, bölge ülkelerindeki düşük aktifliğini devlet korumacılığına ve kira elde etmek amacıyla varlıklar üzerinde kontrolü kaybetmemek için ulusal ticaret tarafından işbirliğine olan isteksiz davranışlara bağlanmaktadır (daha fazla bakınız Bölüm 2.2.3). Rus yatırımcıları, yatırım ve girişimcilik alanında Ortak Ekonomik Alan sözleşmeli-yasal düzeyinin oluşumuna katkıda bulunacak (Avrasya Ekonomik Topluluğu'na üye ülkelerinde yatırımların karşılıklı korunması ve teşviki hakkında 2008 yılın Aralık ayından mevcut anlaşma ile beraber) yatırımların devlet tarafından desteğinin ve önde olan yatırım akışlarının liberalleşmesinin güçlendirilmesine güvenmektedirler.<sup>141</sup>

Orta Asya bölgesinde Rusya'nın yatırım stratejisi öncelikle devlet düzeyinde karar almaya odaklanmıştır. Bu tür projelere KOBİ'lerin yönlendirileceğinin açıklanmasına rağmen uygulamada çok sınırlı kalmıştır. Bu da belirgin olarak yatırım potansiyelini azaltmaktadır. Uzmanlara göre devlet yöneticilerinin ilişkileri ve bireysel anlaşmalar belirleyici bir faktör olduğu zaman Rusya ve Avrasya Ekonomik Topluluğu ülkeleri arasında işbirliği özel kurallar

<sup>140</sup> Vlasova, N.İ. "Bağımsız Devletler Topluluğu'nda Göç Alanında Entegrasyon", Strateji 2020, 2 Haziran 2011, [https://www.w.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCUQFjAA&url=http%3A%2F%2Fstrategy2020.rian.ru%2Fload%2F366079281&ei=OqOjUsTeBYGBhAe1\\_YDwDg&usq=AFQjCNGDGOYTWT7EHLaY0AcokddqTh4sg&cad=rjt](https://www.w.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCUQFjAA&url=http%3A%2F%2Fstrategy2020.rian.ru%2Fload%2F366079281&ei=OqOjUsTeBYGBhAe1_YDwDg&usq=AFQjCNGDGOYTWT7EHLaY0AcokddqTh4sg&cad=rjt)

<sup>141</sup> Kulik, S.A., Spartak, A.N., Yurgens, İ.Y. "Rusyanın Bağımsız Devletler Topluluğu'nda Ekonomik Çıkar ve Hedefleri", Moskova 2010, s.41

işğında gelişmektedir. Bu tür anlaşmalar genel olarak devletlerin ekonomik ve siyasi çıkarları için değil, iktidar yapılarına yakın olan ve iktidar onayı olmadan hiç bir ciddi işi en üst düzeyde uygulanması mümkün olmayan bireysel şirketlerin lobi olanakları ile gerçekleşecektir.<sup>142</sup>

Yukarıda ifade edilenler aynı zamanda yatırım işbirliğinin yönlerinin ve projelerinin seçiminin oluşmasında yüksek siyasi baskının olması ve bu ülkelerin ekonomilerinin etkileşim stratejileri açısından zayıf detaylandırılması anlamına gelmektedir. Ayrıca hidrokarbon ve hammadde işlenmesi ihtiyacı olan Orta Asya ülkelerinin (Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan) ekonomilerinin enerji ve hammadde ihracatına aşırı yönelmesi nedeniyle Orta Asya bölgesinin söz konusu ülkeleriyle Rusya arasındaki tasarlanmış-yatırım işbirliğinin yapısı bölgesel ekonomik entegrasyonun derinleşmesini etkilememektedir. Bu duruma defalarca birçok gözlemci ve uzman tarafından dikkat çekilmiştir.<sup>143</sup>

Afganistan'a gelince Rus yatırımlarının minimum düzeyde olduğu görülmektedir. Bu durumun ana nedeni Afganistan'ın kalkınma için net hedeflerinin ve planlarının bulunmamasıdır.<sup>144</sup> Ancak son yıllarda Rusya yatırımlarını artırmaya başlamıştır.<sup>145</sup>

Rusya'nın Orta Asya ülkelerinde yatırım stratejisinin doğasını belirleyen en önemli faktörler arasında aşağıda belirtilenlerin önemi vurgulanmaktadır:<sup>146</sup>

- Özellikle Avrupa Birliği ülkelerine ve genel olarak Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerine yönelik devlet eylemlerinin silsilesini etkileyen Rusya Federasyonu'nun kurumlar arası tavırların tutarsızlığı;
- Rus şirketlerinin varlığı ve faaliyeti için Rusya devleti tarafından sağlanan desteğin acil, olağanüstü, seçici, sistemsiz ve düzensiz olması;
- Çok vektörlü dış politika arasında Orta Asya ülkelerinin kamu otoritelerinin eylemlerinin öngörülmezliği ve tutarsızlığı;

<sup>142</sup> Heyfets, B.A. "Rusya ve AET Ülkeleri Arasında İşbirliğin Modernizasyon Yönü ve Yeni İş Hedefleri", Avrasya Ekonomik Entegrasyon, №3 (12), Ağustos 2011

<sup>143</sup> Paramonov, V., Stokov, A. "Rusya – Orta Asya: Ekonomik Entegrasyonun Petrol ve Gaz Yönü", 2 Nisan 2010, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1270208400>

<sup>144</sup> "Uluslararası Konferans Raporu "Afganistan, ŞİÖ, Güvenlik ve Orta Avrasya'nın Jeopolitiği"", 2008, <http://www.fergananews.com/article.php?id=5744>

<sup>145</sup> Sieff, K. "Rusya Yatırımlarla Afganistan'A Geri Dönüyor", The Washington Post, ABD 2014

<sup>146</sup> Yatsenko, B.E., Basova, P.S. ve diğerleri, "BDT ülkelerinde Uluslararası Kalkınmaya Yönelik Teşviklerde Rusya Ticaretinin Olasılığı", Moskova 2010, S.32

- Bazı durumlarda – Rus iş faaliyetinin tutarsızlığı (bugün bölgeye ilgi var, yarın yok) aynı zamanda bazen Orta Asya ülkelerine “sömürgeci” yaklaşımı.<sup>147</sup>

Bu durumlarda uzun vadeli iş projelerinde Rus şirketlerinin sürece katılımı ile ilgili konuşmak pek mümkün gözükmemektedir.

Ekonomik kriz bu ülkelerde Rus sanayi ve üretim varlıklarının işlenmesinin temelini ve stratejik olarak önemini tanıtmış ve Rusya yatırım stratejisinin oluşmasına ihtiyaç olduğunu, aynı zamanda bu tür varlıkların yönetiminde karşılıklı işbirliğinin kurulması için taktikleri, mekanizmaları ve araçları açıkça göstermiştir. Rus şirketleri tarafından yönetilen değer artışının verimli zincirlerini oluşturmak, aynı zamanda üretim-teknoloji ve pazarlama işbirliğini geliştirilmesi yoluyla entegrasyon sürecini teşvik etmek bu durumda önemlidir.<sup>148</sup>

### 3.2.4. Rusya'nın Entegrasyondan Sağladığı Faydalar

Rus pazarı bölgedeki birçok ülke için son derece önemlidir. Buna karşın Rusya için bölge ülkeleri ile etkileşimin önemi daha azdır. Bu durum özellikle günümüze kadar Sovyet dönemine özgü olan karşılıklı ticaret hacminin niteliksel ve niceliksel göstergelerinin yeniden canlandırılmamasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte işbirliğine yakın duran Rusya daha fazla ulusal ekonomi tesislerinin birbirini tamamlamasına destek veren işbirliğinin potansiyel yönlerine yoğunlaşmaktadır.

Bölgedeki entegrasyon süreçlerini başlatarak (Serbest Ticaret Bölgesi anlaşmasının imzalanması, Gümrük Birliği eğitimi, Ortak Ekonomik Alan çapında bir taraftan işbirliğinin sözleşmeli-yasal düzeyinin diğer taraftan da Avrupa Birliği ilişkilerinin kademeli olarak uyumlaştırılması ve Ortak Ekonomik Alan'a doğru hareket) Rusya yalnızca siyasi amaçları (bölgesel entegrasyon gruplarının merkezi olarak Rusya'nın uluslararası statüsünü güçlendirilmesi) değil aynı zamanda ekonomik amaçları da dikkate almıştır.<sup>149</sup>

- Sadece enerji kaynakları ve metal ticareti ile değil aynı zamanda makine ve ekipman dahil olmakla nihai ürünlerin karşılıklı teslimi ile Rusya'nın ithalatında payının artması

<sup>147</sup> Koziyevskaya, Y.V., Yatsenko, Y.B. “Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerinin Uluslararası Kalkınmasını Desteklemek için Rusya İş Dünyasının Katılım Perspektifleri (Kırgızistan ve Tacikistan örneği üzerinde)”, 2011, s.104

<sup>148</sup> Kulik S.A., Spartak, A.N., Yurgens, İ.Y. “Rusya'nın Bağımsız Devletler Topluluğu'nda Ekonomik Çıkar ve Hedefleri”, Moskova 2010, s.34

<sup>149</sup> Suzdaltsev, A. “Sovyet Sonrası Alanda Entegrasyon Süreçlerinin Geliştirilmesinin Tahmini ve Değerlendirilmesi”, Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Üzerine XIII Nisan Uluslararası Akademik Konferansı'nda Konuşma, Moskova, 3-5 Nisan 2012

gereken bölge ülkelerindeki engelsiz geniş piyasaların ele alınması (Afganistan olmadan yaklaşık 62 milyon tüketici, Afganistan dahil olmakla 96 milyon tüketici);

- Rus sermaye varlıklarını satın almak için elverişli ortamın yaratılması (özellikle ihracat odaklı ve bilgi-yoğunluklu sektörlerde) ve yatırım projelerinin finansmanı için ortak bölgesel pazarın oluşumu;
- Enerji taşınmasında ve ulaştırmada ortak büyük altyapı projelerinin (gelecekte "Doğu-Batı" ve "Kuzey-Güney" modern ulaşım koridorlarının kurulması) aynı zamanda sanayi ve tarım ticareti projelerinin uygulanması;
- Göçmen işçilerin sosyal güvenliği dâhil olmakla işgücü piyasasının düzenlenme alanında koordinasyonun, gelecekte ise bu alanda ortak politikanın yürütülmesi;
- Rusya'da tek bir para birimi cinsinden hesaplamaları yapan bölgesel finans ve alım-satım merkezlerinin oluşturulması.

Gümrük Birliği ve Ortak Ekonomik Alan, Rus sermayesinin Kazakistan kaynaklarına erişimini açmakta aynı zamanda Rusya'nın transit ülke statüsünde olması yönündeki talepleri artırmaktadır. Rusya ve Kazakistan şirketleri arasında rekabetin azalması beklenmektedir. Ayrıca Ortak Ekonomik Alan çerçevesinde dünya enerji piyasalarında hareketliliği koordine etmek için Rusya'ya fırsat da doğacaktır.<sup>150</sup>

Bununla birlikte Rusya tarafından başlatılan entegrasyon projeleri sadece uzun vadeli hedefleri temsil etmektedir. Günümüzde entegrasyon projeleri üzerinde Rusya Federasyonu'nun ortakları öncelikle ucuz enerji alımı, taşıma sorunlarının çözümü, Rusya pazarına açık ve sınırsız erişim fırsatları ile ilgilenmektedirler. Tek Pazar'ın aynı zamanda makroekonomik ve para politikasının ortak kurallar ile ekonomik ve parasal birliğin oluşması (bu da entegrasyon grubunun uluslararası organlarının lehine ulusal egemenliğin belli bir şekilde sınırlandırılması anlamına gelmektedir) geleceğin işi olarak kalmaktadır.

Oluşturulan Gümrük Birliği ve kurulan Ortak Ekonomik Alan yapısında dezavantajlardan biri ekipman ve teknolojik ürünlerin karşılıklı ticaretinin düşük hacimde olmasıdır. Gümrük Birliği'nin entegrasyon projeleri ise (ve büyük ölçüde Ortak Ekonomik Alan) dış piyasalara hammadde ve enerji kaynakları ihraç eden bir grup olarak kalmaktadır (bkz. Bölüm 2.1.). Böylece, Kazakistan ekipman ve teknoloji ithalatı için Rusya'ya değil üçüncü ülkelere Avrupa

---

<sup>150</sup> a.e.

Birliği ve Çin'e odaklanmıştır. Dolayısıyla entegrasyonun başarısı Rus ekonomisinin modernizasyon hızı ile ilişkili olacaktır. Bu da ortaklara Orta Asya ülkelerinde kendi ekonomilerinin modernizasyonunu sağlayan entegrasyon projelerini gerçekteştirmek için fırsat yaratacaktır.

Yeni entegrasyon rejimleri bölge ülkelerinde çokuluslu Rus şirketlerinin faaliyetleri için her zaman elverişli değildir. Uzmanların değerlendirmelerine göre entegrasyon yapılarını atlayarak bu ülkelerdeki bürokratik rejimlerle daha kolay iş kurulabilir. Bu yeni sistemin son derece tartışmalı ve karmaşık olacağı varsayılmaktadır ki (en azından orta vadede) bu da etkileşim için caydırıcı olabilir. Rus iş adamları için birçok durumda resmi kurumsal ortamın yaratılması genel olarak bir avantaj değerildir: tam tersi, zayıf resmiyet ve belirsiz kurallar altında onlar kendilerini daha güvende hissetmektedirler.<sup>151</sup>

### 3.2.5. Petrol ve Doğalgaz Sektörü İşbirliğinde Entegrasyon

Rusya bölgenin doğal kaynak potansiyelinin kullanımı ile ilgilenmekte olup bir tek enerji taşıyıcıları ile değer aynı zamanda sanayinin yeniden yapılandırılması ve modernizasyonu için stratejik hammaddelerle ilgilenmektedir. Rus sermayesi bu kaynakların işlenmesinde henüz yeterince yer almamaktadır (daha fazla bkz Bölüm 2.2.).

Aslında entegrasyonun petrol ve doğalgaz yönü bir anahtar ve belki de bölgesel bütünleşme süreçlerini artırmak için tek gerçekte yön olabilir. Entegrasyonun enerji stratejisini oluşturan Rusya ve Kazakistan eski Sovyet alanının iki en büyük petrol ve gaz üreticisi olarak toplam üretimlerinin %70'inden fazlasını ihraç etmektedirler. Ayrıca Türkmenistan ülkede çıkarılan toplam petrolün yaklaşık %67'sini ve doğalgazın %75'ini dış pazarlara ihraç etmektedir.<sup>152</sup>

Ancak entegrasyon sürecinde enerji dağıtımı açısından birçok ciddi sorunun yaşanması bir taraftan Rusya'nın diğer taraftan da Kazakistan ve Türkmenistan'ın belirgin hammadde ihracat kullanımını zorlaştırmaktadır. Aslında dünya ekonomisinin petrol ve doğalgaza olan uzun vadeli ihtiyacı bağlamında Rusya ve Orta Asya ülkelerinin hidrokarbon rezervleri ve ihracat imkânları yeterli değerildir. British Petroleum'un verilerine göre Rusya ve Orta Asya ülkelerinin petrol rezervleri yaklaşık %5-%5.5'tir, mevcut üretim seviyelerinde ise rezervler yaklaşık 2020 yılına kadar yetecektir. Oysa OPEC ülkeleri için eşdeğer göstergelerinde bu değer %75'tir ve 100 yılı aşacaktır. Gaz potansiyelinin de aynı şekilde olması bekleniyor.

<sup>151</sup> Libman, A.M., Golovnin, M.Y. "Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerini yatırım işbirliği eğilimleri ve küresel ekonomik kriz", Avrasya Ekonomik Entegrasyon, № 4 (9), Kasım 2010

<sup>152</sup> Paramonov, V., Stokov, A. "Rusya – Orta Asya: Ekonomik Entegrasyonun Petrol ve Gaz Yönü, 2 Nisan 2010, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1270208400>

Orta Doğu ülkelerinin doğalgaz ihracat fırsatları Rusya ve Orta Asya ülkelerinden önemli ölçüde daha yüksektir.<sup>153</sup> Böylece, Rusya ve Orta Asya ülkelerinin hidrokarbon kaynakları dünya pazarından ziyade kendileri için ve eski Sovyet alanındaki ortakları için büyük bir stratejik öneme sahiptir.

Yatırım planında bu kaynak alanları dünyanın diğer bölgeleri ile karşılaştırıldığında daha az çekici olduğu için Rusya ve Orta Asya'nın enerji entegrasyon havuzunun oluşumu zorlaşmaktadır. Rus gaz rezervlerinin çoğunluğu ulaşılması zor olan alanlarda Arktik Okyanusu'nda ve Sibiry'a'nın az gelişmiş bölgelerinde yerleşmektedir. Bu alanlarda madencilik koşulları dünya pazarındaki hidrokarbonların önemli tedarikçilerinin birçoğunun koşullarından ciddi şekilde farklılık teşkil etmektedir. Rusya ve Orta Asya ülkelerinin hidrokarbon taşımacılığının dünya ağı dışında olması da önemli bir gerçektir. Oysa hidrokarbonların önemli dünya üreticileri okyanus kıyısında yerleşmektedir. Bu da büyük ölçüde petrol ve gazın dünya tüketicilerine tedarikini kolaylaştırmaktadır. Bu durum bölgesel ekonomik alan olan Orta Asya'nın parçalanması ile derinleşmekte ve ulaşım maliyetlerini daha da artırmaktadır.

Petrol ve doğalgazın endüstriyel işlenmesine yönelik birçok dünya ülkesinden farklı olarak Rusya ve Orta Asya ülkelerinde bu kaynaklar genellikle yakıt olarak kullanılmaktadır. Bu ülkelerde enerji dengesinde hidrokarbonların (özellikle doğalgaz ve petrol) payı 2/3'ten fazladır ve genelde elektrik üretimi için kullanılmaktadır.<sup>154</sup>

Bu şartlar altında Rusya'nın ve Orta Asya ülkelerinin ilgili kaynakların ihracatını artırma ve hidrokarbonların büyük tedarikçilerinden biri olarak dünya pazarına girme çabaları Rusya için entegrasyon stratejisinin bu yönünün ekonomik verimliliği hakkında özellikle orta ve uzun vadede birçok soruyu ortaya çıkarmaktadır.

### 3.2.6. Karşılıklı Çıkar Sağlayan Alanlara Ortak Yatırım

Orta Asya ülkelerinin yatırımları, Rusya ekonomisinin reel sektörü için henüz önemli bir kaynak olmasa da, bu ülkelerde aktif yatırım pozisyonu ve bölgede stratejik açıdan önemli varlıkların üzerinde hedeflenen çalışmalar Rusya için ciddi bir ilgi odağı olmuş ve Rus ekonomisinin çeşitli dallarının sürdürülebilir gelişimi için önem taşımaktadır. Rusya'nın bazı

<sup>153</sup> a.e.

<sup>154</sup> Paramonov, V., Stokov, A. "Rusya – Orta Asya: Ekonomik Entegrasyonun Petrol ve Gaz Yönü, 2 Nisan 2010, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1270208400>



sektörlerde Orta Asya ülkeleri ile etkili işbirliği fırsatı hala korunmaktadır (öncelikle enerji, minerallerin çıkarılması ve işleme alanında).<sup>155</sup>

Değerlendirmelere göre bölge koşulları altında düşük üretim maliyetleri nedeniyle önemli bir ekonomik etki sağlayan Orta Asya ülkelerinin Rusya ile karşılaştırıldığında ortak girişimlerinin en verimli faaliyet alanları aşağıdaki gibidir:

- Bölgede üretilen tekstil hammadde çerçevesinde tekstil ve hafif sanayi;
- Mühendislik, tarım, tekstil ve aynı zamanda da havacılık ve elektronik;
- Tarımsal üretim, Orta Asya ülkelerinin iklimi Rusya'da yetiştirilmesi zor olan kültürlere olanak sağlamaktadır;
- Demir dışı metalürji, demir dışı metallerin endüstriyel öneme sahip temel malzemeleri Orta Asya'dadır, aynı zamanda Rusya'da neredeyse yok seviyesinde olan krom, manganez, vb.;
- Nükleer enerji, eski Sovyet alanında uranyum cevher madenlerinin neredeyse potansiyel olarak tümü Özbekistan ve Kazakistan'da bulunmaktadır.<sup>156</sup>

Büyük yenilik ve endüstriyel projelerin finansmanı açısından Rusya son döneme kadar siyasi beyannamelerin aynı zamanda ekonomik işbirliğinin daha ileri biçimlerinin gelişimine rağmen daha az maliyeti olan askeri ve petrol-doğalgaz sektöründe işbirliğini tercih etmektedir.

### 3.2.7. Karşılıklı Ticaretin Orta Asya Ülkelerinin İhracata Yönelik Üretimindeki Değeri

Rusya için bölgeden gelen malzemelerin değeri büyük ölçüde Rusya ve Orta Asya ülkeleri arasındaki karşılıklı ticaretin yakıt-hammadde oryantasyonuna bağlıdır (bkz Bölüm 2.1.). Böylece, bu ülkelerden ithal edilen (örneğin, Kazakistan'dan bakır ve polimetallik cevherler) hammaddelerden rafine metalin üretimi ve cevher malzemelerin işleme Rusya'nın geleneksel uluslararası uzmanlaşma konusu olmuştur. Bununla birlikte düşük üretim maliyeti ile kendi kaynaklarının varlığı aynı zamanda işgücü için düşük maliyetler ve çevre koruma faaliyetleri artık bu ülkeleri özellikle üçüncü ülkelerden gelen yatırım yardımı ile rafine edilmiş metallerin

<sup>155</sup> Kulik S.A., Spartak, A.N., Yurgens, İ.Y. "Rusya'nın Bağımsız Devletler Topluluğu'nda Ekonomik Çıkar ve Hedefleri", Moskova 2010, s.30

<sup>156</sup> Paramonov, V. "Ulaştırma ve haberleşme sektöründe Orta Asya ve Rusya Arasındaki İşbirliğinin Beklentileri: AET ve ŞİO için Önemli Öneriler", 14 Mayıs 2011, <http://www.bsc-sw.com/articles.aspx?i=17#17>

vb. teknoloji zincirinin genişletilmesine (cevherler ve minerallerin ihracatından zenginleştirilmiş ürün tedarikine kadar) itmektedir. Sonuç olarak Rusya'nın geleneksel uluslararası uzmanlaşma alanında bulunan bu ülkeler Rusya ile doğrudan rekabete giren uluslararası pazarlara çıkmaktadırlar. Örneğin, birincil rafine edilmiş alüminyum Tacikistan, Kazakistan ve Özbekistan'da üretilmektedir. Katkısız alüminyum için Kazakistan'ın ihracat vergilerini kaldırması kendi topraklarında ayıklanır hammaddenin işlenmesinin tam şekilde ihracata yönelmesinin sonraki adımı olmuştur. Hammadde açısından fakir olmasına rağmen rafine metallerin ihracatına yönelik Tacikistan (alüminyum) ve Özbekistan (bakır, çinko, alüminyum) cevher ve konsantrelerin ticaretini geliştirerek gelecekte Rusya'ya demir dışı metalürjinin kaynaklarını sağlanmasında ek baskı yaratabilirler. Genel olarak konsantrelerin tedarikçisi olan Kırgızistan aynı şekilde kendi topraklarında hammaddelerin işlenmesine yönelmek niyetindedir.<sup>157</sup>

Böylece, yeraltı kaynakları endüstrisinin ve birincil işleme sektörlerinde üretim hacimlerinin büyümesiyle (özellikle kaynak ve enerji-yoğun sektörlerde) aynı zamanda bölgedeki taşıma altyapısının geliştirilmesiyle Orta Asya devletleri, Avrasya ve dünya piyasalarında Rusya için gerçek bir rekabet oluşturabilir.

Benzer bir senaryo petrokimya ve gaz kimya, mineral gübre üretiminde ve bir dizi diğer sanayilerde oluşmaktadır. Bu durumda gerçekçi yaklaşım, Rusya Federasyonu'nun geleneksel ihracat uzmanlık alanındaki projelerini bölgedeki ortakları ile müşterek uygulamasıdır. Bu durum pazarlar için rasyonel olmayan rekabeti önlemeye ve fiyat seviyesini daha fazla etkilemeye olanak sağlamıştır.<sup>158</sup>

Bölge ülkelerinin ekonomik gelişim düzeyini ve dolayısıyla, kendi ihracat üretiminin düşük çeşitlendirilmesini göz önüne aldığına kısa dönemde Rusya pazarlarına Orta Asya'dan sanayi ürünlerinin arzında önemli bir artış beklenmesi pek mümkün değildir. Bu ülkeler arasında sadece Kazakistan geniş Rusya pazarında önemli ihracat potansiyeline sahiptir. Kazakistan, Rusya'ya hammadde dışında mineral gübreler, inorganik kimyasallar, borular ve demirli metallerin önemli miktarlarını ihraç etmektedir (bkz Şekil 4).

Bölge ülkelerinin birincil hammadde ve yarı-mamul endüstriyel grubuna dâhil olmayan mallarının toplam ihracatında Rusya'nın payının azalmasıyla bölge ülkeleri tedarikçilerinin bir dizi mal grupları için Rusya pazarına yönelmesi artmıştır. Bu durum Rusya'ya ilgili ülkelerden tedarik edilen gıda malzemeleri ve tekstil sanayi ürünlerinin artmasında kendini göstermiştir

<sup>157</sup> Kulik S.A., Spartak, A.N., Yurgens, İ.Y. "Rusyanın Bağımsız Devletler Topluluğu'nda Ekonomik Çıkar ve Hedefleri", Moskova 2010, s.24

<sup>158</sup> a.g.e., s.24

(bkz Bölüm 2.1.4). Özellikle bu ülkelerin tarım sektörünün Rusya'ya tedarik bağımlılığı çok fazladır. Rusya bu ülkelerin tarım ürünleri için önemli bir ihracat pazarıdır. Böylece, UNCTAD'ın verilerine göre Rus ithalatında buğdayın %90'dan fazlası, arpanın yaklaşık %70'i, ithal unun %7'si, meyve ve sebzenin %12-13'ü Orta Asya ülkelerinden gelmektedir.

Bununla birlikte bölge ülkelerinin tarım sektörünün ihracat potansiyeli geniş Rus piyasasının gıda ihtiyaçlarının önemli bir kısmının karşılanması için yeterli değildir. Avrasya Ekonomik Topluluğu ülkelerinin piyasalarının en büyük bölgesel tedarikçilerinden biri olan Kazakistan (Rusya'dan sonra) bile Rusya ile gıda ticaretinde negatif bir bakiyeye sahiptir (ithalat ihracattan 7 kat yüksektir). Rusya piyasası çevre dostu ürünlere ihtiyaç duysa da (özellikle et, sebze, süt ürünleri) Kazakistan üretimin teknik ve teknolojik düzeyinin düşük olması ve ürünlerin rekabet eksikliği nedeniyle bu ihtiyaçları karşılamaya henüz hazır değildir.<sup>159</sup>

Araştırmalar, Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun bölge piyasasında Kazakistan buğday, arpa ve pirincin rekabet gücüne sahip olduğunu; diğer tahılların (çavdar, karabuğday, darı) ise şu anda etkin bir şekilde Rusya ve Beyaz Rusya'da yetiştirilenlerle rekabet edemediğini ortaya koymuştur. Malların fiyatlarının artmasına neden olan etkisiz ticaret-lojistik sistemi Kazakistan'dan Rus piyasasına tahıl ihracatını kısıtlayan temel faktördür. Bununla birlikte Avrasya Ekonomik Topluluğu piyasasında sebzeler (soğan, lahana, erken domates, salatalıklar), bostan bitkileri ve elmalar büyük rekabet gücüne sahiptirler.<sup>160</sup>

Bölge ülkeleri ile işbirliğinin Rusya'da modernleşmeyi teşvik eden bir faktör olarak görülmesine bu ülkelerin modern teknolojik düzeyleri izin vermemektedir. Ancak Rusya'nın Orta Asya ülkeleriyle işbirliği bölge ülkelerinin piyasalarında talep gören teknolojik açıdan zor ve yenilikçi Rus ürünlerinin, işleme sanayisinin, makine ve ekipmanlar için piyasaların sağlanması açısından önem taşımaktadır. Bu durum Rusya'da gerçekçi koşullar altında Avrupa pazarlarında rekabet görmeyen üretimi desteklemektedir. Mevcut aşamada kendi üretim potansiyelinin modernleşme sorunlarını çözen Rusya, modernleşme görevlerinin başarılı çözümü aynı zamanda yabancı yatırım ve teknoloji yardımı ile oluşan yeni ürün ve hizmetlerin ihracatının Avrasya Ekonomik Topluluğu ülkelerine yönelik artırılmasına ilgi duymaktadır. Burada bazı sonuçlar alınmış olup, bu sonuçlar önümüzdeki yıllarda niteliksel olarak artacaktır. Böylece, 2011 yılının Şubat ayından itibaren Volkswagen otomobillerinin Kaluga tesisinden Kazakistan'a teslimi başlamıştır.<sup>161</sup>

<sup>159</sup> Grigoruk, V.V. "Kazakistan AET Gıda Piyasasında", Avrasya Ekonomik Entegrasyon №3 (12), Austos 2011

<sup>160</sup> a.e.

<sup>161</sup> Heyfets, B.A. "Rusya ve AET Ülkeleri Arasında İşbirliğin Modernizasyon Yönü ve Yeni İş Hedefleri", Avrasya Ekonomik Entegrasyon №3 (12), Austos 2011

Ancak uzmanlara göre sadece Gümrük Birliği'ne üye olan ülkelerin piyasalarında değil aynı zamanda tüm eski Sovyet alanında Rus sanayi üretimi Çin'in benzer ürünleri ile rekabeti giderek hızlı bir şekilde kaybetmektedir. Bunun sonucu olarak Rus sanayi ürünlerinin farklı türlerinin ihracatında azalma görülmüş (örneğin Kazakistan'a) ve Gümrük Birliği'ne üye olan 3 ülkenin işletmeleri arasındaki işbirliğinin bozulması gözlemlenmiştir. Karakteristik olarak Rusya'nın sanayi ürünleri ve ekipmanların belirli bir zaman aralığında piyasada kalma şanslarını uzmanlar Gümrük Birliği - Ortak Ekonomik Alan'ın gelişmesine bağlamaktadırlar.<sup>162</sup>

Orta Asya bölgesine eğitim hizmetlerinin geniş bir yelpazesini sağlamak açısından işbirliği henüz uygulanmasa da gelecekte bu durumun Rusya için karlı olabileceğini özellikle vurgulamak gerekmektedir. Etkileşimin bu yönünün gelişmesi bir taraftan bölge ülkelerinin bu tür hizmetlere olan talebinin karşılanmasına katkıda bulunacak diğer taraftan ise şu anda uygun yaşta olan genç nüfus açığı yaşayan Rus özel (mesleki) yükseköğretim ve orta öğretiminin tam kapasiteli kullanımını sağlayacaktır.

### 3.3. RUSYA VE ORTA ASYA ÜLKELERİNİN EKONOMİK İŞBİRLİĞİNDEN BEKLENTİLER

Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle Rusya'nın Orta Asya ülkeleriyle iktisadi ilişkileri kopmuş ve her bağımsız ülke kendi ekonomilerini yeniden oluşturma sırasında birçok zorlukla karşılaşmıştı. Sovyetler Birliği'nin dağılması, bölgede karışıklığın yaşanmasına neden olmuştur. "Sovyetler Birliği'nden ayrılan ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nu oluşturan ülkeler, bir taraftan giderek güçlenen Çin'in ve eski hâkimleri Rusya'nın diğer taraftan ise, istikrarsızlık içindeki Afganistan'ın ve bölge açısından potansiyel bir tehlike oluşturan İran'ın arasında sıkışıp kalmışlardır. Güvenlik açısından sorunların yaşandığı Avrasya bölgesi, ülkelerin bağımsızlıklarını yeni kazanmaları nedeniyle siyasal, ekonomik ve sosyal sorunların yanı sıra iç istikrarsızlıklar, terörizm, uyuşturucu trafiği gibi potansiyel tehlikelerle de karşı karşıya kalmıştır"<sup>163</sup>. 2000'ler sonrası Doğu Avrupa ve Baltık ülkelerinin birçoğu Avrupa Birliği'ne üye olmuştur. İlk başta yakın çevresindekilere seyirci kalan Rusya daha sonra eski Sovyetler Birliği alanındaki etkisini tekrar artırmak için çeşitli girişimlerde bulunmuş ve bölgede yeni

<sup>162</sup> Suzdaltsev, A. "Sovyet Sonrası Alanda Entegrasyon Süreçlerinin Geliştirilmesinin Tahmini ve Değerlendirilmesi", Makale, Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Üzerine XIII Nisan Uluslararası Akademik Konferansı'nda Konuşma, Moskova, 3-5 Nisan 2012

<sup>163</sup> Somuncuoğlu, A., "Orta Asya'da Birliğin Engelleri", 2007 <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=480&sayfa=21>

entegrasyon politikası uygulamaya başlamıştır.<sup>164</sup> 1992-2000 yıllarında bölgede ABD ve Batı etkisinin artması Rusya ve Çin işbirliğinin derinleşmesine sebep olmuştur.<sup>165</sup>

Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra hem siyasi hem de ekonomik olarak büyük bir dönüşüm yaşanmıştır. Kopan siyasi ve ekonomik bağlar, geçiş sürecinin olumsuz etkileri entegrasyon sürecini gerektirmiştir. Bu durumda Rusya yeni koalisyon grupları kurarak bu ihtiyacı gidermeye çalışmıştır. Bu çerçevede Bağımsız Devletler Topluluğu coğrafyasını kapsayan bir "Avrasya Birliği" kurulması düşüncesi ekonomik ve siyasi bir hedef olarak ortaya konulmaya başlanmıştır. "Sovyet sonrası alanda bölgesel entegrasyon hedefi Avrasya Ekonomik Topluluğu öncesinde birçok girişimi beraberinde getirmiş olsa da bölgesel entegrasyon süreci ancak Vladimir Putin'in iktidara gelmesi sonrasında Rusya liderliğinde önemli bir şekilde hareketlenmeye başlanmıştır".<sup>166</sup>

Ancak eski Sovyet ülkeleri bu örgütün Sovyetler Birliği'ne benzeyerek Rus dış politikasının bölgesel hegemonya araçlarının yeni bir versiyonu olacağından endişe duymaktadırlar. Avrasya Birliği'nin bir bütünleşme projesi olacağına dair kuşku yaşanmaktadır. Bu proje kuruluş felsefesi olarak Avrupa Birliği'ni örnek alarak ulus üstü bir yapıda faaliyet gösterecektir.

Entegrasyon modelinin son aşaması olan Avrasya Birliği, gelecekte Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun da Birliğe dönüşümünü içermektedir. Avrupa ve Asya arasında köprü olacak birlik sanayi, enerji ve teknolojiye beraberlik yaratmayı hedeflemektedir. Birliğin hedeflediği ilk önemli proje petrol ve petrol ürünlerinde bütünleşmenin 2025 yılına kadar entegrasyon sağlanması ve elektrik alanında bütünleşmenin 2019 yılında çalışmalara başlanması olacaktır.<sup>167</sup>

Avrasya Birliği'nin kuruluşu ve kuruluş stratejileri hakkında Rusya Cumhurbaşkanı Vladimir Putin ilk kez 2011 yılında "İzvestia" gazetesinde yayınlanan bir makalesinde bahsetmiştir.<sup>168</sup> Putin bu makalesinde Avrasya Ekonomik Birliği'ne giden yolun gerçekten zor ve yalnız 3 üye ülke için değil aynı zamanda da tüm eski Sovyet ülkeleri için de tarihi bir dönüm noktası olduğunu belirtmiştir. Putin makalesinde 1 Temmuz 2012'den itibaren üç ülkenin (Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan) iç sınırlarında mal dolaşımı üzerindeki kontrolün kaldırılmasıyla

<sup>164</sup> Öztürk, Y. "Avrasya Birliği Projesi ve Türk Dış Politikasına Yansımaları", Avrasya Strateji Dergisi 2(2): 223-244

<sup>165</sup> Kim, Y., İndeo, F. "The New Great Game in Central Asia post 2014: The US "New Silk Road" Strategy and Sino-Russian rivalry", Communist and Post-Communist Studies 46 (2013) 275-286

<sup>166</sup> Ergül, O., "Rus Dış Politikasında Bölgeselleşme ve Rusya'nın Entegrasyon Stratejisi: Avrasya Ekonomik Örgütü", International Conference on Eurasian Economies, Almata-Kazakistan, 2012. s.469.

<sup>167</sup> "Avrasya Ekonomik Birliği Kuruldu", Haziran 2014, <http://alisedarbolat.blogspot.com.tr/2014/06/avrasya-ekonomik-birligi-kuruldu.html>

<sup>168</sup> Putin, V.V. "Avrasya İçin Yeni Entegrasyon Projesi - Bugün Doğan Bir Gelecek", 3 Ekim 2011, <http://izvestia.ru/news/502761>

ortak gümrük alanının oluşumu tamamlandığını belirtmiştir. Bu da Avrasya Birliği'ne geçiş için bir adım olmuştur. Gümrük Birliği ve Tek Pazar temelinde oluşturulacak olan bu yapı makroekonomide, rekabet kurallarının sağlanmasında, teknik düzenlemeler ve tarım sübvansiyonlarda, ulaşım alanında koordineli hareketlere dayanacaktır. Daha sonraki aşama ise iç sınırlarda sınır denetiminin kaldırılmasına neden olacak ortak vize ve göç politikasının uygulanmasıdır. Yani Schengen benzeri bir uygulama ile üye ülkeler arasında sınırlar kaldırılarak bütünleşme tam anlamıyla sağlanacaktır. Vatandaşlar için göç, gümrük ve diğer engellerin kaldırılması onların nerede yaşamalarına, eğitim almalarına, çalışmalarına dair kısıtlamalar olmadan seçim yapabilmeleri anlamına gelmektedir.

Putin yazısında, kurulacak yapının Avrupa Birliği ve diğer ulus üstü birliklerin deneyimlerini, güçlü ve zayıf taraflarını dikkate alarak hataları önlemek açısından avantajlı bir duruma sahip olduğunu söylemiştir.

Buna ek olarak Birliğin kuruluş hedeflerini analiz edildiğinde birliğin ilk hedefi olarak; Amerikan Dolarının bölgede dolaşımını minimum düzeye indirmesi gözükmektedir. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev "büyük kalem malların satışında kendi para birimlerimizden, yani Kazakistan Tengesi, Ruble ve Belarus Rublesinden faydalanmamız gerekiyor" ifadesi ile Doların bu coğrafyada dolaşımının azaltılacağını ve yapılacak ticaret ve ekonomik ilişkiler bölge ülkelerinin yerel para birimleri üzerinden yapılacağını ifade ederek bölgede ABD'nin etkisinin her alanda kırılacağını ilk sinyali vermiştir.<sup>169</sup>

Putin bu projenin beklentilerini şu şekilde açıklamıştır:

İlk olarak; Sovyetler Birliği'nin yeniden kurulması söz konusu değildir. Ancak siyasi, ekonomik temelde sıkı bir entegrasyon zamanının gerektirdiği şeylerdir. Biz güçlü bir bütünleşme modeli olarak Avrupa ve Asya-Pasifik arasında bir köprü rolünü oynayacağız. Doğal kaynakların, sermayenin, güçlü insan potansiyelinin oluşması Avrasya Birliği'nin Avrupa Birliği, Çin, ABD gibi ülkelerle güçlü rakip olacaktır.<sup>170</sup>

İkinci olarak; Avrasya Ekonomik Birliği gıda, enerji, eğitim ve bunun gibi birçok alanda işbirliği hedeflemektedir. Nazarbayev bu hedefi şu sözlerle açıklıyor: "Sonra ortak teknik alanın kurulması, Avrasya Ekonomik Birliği elektrik şebekesinin oluşturulması fikri de var. Gıda sorunlarına birlikte çözüm bulunması gerekiyor. Tanrı bizi enerji taşıyıcılarından eksik

<sup>169</sup> aktaran İşyar, Ö.G., "Avrasya'daki Güncel Gelişmelerin Analizi", Diplomatik Gündem, C.2,S.17, Bursa, 2012. s. 2.

<sup>170</sup> Putin, V.V. "Avrasya için Yeni Entegrasyon Projesi - Bugün Doğan Bir Gelecek", 3 Ekim 2011, <http://izvestia.ru/news/502761>

birakmadı. Hangi açıdan bakarsak bakalım, birliğimiz çok güçlü bir kuruluştur. Milyonlarca insanı birleştiren piyasa, çetin olan hallerde bile başlı başına bir hayat sürdürebilecektir” .<sup>171</sup>

Üçüncü olarak; Avrasya Ekonomik Birliği, ileride ortak savunma birliğine de dönüşecek. Nazarbayev, “İleride ortak savunma alanının meydana getirilmesi fikri de var. Bunun üzerinde Kolektif Güvenlik Antlaşması artık çalışmaktadır” dedi.<sup>172</sup> Böylece bu hedefle birlikte Avrasya Ekonomik Birliği’nin önümüzdeki yıllarda ekonomik yapıdan askeri bir ortaklığa dönüşebileceği de mümkün olacaktır.

Dördüncü olarak; Putin Bağımsız Devletler Topluluğu ile Avrasya Birliği’nin karşılaştırılmasının yanlış olduğunu, her bir örgütün eski Sovyet alanında kendi yeri ve rolü olduğunu vurgulamıştı.

Ayrıca Avrasya Birliği’nin AB’ye bir rakip olarak algılanılmaması gerektiği vurgulanmış ve Avrasya Birliği ve AB arasında ekonomik açıdan mantıklı ve dengeli bir ortaklık kurulması neticesinde bütün kıtada jeopolitik ve jeoekonomik değişikliklerin mümkün olabileceğini ve bunun şüphesiz olumlu küresel etki yaratacağını ortaya koymuştur.<sup>173</sup>

Böylece entegrasyon projesi niteliksel olarak yeni bir seviyeye geçmektedir. Birlik Avrupa Birliği’ni örnek alacak, ekonomik kalkınma için geniş fırsatlar ve bir rekabet avantajı sunacaktır. Gümrük Birliği uygulanarak birlik üyeleri arasında ortak kazanımlar elde edilecek, Schengen benzeri bir uygulama ile de üye ülkeler arasında sınırlar kaldırılarak bütünleşme tam anlamıyla sağlanacaktır.

Ancak bazı değerlendirmelere göre Birliğin ana stratejisi ve hedefi ABD karşıtı fikre dayanmaktadır. Bu durumu Rublenin ortak para olarak kullanılmasıyla Doların bölgeden uzaklaştırmak istenmesine bağlamaktadırlar. Burada aslında ana hedeflerden birinin de ABD Dolarının sadece bölgede değil dünyada etkisini azaltmak olduğu belirtilmektedir. Böylece, dünyada yeni bir Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya rekabetinin ortaya çıkacağı tahmin edilmektedir. Makalede sıkça geçen Avrupa’yı örnek almak ve rakip olarak görmeme ifadelerine bakılırsa rakip olarak ABD’nin kabul edileceğini göstermektedir. Birliğin hedefinde ileride ortak savunma stratejilerinin de olması Birliğin sadece ekonomik alanda değil aynı zamanda askeri alanda da işbirliği yapacağını ipuçlarını vermektedir. Bu durum bölgede Amerika Birleşik Devletleri’ne karşı bir güç oluşturmak istendiği anlamına gelmektedir.

<sup>171</sup> aktaran İşyar, Ö.G., “Avrasya’daki Güncel Gelişmelerin Analizi”, Diplomatik Gündem, C.2,S.17, Bursa, 2012., s.2.

<sup>172</sup> a.g.e., s.2.

<sup>173</sup> Adomeit, H., “Putin’s Eurasian Union: Russia’s Integration Project And Policies On Post- Soviet Space”, CIES, S.4, İstanbul, 2012,s.1,2

Rusya'da gelişen son olayları dikkate aldığımızda Rublenin değerinin düşmesi ile ortaklar kendi ekonomileri için endişe etmeye başlamışlar. Ayrıca Rusya'nın bazı batı mallarının ithaline ambargo uygulaması, Rusya ve Beyaz Rusya arasında çelişkileri güçlendirmiştir. Avrasya Birliği'nde dolar ve avronun giderek yerini yerli para birimine vermesinin avantajları vardır. Şöyle ki üye ülkelerin ulusal para birimi ile en uygun kur oranında işlemleri yürütmesi mümkün olacaktır. Banka aracılığı olmadan ve tek para birimi ile gerçekleşen doğrudan ödemeler ödeme süresini önemli ölçüde azaltacaktır.<sup>174</sup>

Tüm bu yazılanlardan yola çıkarak entegrasyon sürecinin muhtemel olumlu ve olumsuz etkilerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz

### 1. Olumlu etkileri:

- Birçok ülkenin katıldığı büyük bir Pazar oluşacaktır.
- Ülkeler ekonomik bakımdan üretim kapasitelerini genişleterek ve verimliliği artırarak ekonomilerini geliştirebilecekler.
- Bölge ülkelerinin firmaları ülkelerin sınırlarında daha kolay ve rahat taşıma imkânlarına erişecekler.
- Schengen benzeri bir uygulama ile üye ülkeler arasında sınırlar kaldırılarak vatandaşlar için göç, gümrük ve diğer engellerin aşılacaktır.
- Entegrasyonun gerçekleşmesi yabancı yatırımları bölgeye çekecektir. Üye olmayan ülkeler küçük pazarlara sahip oldukları için ihracata yönelecekler. Birliğe katılacak ülkelerde ithalatta vergilerin artması ülkelerin üretim sanayisinin gelişmesine katkıda bulunacaktır.
- Sürece katılmayan ülkelere uygulanan ihracat vergilerinin artması ve üye ülkelerde ihracatın teşvik edilmesi yerli yatırımcıları üretim sektörüne çekecektir.
- Tek bir para birimin oluşması işbirliğini kolaylaştıracak ve en uygun kur oranında işlemler yürütülecektir.

### 2. Olumsuz etkileri:

- Sürece katılmayan ülkelere alınacak yüksek ithal vergileri halkın yaşamını olumsuz etkileyebilir. Özellikle ilaç sektörünü vurgulamak gerekir.
- Oluşan entegrasyon projelerinin yasal düzeyi diğer bölge ülkelerinin aynı düzeyiyle tutarsızlık riskleri taşımaktadır.
- Entegrasyon sürecine katılan ülkelerin çoğunun düşük gelişim düzeyine sahip olması bütünleşme sürecinin karmaşık olmasına neden olmaktadır.

<sup>174</sup> Yaşına, G. "Avrasya Ekonomik Birliği: Olumlu ve Olumsuz Tarafları", 1 Ocak 2015, [http://www.tpp-inform.ru/analytic\\_journal/5364.html](http://www.tpp-inform.ru/analytic_journal/5364.html)



- Sürecin uygulanması gereği uluslararası ticarete de ortak hareket edilecektir. Bu da politik olarak daha güçlü konumda olan Rusya'ya belirleyici rol kazandıracaktır. Aynı zamanda Rusya şirketleri daha deneyimli ve büyük oldukları için bölgedeki yatırım sektörünü domine edeceklerdir. Bu durum yerli şirketlerin zayıflamasına sebep olabilecek ve ülkelerin politik bağımsızlığını tehdit edecektir.
- Yeni yatırım ortakları bulma potansiyeli azalacaktır, özellikle son zamanlar bölgeye dikkati artan Çin'in projeleri kısıtlanacaktır.
- Ortak Gümrük Tarifesi gelirlerinin üye ülkeler arasından hangi yöntemle dağıtılacağı da merak ediliyor. Rusya Avrupa Birliği'ndeki havuz sistemine sıcak yaklaşmaktadır. Bu durumda Rusya diğer ülkelerden daha fazla pay sahibi olacaktır.
- Orta Asya ülkelerinde Rusya'da eğitim alan ve Rus kültürünü benimseyenler genellikle orta yaş ve üstü insanlardır. Yeni nesil ise daha çok Batı'da eğitim almayı tercih etmektedir. Bu yüzden gelecekte entegrasyon sürecine bakış açısı da değişebilir.

Sonuç olarak, entegrasyon süreci çok yönlü ve zor bir süreçtir. Entegrasyonun başarıyla gerçekleşmesi için taraf olan tüm ülkeler eşit çaba sarf etmeli ve ortak hedeflere odaklanmalıdır. Ancak Rusya'daki son ekonomik krizi dikkate alırsak bu sürecin hiç de kolay olmayacağını söyleyebiliriz. Entegrasyon sürecinin son aşaması kabul edilen Avrasya Birliği 1 Ocak 2015 itibari ile resmi olarak başlamıştır. Bu süreçte oluşturulması hedeflenen ortak pazarın ortak krize dönüşüp dönüşmemesi merak edilmektedir.

## SONUÇ

Rusya ile Orta Asya ülkelerinin ekonomik işbirliğinin dününü ve bugününü ele alan bu çalışmanın sonucunda önemli saptamalar tespit edilmiştir.

Çöküşüne kadar Sovyetler Birliği, Orta Asya ülkeleri için gelişim motoru olmuş ve onların modern görünümüne belirleyici bir etki yapmıştır. Orta Asya ülkeleri ile Rusya ortak bir geçmişe sahiptirler. Sovyet zamanında ekonomik olarak birbirlerine bağımlı olan ülkelerin ekonomisi rejimin çöküşüyle ve üretimin düşmesinden dolayı ilk yıllarda fazla gelişim gösterememişti. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile birlikte Orta Asya ülkeleri ile Rusya arasındaki ekonomik ilişkiler zayıflamaya başlamıştır. Daha sonra ekonomik ilişkiler 2 büyük krizle birlikte inişli çıkışlı bir yol izlemiştir. Karşılıklı ticaret hacmi 1991-1998 yıllarında artmış, 1999 ekonomik krizi ile azalmıştır. Aynı durum 2008 krizi ile de tekrarlanmıştır.

2008 yılındaki küresel mali kriz dönemi dikkate alınmazsa son 14 yıllık dönemde Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın Rusya Federasyonu'na olan ihracatı artmıştır.

Rusya Federasyonu'nda ekonomik büyüme oranlarının yüksek olmasının yanında uzak yabancı ülkelere ithal edilen imalat sanayi ürünleri, ekipman, teknoloji ve tüketim mallarına talebin artması 2000'li yılların ortasında karşılıklı ticaret payının azalmasına neden olmuştur. Tüm Bağımsız Devletler Topluluğu üyelerinde olduğu gibi Orta Asya ülkelerinde de uzak yabancı ülkelerle ticareti yoğunlaştırması bu ülkelerin karşılıklı ticaretinin yavaşlamasına yol açmıştır. Bu da bütünleşme sürecini yavaşlatmış ve bölgedeki merkezkaç eğilimlerini güçlendirmiştir.

Buna rağmen, 2000'li yılların ortasında Rusya Federasyonu bir kez daha ithalatta Kazakistan'ın ana ortağı olmuştur (toplam ticaret hacmi 10 milyar dolara yükselmiştir), aynı zamanda ihracatta Avrupa Birliği ve Çin'den sonra ikinci sıradan üçüncü sıraya gerilemiştir. Günümüzde, Rusya Federasyonu Özbekistan ve Tacikistan'ın önemli bir ticaret ortağı, aynı zamanda Çin'den sonra Kırgızistan'ın en önemli ikinci ortağıdır. Ayrıca Rusya'nın Orta Asya'dan ithalatında tarım, gıda ve cevher hammaddelerinin payı azalmış, enerji payı ise artmıştır.

Bu tez çalışmasında aynı zamanda 1990-2013 yılları itibariyle trend analizi yoluyla ülkeler arası gelir yakınsaması durumu incelenmiştir. İnceleme sonucu Rusya'nın kişi başı GSYİH'sını Afganistan, Türkmenistan, Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan'ın kişi başı GSYİH'larının ortalaması ile karşılaştırdığımızda, Rusya'nın 1990'da 8.022 dolar olan kişi başı geliri, 2013'te 3 kat artarak 24.114 dolara çıkmış iken Orta Asya ülkelerinin ortalamasına baktığımızda kişi başı gelir 1990'da 4.042 dolardan 2013'te yaklaşık 2 kat

artarak 8.049 dolara yükseldiği görülmüştür. Rusya'yı baz aldığımızda diğer Orta Asya ülkelerinin kişi başı gelirleri ortalaması 1990'da Rusya'nın %50'sine tekabül etmekte iken 2013'te bu oranın %35'e düştüğü görülmektedir. Burada, yüzdesel olarak Rusya ve Orta Asya ülkelerini karşılaştırdığımızda bir iraksama, rakamsal olarak karşılaştırdığımızda ise bir yakınsama olduğu sonucuna varılmıştır.

Rusya ve Orta Asya ülkeleri arasındaki yatırım işbirliğine bakıldığında ise en büyük engellerden birinin güçlenen korumacılık olduğu anlaşılmaktadır. Uygulamada büyük Rus yatırımcı şirketleri Orta Asya ülkelerinde kendilerini yeterince güvende hissedememektedirler. Bu şartlar altında pazara giriş ve yatırım yapmak zorlaşmaktadır. Yönetim kaynakları ve diğer ekonomik olmayan faktörlerden etkilenen Orta Asya ülkelerinin şirketleri de Rusya'da benzer sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Orta Asya ülkeleri ile Rusya'nın işbirliğinin derinleşmesindeki diğer engeller ise aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- Ağırlıklı olarak yakıt ve madencilik sektörlerinde işbirliği üzerine yoğunlaşan mevcut etkileşim modeli işbirliği alanlarının çeşitlendirilmesi sürecini yavaşlatmakta ve henüz ulusal ekonomik işbirliğinin modernize edilmesine odaklanamamaktadır. Bu durum uzun vadeli işbirliği imkânlarını ve işbirliğinin geliştirilmesinde önemli rolü olan yatırımcıların ilgisini negatif etkilemektedir.
- İşbirliğinin büyük yatırımcılar üzerine odaklanması ve ekonomik ilişkilerde atılım açısından kritik olan KOBİ'lere ilginin düşük olması (nedenlerden biri de Rusya'da bu sektörün zayıf gelişmesidir) işbirliğinin derinleşmesine engel olmaktadır. Çünkü KOBİ'ler olumsuz ekonomik şartlar altında bile faaliyet alanları bulma potansiyeline sahiptirler.
- Yeterli kaynaklara sahip olmayan ve Orta Asya ülkelerine yönelik entegrasyon süreci başlatan Rusya bu konuda yetersiz kalmıştır. Bu durum bölgede diğer gelişmiş ülkelerin entegrasyon süreçlerinin başlatılma teşebbüslerinde başarılı olabileceğini öngörmektedir.
- Rusya'da yabancı düşmanlığı artmaktadır. Bu durum tüm yabancıları etkilese de özellikle Orta Asya kökenli insanları hedef almaktadır.
- Farklı gelişim düzeyine sahip Orta Asya ülkelerinin Rusya ile işbirliğine olan ilgi dereceleri de farklıdır. Bu da Rusya ile ortak projelere katılımında farklılık göstermektedir. Aynı zamanda bu projelere katılma konusunda ülkelerin kararında politik unsurların etkisi de büyüktür.

Orta Asya'nın bölge ülkeleri ve diğer bölgelerle ekonomik işbirliğinin gelişimindeki önemli engellerden biri de Avrasya ana ulaşım yollarına uzak olmasıdır. Bölgede ulaşım ağının yeniden kurulması ve coğrafi izolasyonun aşılması için ülkeler birlikte projeler

geliştirmelidirler. Eğer ulaşım ağı yeniden yapılandırılırsa bölgenin transit değeri temelden değişecektir. Bölgenin ekonomik işbirlikleri ve yeni yatırımlar açısından çekiciliği de artacaktır.

Ülkeler arası insan sermayesini ele aldığımızda farklı bir durum ortaya çıkmaktadır. Orta Asya ülkelerinin potansiyel öğrencileri için Rusya hala cazip bir seçenektir. Rus uzmanlar yeterli bulmasalar da bölgede Rusya'da eğitimi seçenlerin sayısının fazla olduğu bir gerçektir. Rus uzmanlar, günümüzde bölgede yükseköğretimin teşvikinde aktif bir rolü Avrupa Birliği oynamaya başladığından Orta Asya ülkelerinde bu sistemlerin gelişimi açısından Rusya'nın Avrupa Birliği ile öğrenci değişimi programları, bu ülkelerde kendi üniversitelerinin fakültelerini veya uzaktan eğitim organizasyonu programlarının açma çerçevesinde yakın işbirliğinin yararlı olabileceğini düşünmektedirler. Bu durum demografik kriz nedeniyle nüfus kaybeden Rusya'nın yararına olacaktır. Ancak Orta Asya ülkelerinde yetişen yeni nesil iş fırsatları ve ileri eğitim olanakları bulunan batı ülkelerine yönelmektedir.

Çetin rekabet şartlarına dayanabilmek, verimliliği arttırmak ve tüm bu sorunları aşmak amacıyla bölge ülkeleri ekonomik entegrasyonlara yönelmeye başlamıştır. Ekonomik entegrasyon politik olarak bağımsız ülkeleri ekonomik olarak birbirine bağımlı duruma getirerek ekonomik gelişimlerini ve refah seviyelerini artırmayı hedeflemektedir. Rusya'nın başlattığı entegrasyon süreci gelecekte ülkelerin politik bağımsızlığını da etkileyeceği için bazı ülkeler bu sürece temkinli yaklaşmaktadırlar. Ayrıca bölge ülkeleri bu örgütün Sovyetler Birliği'ne benzeyerek Rus dış politikasının bölgesel hegemonya araçlarının yeni bir versiyonu olacağından endişe duymaktadırlar.

Sonuç olarak, çok yönlü ve zor bir süreç olan entegrasyonun başarıyla gerçekleşmesi için taraf olan tüm ülkeler eşit çaba sarf etmeli ve ortak hedeflere odaklanmalıdır. 1 Ocak 2015 itibari ile resmi olarak başlayan Avrasya Ekonomik Birliği'nin sürdürülmesinin hiç de kolay olmayacağı görülmektedir. Çünkü Rusya'daki son ekonomik krizin bu sürecin ana hedefi olan ortak pazarı ortak krize dönüştürüp dönüştürmeyeceği endişesi yaşanmaktadır.

## KAYNAKÇA

- 2015 yılında Kazakistan'da Lada Arabalarının Üretimi Başlatılacak. (10 Kasım 2011) (В Казахстане в 2015 году Запустят Производство Автомобилей Lada (10 Ноября 2011)=, <http://www.newskaz.ru/economy/20111110/2108725.html>
- Abdioğlu, Z. (2013). Uysal, T. Türkiye`de Bölgeler Arası Yakınsama: Panel Birim Kök Analizi. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 27., Sayı: 3.
- Abramovitz, M. (1986). Catching Up, Forging Ahead, and Falling Behind. Journal of Economic History, 46(2).
- Adomeit, H. (2012). Putin's Eurasian Union: Russia's Integration Project And Policies On Post-Soviet Space. CIES, S.4. İstanbul.
- AET'in Anti-Kriz Fonu. (2012). Kommersant, № 24 (4809) (Антикризисный Фонд ЕврАзЭС. (2012). Коммерсантъ, № 24 (4809)), <http://kommersant.ru/doc/1869625>
- Afganistan Ekonomisini Yeniden Canlandırması için Rusya'dan Yardım İstemektedir. (1 Mart 2012) (Афганистан Просит Россию Помочь Восстановить Экономику. (1 марта 2012)), <http://www.vestifinance.ru/articles/8215>
- Ateş, A. (Kasım 2011). Ekonomik Entegrasyon Türleri ve AB Ekonomik Entegrasyonu, <http://www.tuicakademi.org>
- Attar, M.A. (2005). "Uluslar arası Gelir Dağılımı ve Yakınsama Küpleri Üzerine Görgün Bir Araştırma". Ankara.
- Avrasya Birliği ve Onun Göçmenler Üzerinde Etkisi. (27 Haziran 2012). (Евразийский союз и Его Влияние на Миграцию. 27 Июня 2012). <http://voprosik.net/evrazijskij-soyuz-i-ego-vliyanie-na-migraciyu/>
- Avrasya Ekonomik Birliği Kuruldu. (Haziran 2014), <http://alisedarbolat.blogspot.com.tr/2014/06/avrasya-ekonomik-birligi-kuruldu.html>
- Bal, İ., Yegin, M., Mutlu, G., Türk, K. ve Sakaoğlu, T. (Temmuz 2012). Afganistan'ın Geleceği Var mı?. <http://www.usakanalist.com/detail.php?id=124>

- Balassa, B. (1987). Economic Integration, entry in *The New Palgrave: A Dictionary of Economies*. Stockton Press; New York.
- Balayeva, E. (29 Şubat 2012). "Gazprom" adına Entegrasyon (Балаева, Е. (29 Феврала 2012). Интеграция во имя «Газпрома»), <http://www.respublika-kz.info/news/politics/20998/>
- Bandey, A.A., Rather, A.F. (2013). Socio-Economic and Political Motivations of Russian Out-Migration from Central Asia. *Journal of Eurasian Studies* 4. 146–153.
- Blank, S. (2012). Whither the New Great Game in Central Asia?. *Journal of Eurasian Studies* 3, 147–160.
- Broadman, H.G. Dünya Ticaret Örgütüne Katılımı İçin Rusya'nın Ticaret Politikasının Reformları. Dünya Bankası, 2. Bölüm, <http://siteresources.worldbank.org/INTRANETTRADE/Resources/Chapter2-1.pdf>
- Büke, H. (Eylül 2007). Soğuk Savaş Sonrasında Rusya'nın Orta Asya Politikaları. Yüksek Lisans Tezi.
- Büyükkakıncı, E. (2013). Rus Dış Politikasında Ekonomik Bölgeselleşme: Avrasyacı Bütünleşme Modeli'nden Söz Edilebilir mi?. *International Conference on Eurasian Economies. SESSION 4B: Orta Asya Ekonomileri*
- Can, M. (2007). Türkiye'nin AB Sürecinde 'B Planı' Var mı?, <http://www.abgs.gov.tr/index1>
- CISA (5 Temmuz 2011). 2011 yılında Rus-Afgan Ekonomik Faaliyeti. CISA uzman grubu (ЦИСА (5 Июля 2011). Экспертная группа ЦИСА. Российско-Афганская Экономическая Деятельность в 2011 г.), <http://www.afghanistan.ru/doc/20419.htm>
- Çernişev, S. (30 Haziran 2010). "Tek bir Avrasya yolunda", Rusya küresel politikada. № 3, s.36-47 (Чернышев, С. (30 Июня 2010). На пути к единой Евразии. Россия в глобальной политике. № 3, с. 36–47) <http://www.globalaffairs.ru/number/Na-puti-k-edinoi-Evrazii-14872>
- Dağı, Z. (2002). *Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika Rusya'nın Dönüşümü*. İstanbul: Boyut Kitapları.

- Daud, M. (9 Haziran 2011). Afgan Ulaştırma Projelerini Yeni Bölgesel Entegrasyonun Lokomotiflerine Çevriliyor. (Дауд, М. (9 Июня 2011). Афганские Транспортные Проекты Становятся Локомотивами Новой Региональной Интеграции), <http://afghanistan.ru/doc/20259.html>
- Devyatkov, A.V. (Haziran 2010). Orta Asya ve Rusya: Sınır ötesi ilişkilerin geliştirilmesi (Девятков, А.В. (Июнь 2010). Центральная Азия и Россия: развитие трансграничных связей), <http://www.bsc-sw.com/articles.aspx?i=0#0>
- Dowrick, S., Gemmel, N. (1991). Industrilization, Catching Up and Economic Growth: A Comparative Study Across the World's Capitalist Economies. Economic Journal, Vol. 101, No. 405.
- Durlauf, S.N. (1996). Controversy On The Convergence and Divergence of Growth Rates: An Introduction. Economic Journal, 106 (437): 1016–18.
- Emin, E. (1991). Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Ekonomik Entegrasyonlar. Ezgi Kitapevi. Bursa, s.6-8
- Ergeşbayev, U.J. (2009). Orta Asya'dan Rusya'ya Modern İşgücü Göçü. № 10-1-1, cilt 7 (Эргешбаев У.Ж. (2009). Современная Трудовая Миграция Населения Стран Центральной Азии в Россию. № 10-1-1, том 7), <http://cyberleninka.ru/article/n/sovremennaya-trudovaya-migratsiya-naseleniya-stran-tsentralnoy-azii-v-rossiyu>
- Ergül, O.(2012). Rus Dış Politikasında Bölgeselleşme ve Rusya'nın Entegrasyon Stratejisi: Avrasya Ekonomik Örgütü. International Conference on Eurasian Economies, Almata-Kazakistan, s.469.
- Gerschenkron, A. (1962). Economics Backwardness in Historical Perspective. A Book of Essays. Cambridge, Massachusetts. Harvard University Press, Pages 335-35
- Glazyev, S.Y. (2 Ağustos 2011) "Gümrük Birliği'nin "Patlayıcı" Kırlangıçları" (Глазьев, С.Ю. (2 Августа 2011). «Взрывные» Ласточки Таможенного Союза. Интервью РГРК «Голос России».), [http://rus.ruvr.ru/radio\\_broadcast/6320486/54058901.html](http://rus.ruvr.ru/radio_broadcast/6320486/54058901.html)

- Gleason, G. (December 1991). The political Economy of Dependency under Socialism: The Asian Republics in the USSR. Original Research Article Studies in Comparative Communism, Volume 24, Issue 4.
- Golovnin, M.Y., Yakuşeva, A.E. (2 Mayıs 2011). Bağımsız Devletler Topluluğu'nda Küresel Ekonomik Krizin Bölgesel Etkileri: Göçmenlerin Para Aktarma Kanalı. Avrasya Ekonomik Entegrasyonu №2 (11) (Головнин, М.Ю., Якушева, А.Е. (2 Майа 2011)). Региональные Эффекты Мирового Экономического Кризиса на Пространстве СНГ : Канал Денежных Переводов Мигрантов. Евразийская Экономическая Интеграция, №2 (11))
- Grafova, L. (6 Nisan 2011). Göçmenler Gereklidir. Ve Nokta. Devlet Göç Politika Konseptinin Uzun Zamandır Beklenen Projesi Tartışmaya Başladı. Rus Gazetesi (Графова, Л. (6 Апрель 2011)). Мигранты Нужны. И Точка. Началось Обсуждение Проекта Долгожданной Концепции Государственной Миграционной Политики. Российская газета), <http://www.rg.ru/2011/04/06/grafova.html>
- Grigoruk, V.V. (Austos 2011). "Kazakistan AET gıda piyasasında", Avrasiya ekonomik entegrasyon №3 (12) (Григорук, В.В. (Август 2011)). Казахстан на продовольственном рынке ЕврАзЭС. Евразийская экономическая интеграция, № 3 (12).
- Gümrük Birliği. (2012). 2011 yılında Gümrük Birliği Üye Devletlerinin Dış ve Karşılıklı Ticaretin Sonuçları Hakkında (Таможенный Союз (2012). Об Итогах Внешней и Взаимной Торговли Государств-Членов Таможенного Союза в 2011 году), [http://www.tsouz.ru/db/stat/Analitika/Documents/Analytics\\_2011.pdf](http://www.tsouz.ru/db/stat/Analitika/Documents/Analytics_2011.pdf)
- Güneş. E. (2014). Tehdit Algılamaları Ekseninde Rusya'nın Yakın Dönem Kafkasya ve Orta Asya Politikası. Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi (27) 2013, 176-203
- Güran, N. ve Aktürk, İ. (1995). Uluslararası İktisadi Kuruluşlar. 2. Baskı. İzmir, s.12 .
- Hasgüler, M., Uludağ, M.B. (Ekim 2009). "Üçüncü Dünya" Yolunda Rusya ve Orta Asya. İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No:41
- Haydar adına Enstitü (2011). 2010 yılında Rusya Ekonomisi. Eğilimler ve Beklentiler. Sayı 32, Moskova: Haydar adına Enstitü (Институт Гайдара (2011)). Российская



Экономика в 2010 году. Тенденции и Перспективы. Выпуск 32. М.: Институт Гайдара)

Heyfets, B.A. (Ağustos 2011). Rusya ve AET Ülkeleri Arasında İşbirliğin Modernizasyon Yönü ve Yeni İş Hedefleri. Avrasya Ekonomik Entegrasyon, №3 (12) (Хейфец, Б.А. (Август 2011). Модернизационная Ориентация Сотрудничества России со Странами Евразэс и Новые Задачи Бизнеса. Евразийская Экономическая Интеграция, №3 (12))

Heyfets, B.A.(2011). AET ülkelerinde Rusya ticareti: modernleşme yönü. Moskova:Ekonomika (Хейфец, Б.А. (2011b). Российский бизнес в странах ЕврАзЭс: модернизационный аспект. М.:Экономика.)

IMF. (April 2011). Regional Economic Outlook: Middle East and Central Asia. Wash., D.C., pp.68-69

İncekara, A. (1995). Globalleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde NAFTA ve Etkileri. İTO Yayınları. Yay.No:1995-14. İstanbul.

İşyar, Ö.G. (2004). Küresel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu. İstanbul: Alfa Yayınları.

İşyar, Ö.G. (2012). Avrasya'daki Güncel Gelişmelerin Analizi. Diplomatik Gündem, C.2,S.17, Bursa.

İvanov, V. (Mart 2011). Orta Asya Ülkelerinden Her Yıl 20 milyar Dolar Uyuşturucu Geçmektedir (Иванов, В. (Март 2011). Наркотики на \$20 млрд Ежегодно Проходят Через Страны Центральной Азии), <http://procella.ru/index.php?newsid=2222>

İvjenko, T. (23 Mart 2012). Yanukovich Putin'in Oyunu Dışında Kaldı. Nezavisimaya Gazeta (Bağımsız Gazete), (Ивженко, Т. (23 марта 2012). Янукович Оказался вне Игры Путина. Независимая газета), [http://www.ng.ru/cis/2012-03-23/7\\_yanukovich.html](http://www.ng.ru/cis/2012-03-23/7_yanukovich.html)

Jaksibayev, M. Orta Asya'da Doğrudan Yabancı Yatırımlar. (Жаксыбаев, М. Прямые Иностранные Инвестиции В Центральной Азии), [http://www.cac-c.org/journal/2000/journal\\_rus/cac6-2000/18.jaksib.shtml](http://www.cac-c.org/journal/2000/journal_rus/cac6-2000/18.jaksib.shtml)

Kamalov, İ. (2011). Rusya'nın Orta Asya Politikaları. SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd. Şti.

Kara, Ş.. (1996). Ekonomik Entegrasyon Teorisi, 1. Baskı. İstanbul.

Karluk, R. (1996). Uluslararası Ekonomi, Genişletilmiş. Yenilenmiş 4. Baskı. Beta Basım yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.

Kaveşnikov, N.Y. (Mayıs 2011). Avrasya Ekonomik Topluluğu'n Kurumsal Gelişme Yapısı. Avrasya Ekonomik Entegrasyon, №2 (11) (Кавешников, Н.Ю. (Май 2011). Развитие Институциональной Структуры Евразийского Экономического Сообщества. Евразийская Экономическая Интеграция, №2 (11))

Kaynak, M. (2007).Kalkınma İktisadı. 2.Baskı, Ankara.

Kazakistan Rus İş Faaliyeti için Açıktır – Rusya Federasyonu TSO Temsilcisi. (2011). Ticaret ve Sanayi Haberleri, №12 (Казакстан Открыт для Российского Бизнеса – Представитель ТПП РФ (2011). Торгово-Промышленные Ведомости, № 12), <http://www.kazakhstanlive.ru/news.php?ID=732>.

Kazimirko-Kirillova A. (13 Nisan 2012). DTÖ'den Sonra Gümrük Birliği Neler Bekliyor. (Казимирко-Кириллова, А. (13 Апреля 2012). Что Ждет Таможенный Союз после ВТО), [http://www.tpp-inform.ru/economy\\_business/2216.html](http://www.tpp-inform.ru/economy_business/2216.html)

Kim, Y., Indeo, F. (2013). The New Great Game in Central Asia Post 2014: The US “New Silk Road” strategy and Sino-Russian Rivalry. Communist and Post-Communist Studies 46, 275–286.

Kırgızistan: Kambaratinsk HES-1 İnşaatı İçin 3 Milyar Dolar Talep Edecek. (19 Haziran 2014). Uluslararası Haber Ajansı "Fergana" (Кыргызстан: На строительство Камбаратинской ГЭС-1 потребуется \$3 млрд. (19 Июня 2014). Международное информационное Агентство “Фергана”), <http://www.fergananews.com/news/22441>

Koziyevskaya, Y.V., Yatsenko, Y.B. (2011). Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerinin Uluslararası Kalkınmasını Desteklemek için Rusya İş Dünyasının Katılım Perspektifleri (Kırgızistan ve Tacikistan örneği üzerinde). s.104-112 (Козиевская, Е.В., Яценко, Е.Б. и др. (2011). Перспективы Участия Российского Бизнеса в

Содействию Международному Развитию в Странах СНГ (на примере Киргизии и Таджикистана). Вестник Международных Организаций: Образование, Наука, Новая Экономика, 2011, № 2 (33), с. 101–112)

Krivoşapko, Y. (24 Kasım 2011). Üçlük Dörtlü Olacaktır. 2012 yılında Gümrük Birliği'ne Kırgızistan da Katılabilir, Rossiyskaya Gazeta, № 5640 (264) (Кривошапка, Ю. (24 Ноября 2011). «Тройка» Станет Квartetом. В 2012 году к Таможенному Союзу Может Присоединиться Киргизия. Российская газета, № 5640 (264)), <http://www.rg.ru/2011/11/23/kyrgyzia-site.html>

Kulik, S.A., Spartak, A.N., Yurgens, İ.Y. (2010). “Rusyanın Bağımsız Devletler Topluluğu'nde Ekonomik Çıkar ve Hedefleri”, Moskova (Кулик, С.А., Спартак, А.Н., Юргенс, И.Ю. (2010). Экономические Интересы и Задачи России в СНГ . М.: Экон-Информ.)

Kuzmina, E.M. (2012). Mevcut Aşamada Rusya`Nın Orta Asya`Da Sorun ve İlgili Alanları. s.1,2 (Кузьмина Е.М. (2012). Проблемы и Интересы Росииив Центральной Азии на Современном Этапе. , с.1,2), <http://regconf.hse.ru/uploads/7dbafa41ac25a1f319c3a45075d7fd704c6bb607.pdf>

Quah, D. T. Convergence as Distribution Dynamics (with or without growth). Centre for Economic Performance, Discussion Paper ,No. 317.

Laruelle, M. (Ekim 2009)“Orta Asya'da Rusya: Uzun Bir Geçmiş, Yeni Sorunlar?” Europe - Central Asia Monitoring (EUCAM) Çalışma Raporu NO.3 (Ларуэль, М. (Октябрь 2009). Россия в Центральной Азии: Давняя История, Новые Трудности. Рабочий Доклад Europe - Central Asia Monitoring (EUCAM) No. 3.), [http://www.eucentralasia.eu/fileadmin/user\\_upload/PDF\\_RU/Working\\_Papers\\_RU/WP3-RU.pdf](http://www.eucentralasia.eu/fileadmin/user_upload/PDF_RU/Working_Papers_RU/WP3-RU.pdf)

Libman, A. (2011). Russian Federalism and Post-Soviet Integration: Divergence of Development Paths. Europe-Asia Studies 63, 1323–1355.

Libman, A.M., Golovnin, M.Y. (Kasım 2010). “Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerini Yatırım İşbirliği Eğilimleri ve Küresel Ekonomik Kriz”, Avrasya Ekonomik Entegrasyon, № 4 (9)(Либман, А.М., Головнин, М.Ю. (Ноябрь 2010). Тенденции Инвестиционного Взаимодействия Стран СНГ и Мировой Экономический Кризис. Евразийская Экономическая Интеграция, №4 (9))

Махмадбекова, L. (17 Ocak 2012). Dünyanın 41 Devleti Tacikistan'a İnsani Yardım Sağladı (Махмадбекова, Л. (17 Января 2012). 41 Государство Мира Оказало Гуманитарную Помощь Таджикистану), <http://khozar.tj/rus/society/31374-41-gosudarstvo-mira-okazalo-gumanitarnuyu-pomosch-tadzhikistanu.html>

Mendkoviç, N.A. ( 2011). 2001-2011 yıllarda Rusya'nın Afganistan'da Politikası. (Мендкович Н. А. (2011). Политика России в Афганистане в 2001–2011 гг.), [http://rus.ruvr.ru/radio\\_broadcast/6320486/54058901.html](http://rus.ruvr.ru/radio_broadcast/6320486/54058901.html)

Myrdal, G. (1957). Economic Theory and Under\_Developed Regions, chap.iii. London: Duncküorth.

Nogayeva, A. (2011). Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin: Stratejik Denge Arayışı. 2. Baskı. Usak Yayınları. Ankara.

Nogayeva, A. (2012). ABD, Rusya ve Çin'in Nüfuz Mücadelesinde Orta Asya: Araçlar ve Süreçler. Bilig, Sayı 62, s.183-204.

Orta Asya BEİ. (2011). Orta Asya BEİ Ülkelerinde Ticaret: Ticari Politika Faaliyetin Stratejik Planının Gözden Geçirilme İhtiyacını Değerlendirmesi için Bölgede Ticaretin Araştırılma Teklifi. (ЦАР ЭС (2011). Торговля в Странах ЦАР ЭС: Предложение по Исследованию Торговли в Регионе для Оценки Необходимости Пересмотра Стратегического Плана Действий по Торговой Политике), <http://www.carecprogram.org/ru/index.php>

Öztürk, Y. Avrasya Birliği Projesi ve Türk Dış Politikasına Yansımaları. Avrasya Strateji Dergisi 2(2): 223-244.

Panfilova, V. (8 Aralık 2011). İslam Karimovun Ertelenmiş Partisi. Nezavisimaya Gazeta (Панфилова, В. (08 Декабря 2011). Отложенная партия Ислама Каримова. Ташкент не Спешит в Евразийский Союз и Ждет Итогов Президентских Выборов в России. Независимая газета), [http://www.ng.ru/cis/2011-12-07/1\\_karimov.html](http://www.ng.ru/cis/2011-12-07/1_karimov.html)

Paramanov, V. (Mart 2008). Rusya – Orta Asya: Ekonomik Entegrasyon Mevcut Değildir ve Olmayacaktır (Парамонов, В. (Март 2008). Россия – Центральная Азия: Экономической Интеграции Нет и Не Будет), <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1206874260>

- Paramonov, V., Stokov, A. (2010). Rusya ve Orta Asya Ülkeleri Arasında Ticari ve Ekonomik İlişkiler: Tarihi ve Bugünü (Парамонов, В., Строков, А. (2010 ). Торгово-Экономические Отношения между Россией и Странами Центральной Азии: История и Современность.), <http://ceasia.ru/ekonomika/torgovo-ekonomicheskie-otnosheniya-mezhdu-rossiey-i-stranami-tsentralnoy-azii-istoriya-i-sovremennost.html>
- Paramonov, V. (14 Mayıs 2011). Ulaştırma ve Haberleşme Sektöründe Orta Asya ve Rusya Arasındaki İşbirliğinin Beklentileri: AET ve ŞİO için Önemli Öneriler (Парамонов, В. (14 Мая 2011). Перспективы Сотрудничества Стран Центральной Азии и России в Транспортно-Коммуникационной Сфере: Основные Рекомендации для ЕврАзЭС и ШОС.), <http://www.bsc-sw.com/articles.aspx?i=17#17>
- Paramonov, V. and A. Stokov, A. (February 2008). Russia and Central Asia: Bilateral Cooperation in the Defence Sector. Shrivenham: Defence Academy of the United Kingdom.
- Paramonov, V. and Stokov, A. (2008). Central Asia: Existing and Potential Oil and Gas Trade. Shrivenham: U.K. Defence Academy. ARAG Paper 08/03E, Central Asia Series.
- Paramonov, V., Stokov, A. (2 Nisan 2010). Rusya – Orta Asiya: Ekonomik Entegrasyonun Petrol ve Gaz Yönü. (Парамонов, В., Строков, А. (2 Апреля 2010). Россия – Центральная Азия: Нефтегазовое Направление Экономической Интеграции. <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1270208400>
- Paramonov, V., Stokov, A. (Ekim 2010). Rusya ve Orta Asya Arasındaki Ekonomik İlişkiler: Önemli Sorunlar (Парамонов, В., Строков, А. (Октябрь 2010). Экономические отношения между Россией и Центральной Азией: Основные Проблемы), <http://www.ceasia.ru/ekonomika/ekonomicheskie-otnosheniya-mezhdu-rossiey-i-tsentralnoy-aziey-osnovnie-problemi.html>
- Pirimbayev, C., Ganiyev, C. (2010). Avrasya Ekonomik Topluluğu: Bir İktisadi İşbirliği Alternatifi. International Conference on Eurasian Economies.
- Pomfret, R. (2000). The Uzbek Model of Economic Development 1991-99. Economics of Transition, 8 (3): 733-48.

- Pomfret, R. Central Asia after Two Decades of Independence. Working Paper No. 2010/53.
- Putin V.V. (3 Ekim 2011). Avrasya için yeni Bir Entegrasyon Projesi - Bugün Doğan Bir Gelecek. İzvestiya gazetesi (Путин, В.В. (3 Октября 2011). Новый Интеграционный Проект для Евразии — Будущее, которое Рождается Сегодня. Газета Известия), <http://izvestia.ru/news/502761>
- Raballand, G., Kunth, A., Auty, R. (March 2005). Central Asia's transport cost burden and its impact on trade. Economic Systems, Volume 29, Issue 1, Pages 6-31.
- Rakişeva, B.İ., Poletayev, D.B. (Ağustos 2011). Gümrük Birliği Çerçevesinde İşbirliğinin Stratejik Unsurlarından Biri Olarak Kazakistan'dan Rusya'ya Eğitim Göçü. Avrasya ekonomik Entegrasyon №3 (12) (Ракишева, Б.И., Полетаев, Д.В. (Август 2011). Учебная Миграция из Казахстана в Россию как Один из Аспектов Стратегического Сотрудничества в Рамках Развития Таможенного Союза. Евразийская Экономическая Интеграция, №3 (12))
- Rassekh, F. (1998). The Convergence Hypothesis: History, Theory, and Evidence. Open Economies Review, 9: 85–105.
- Rusya Bağımsız Devletler Topluluğu'nda Serbest Ticaret Bölgesi Sözleşmesini 18 Yıl Sonra Onayladı. (28 Mart 2012). (РФ спустя 18 Лет Ратифицирует Договор о Зоне Свободной Торговли в СНГ (28 Марта 2012), <http://top.rbc.ru/economics/28/03/2012/643742.shtml>
- Rusya Federasyonu Ekonomik Kalkınma Bakanlığı. (2011). Türkmenistan. Basın Açıklaması (Министерство экономического развития РФ. (2011).Туркменистан. Пресс-релиз.), <http://www.economy.gov.ru/wps/wcm/connect/add0848047c397299e7fff0b17164af7/turkmenistan.doc?MOD=AJPERES&CACHEID=add0848047c397299e7fff0b17164af7>
- Rusya Federasyonu Ekonomik Kalkınma Bakanlığı. (2001). Dış Ekonomik Bilgi Portalı. Yatırım ve İnovasyon Projelerinin Teşviki İçin Faaliyet Tanıtımı, Türkmenistan (МЭР РФ. (2011). Министерство Экономического Развития РФ. Портал Внешнеэкономических Связей. Туркменистан. Обзор Деятельности по Продвижению Инвестиционных и Инновационных Проектов), [http://www.ved.gov.ru/exportcountries/pages/rus\\_projects/countries/211](http://www.ved.gov.ru/exportcountries/pages/rus_projects/countries/211)

- Rusya Federasyonu Ekonomik Kalkınma Bakanlığı. (2011). Dış Ekonomik İlişkiler Portalı. Türkmenistan. Pazara Erişim için Prosedürler. (МЭР РФ Министерство Экономического Развития РФ. (2011). Портал внешнеэкономических Связей. Туркменистан. Процедуры Доступа на Рынок.), [http://www.ved.gov.ru/exportcountries/tm/tm\\_market/](http://www.ved.gov.ru/exportcountries/tm/tm_market/)
- Rusya Federasyonu Hükümetinin 25.04.2008 № 566-p Kararnamesi. Yabancı Ülkelerin Listesi, Garantinin Marjinal Yıllık Hacmini Dikkate Alarak 2008-2010 Döneminde Devlet Garantisinin Destek Olduğu Sanayi Ürünlerin İhracatı (Правительство РФ. Распоряжение от 25.04.2008 № 566-р. Перечень Иностранных Государств, Экспорту Промышленной Продукции в Которые в 2008–2010 Годах Оказывается Государственная Гарантийная Поддержка с Учетом Предельных Ежегодных Объемов Гарантирования), <http://base.garant.ru/12160087/>
- Rusya ve Afganistan Arasındaki Ticaret 3 Kat Artmıştır. (2009). (Товарооборот между Россией и Афганистаном Вырос Втрое. (2009).) <http://infoshos.ru/ru/?idn=3538>
- Sağbanşuar, L. (2011). Gümrük Birliği ve Kırgızistan`a Etkileri. Akademik Bakış Dergisi. Sayı 24.
- Salamatov, V.Y. (23 Kasım 2011). Gümrük Birliği – Sovyet Sonrası Alanda Yeni Bütünleşme Fırsatları ve Yenilikçi Çözümlerin Uygulanması. (Саламатов, В.Ю. (23 Ноября 2011). Таможенный Союз – Новые Возможности Интеграции и Внедрения Инновационных Решений на Постсоветском Пространстве), <http://www.minpromtorg.gov.ru/industry/metrology/88>
- Sapojkov, O., Butril, D. (14 Kasım 2011). Gümrük Birliği Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Serbest Ticaret Bölgesi Kendini DTÖ'nden Korudu. Kommersant Gazetesi (Сапожков, О., Бутрин, Д. (14 Ноября 2011). ТС Защитил Себя от ВТО в Зоне Свободной Торговли СНГ .Коммерсантъ, № 212 (4753)), <http://www.kommersant.ru/doc-y/1815767>
- Sarafov, N. (3 Şubat 2010). Tajikistan: 2010 yılında Ticaret ve Yatırımlar (Сафаров, Н. (3 Февраля 2010). Таджикистан: Торговля и Инвестиции в 2010 году), <http://almaz2002.livejournal.com/16284.html>

Sarı, A. (2005). Bölgelerarası Ekonomik Entegrasyonlar ve Türkiye'nin Ödemeler Bilançosuna Etkileri. Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, C.10, S.1, s.117-130.

Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşması. 2011, BDT İcra Komitesi Resmi Sitesi. (Договор о Зоне Свободной Торговли. Исполнительный Комитет СНГ Официальный Сайт), <http://www.cis.minsk.by/page.php?id=18968>

Seyidoğlu, H. (1993). Uluslararası İktisat. 9. Baskı. Güzem Yayınları. İstanbul.

Sieff, K. (2014). Rusya Yatırımlarla Afganistan'a Geri Dönüyor. The Washington Post, ABD

Somuncuoğlu, A. (2001) Kazakistan ve Özbekistan Ekonomileri Geçiş ve Büyüme Stratejileri. Ankara: Asam Yayınları.

Somuncuoğlu, A. (2007). Orta Asya'da Birliğin Engelleri, <http://caganturker.blogcu.com/orta-asya-da-birligin-engelleri/553957>

Somuncuoğlu, A. (Şubat 2011). Rusya'nın Orta Asya Güvenlik Politikası: İç Güvenlik Krizlerinde Müdahale. Sayı: 26, 21. YÜZYIL.

Spechler, M. (2000). Hunting the Central Asian Tiger. Comparative Economic Studies, 42 (3): 101-20

Starçak, M.B.(2008) "Rus Dilinde Rus Eğitimi Orta Asya'da Rusya'nın Bir Etkileyici Faktör Şeklindedir: Ne Oluyor Ve Ne Yapılabilir" (Старчак, М.В. (2008). Российское Образование на Русском Языке Как Фактор Влияния России в Центральной Азии: Что Происходит и Что Делать.) <http://www.fondedin.ru/dok/starchak.pdf>

Strateji-2020 (Ağustos 2011). Strateji-2020: Yeni Büyüme Modeli - Yeni Bir Sosyal Politika. 2020 yılına kadar Rusya'nın Sosyo-Ekonomik Stratejisinin Güncel Sorunları Hakkında Uzman Çalışmalarının Sonuçlarına İlişkin Bir Ara Rapor. Moskova (Стратегия-2020 (Август 2011). Стратегия-2020: Новая модель Роста – Новая Социальная Политика. Промежуточный Доклад о Результатах Экспертной Работы по Актуальным Проблемам Социально-Экономической Стратегии России на Период до 2020 года), М. [http://www.hse.ru/data/2012/02/21/1263128561/doklad\\_08.pdf](http://www.hse.ru/data/2012/02/21/1263128561/doklad_08.pdf)



Suzdaltsev, A. (3-5 Nisan 2012). Sovyet Sonrası Alanda Bütünleşme Süreçlerinin Geliştirilmesinin Tahmini ve Değerlendirilmesi. Ekonomik ve Sosyal Kalkınma üzerine XIII Nisan Uluslararası Akademik Konferansı'nda Konuşma, Moskova (Суздальцев, А. (3–5 апреля 2012). Оценка и Прогноз Развития Интеграционных Процессов на Постсоветском Пространстве. Выступление на XIII Апрельской Международной Научной Конференции по Проблемам Развития Экономики и Общества. Москва),  
<http://regconf.hse.ru/uploads/4b0dcde26b9c083eb08f46edaec1dc187e32ef6e.doc>

Uwe Halbach. (2012). Vladimir Putin's Eurasian Union. SWP comments. C.1, Berlin

Vardomskiy, L.B. (2010). Sovyet Sonrası Ülkelerde Küresel Mali Krizin Ulusal Özelliklerinin Belirtileri. Moskova: IE RAN Вардомский, Л.Б. (2010). Национальные Особенности Проявления Мирового Финансового Кризиса в Постсоветских Странах. М: ИЭ РАН .

Vlasova, N.İ. (2 Haziran 2011). Bağımsız Devletler Topluluğu'nda Göç Alanında Entegrasyon. Strateji 2020, Uzman Grubunun Belgeleri № 7 (Власова, Н.И. (2 Июня 2011). Интеграция в Сфере Миграции на Пространстве СНГ . Стратегия 2020. Документы экспертной группы № 7),  
[http://strategy2020.rian.ru/g21\\_docs/20110602/366079241.html](http://strategy2020.rian.ru/g21_docs/20110602/366079241.html)

World Bank. (2012). Doing Business 2012. Wash., D.C.: The World Bank.

World Bank. (November 2010). Migration and Remittances Factbook 2011. Wash., D.C.

WTO. (2011). World Trade Organization, International Trade Centre and UNCTAD. World Tariff Profiles 2011. Geneva: WTO.

Yakuşeva. A. Rusya “Kemer Komşululuğu” Ülkelerde Göç Süreçleri. (Якушева, А. Миграционные Процессы в Странах Российского «Пояса Соседства»),  
[https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&cad=rja&uact=8&ved=0CCwQFjAD&url=http%3A%2F%2Ffinecon.org%2Fdocs%2FYakusheva\\_paper\\_migration.doc&ei=-6apVOzoBaHVygPp44KoCg&usq=AFQjCNGOuvyIIPxzXbLlS-Hm-ymFPw7ZjA&bvm](https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&cad=rja&uact=8&ved=0CCwQFjAD&url=http%3A%2F%2Ffinecon.org%2Fdocs%2FYakusheva_paper_migration.doc&ei=-6apVOzoBaHVygPp44KoCg&usq=AFQjCNGOuvyIIPxzXbLlS-Hm-ymFPw7ZjA&bvm)

- Yaşına, G. (1 Ocak 2015). Avrasya Ekonomik Birliği: Olumlu ve Olumsuz Tarafları (Яшина, Г. (1 Января 2015). Евразийский Экономический Союз: Минусы и Плюсы.), [http://www.tpp-inform.ru/analytic\\_journal/5364.html](http://www.tpp-inform.ru/analytic_journal/5364.html)
- Yatsenko, B.E., Basova, P.S. ve diğerleri. (2010). BDT Ülkelerinde Uluslararası Kalkınmaya Yönelik Teşviklerde Rusya Ticaretinin Olasılığı. Moskova, S.32 (Яценко, В.Е., Басова, П.С. и др. (2010). Перспективы участия российского бизнеса в содействии международному развитию в странах СНГ. Москва, с.32)
- Yeni Bağımsız Devletlerde Rus Dili. (Ekim 2007). Araştırmanın Sonuçları Hakkında Kısa Bir Ön Rapor (Русский Язык в Новых Независимых Государствах. (Октябрь 2007). Краткий Предварительный Отчет о Результатах Исследования), <http://www.ruskiymir.ru/export/sites/default/ruskiymir/ru/fund/docs/doklad.pdf>
- Yereli, A. B., Yıldız, S. ve Ayyıldız, Y. (Kasım 2007). Kırgızistan'da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları. Mali Pusula. Yıl 3. Sayı 35, ss. 116-135.
- Yereli, A.B. (03-06 Ekim 2013). Yeniden canlanan İpek yolunda ekonomik stratejiler. Uluslar arası "İpek Yolunda Türk Dünyası Ortak Kültür Mirası" Bilgi Şöleni. Bildiriler Kitabı, Türk Ocakları Genel Merkezi, Ankara, ss. 236-242
- Yereli, A.B. (Haziran 2014) Küreselleşme Sürecinde Türk Dünyasında İktisadi İşbirliğinin Önemi. Türk Yurdu, Türk Ocakları Genel Merkezi, Yıl: 103, Sayı: 322, ss. 61-64.
- Yereli, A.B., Kızıltan, M. ve Atsan, E. (Kasım 2014). Ekonomik Entegrasyon, Ülkelerarası Yakınlaşma ve Avrasya Ekonomik Birliği. Avrasya Sosyal Bilimler Forumu "Avrasya Bölgesi Ekonomik Entegrasyon Arayışları". Ahmet Yesevi Üniversitesi & Hacettepe Üniversitesi & MANAS Üniversitesi & Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi. Almatı, Kazakistan. Bildiri Özetleri, s. 25.
- Yereli, A.B., Selçuk I.Ş. ve Köktaş, A.M. (Kasım 2014). Avrasya Ekonomik Birliği Elektrik Piyasası Entegrasyonu Kapsamında Kırgızistan'ın Enerji Tüketim Projeksiyonu. III Avrasya Sosyal Bilimler Forumu "Avrasya Bölgesi Ekonomik Entegrasyon Arayışları". Ahmet Yesevi Üniversitesi & Hacettepe Üniversitesi & MANAS Üniversitesi & Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi. Almatı, Kazakistan. Bildiri Özetleri, s. 27.

Yergaşeva, Z. (7 Haziran 2013). 2013 yılında Tacikistan'da Doğrudan Rus Yatırım Hacmimiz 92 Milyon Tutarında Olacak. (Эргашева, З. (7 Июня 2013). Объем Прямых Российских Инвестиций в Таджикистан в 2013 году Составит \$92 млн.), <http://news.tj/ru/news/obem-pryamykh-rossiiskikh-investitsii-v-tadzhikistan-v-2013-godu-sostavit-92-mln>

Zajigalkin, A.V. (18-21 Nisan 2011). Standardizasyonun Ulusal Sistemi: Durumu ve Gelişim Perspektifleri. Gümrük Birliği Teknik Düzenleme Sisteminin Oluşturulması Konferansında Sunun, Moskova (Зажигалкин, А.В. (18-21 апреля 2011). Национальная Система Стандартизации: Состояние и Перспективы Развития. Презентация на Конференции «Создание Системы Технического Регулирования Таможенного Союза». Москва,)

Zind, R. G. (1991). Income Convergence and Divergence Within and Between LDC groups. *World Development*, vol. 19, issue 6, pages 719-727

**Ek 1: Tablo A1. Avrasya Ekonomik Topluluğu Ülkeleri'nin Temel Sosyo-Ekonomik Göstergeleri (2008).**

	<b>Rusya</b>	<b>Kazakistan</b>	<b>Beyaz Rusya</b>	<b>Kırgızistan</b>	<b>Tacikistan</b>
<b>GSYİH, milyar ABD doları</b>	1679,48	133,44	60,31	5,06	5,13
<b>GSYİH Büyüme Oranı, %</b>	5,60	3,20	10,00	7,60	7,90
<b>Kişi başına GSYİH, dolar</b>	11831,50	8513,10	6230,10	958,40	751,00
<b>Nüfus, milyon kişi</b>	141,95	15,67	9,68	5,28	6,84
<b>İhracat, milyar dolar</b>	517,65	76,34	37,27	2,86	0,86
<b>İthalat, milyar dolar</b>	369,09	49,27	41,72	4,73	2,99
<b>Üretimdeki payı:</b>					
<b>Tarım, %</b>	5,50	5,70	9,80	29,80	18,00
<b>Sanayi, %</b>	37,20	43,30	44,40	19,70	22,90
<b>Hizmet, %</b>	57,30	51,00	45,80	50,60	59,00

Kaynak: World Development Indicators, www.worldbank.org, 01/09/2010

**Ek 2: Tablo A2. İhracat Potansiyelinin Ve Rusya Ve Orta Asya Bölgesindeki Ülkelerinin Gelişmişlik Düzeyinin Temel Göstergeleri (2010)**

		<b>Kazakista n</b>	<b>Kırgızista n</b>	<b>Tacikista n</b>	<b>Türkmenista n</b>	<b>Özbekista n</b>	<b>Afganista n</b>	<b>Rusya a</b>
<b>Gelir düzeyine göre Dünya Bankası'nın sınıflandırması</b>		OÜG	DG	DG	OAG	OAG	DG	OÜG
<b>Nüfus, milyon kişi</b>		16,32	5,37	6,88	5,04	28,16	34,39	141,75
<b>Sanayi üretim personeline göre kişi başına gelir, uluslararası dolar</b>		12174	2273	2163	8274	3114	1207	19840
<b>Dış borç, GSMH ki%</b>		94,3	89,2	53,1	2,1	19,0	19,06	26,9
<b>Gelişim için resmi yardım, GSMH ki%</b>	Ihracatt a	0,3	7,0	8,3	0,2	0,6	49,6	...
<b>Tarımsal hammaddelerin payı, %</b>	Ihracatt a	0,6	1,2	1,2	1,1	4,1	1,1	0,9
	Ihracatt a	0,2	5,3	25,3	10,06	14,5	17,3	2,1
<b>Gıda payı, %</b>	Ihracatt a	8,5	16,9	17,7	8,7	10,9	16,2	13,1
	Ihracatt a	3,8	30	3,4	0,3	11,2	39,5	2
<b>Yakıt payı, %</b>	Ihracatt a	10,1	26,6	17,5	0,9	9,8	32,7	1,5
	Ihracatt a	70,6	15,3	1,5	74,3	23,1	0,7	64,4
<b>Sanayi ürünlerin payı, %</b>	Ihracatt a	79,6	53,8	55,2	88,2	70,7	49,7	69
	Ihracatt a	14,1	38,4	9,4	13,8	37,4	33,8	14,7




NOT: OÜG – ortalama üstünde gelir düzeyine sahip ülkeler , OAG – ortalama altında gelir düzeyine sahip ülkeler, DG – düşük gelirli ülkeler.

World Development indicators, UNCTADStat tarafından oluşturulmuştur.


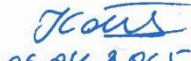

**Ek 3: Tablo A3. Orta Asya Bölge Ülkelerinin Entegrasyon Eğitim Ve Anlaşmalara Katilimi**

	BDT	AET	Gümrük Birliği - OEA	BDT serbest ticaret bölgesi	KGSÖ	ŞİÖ	DTÖ	OABEİ
Rusya	+	+	+	+	+	+	Katılım Protokolü (kasım 2011)	
Kazakistan	+	+	+	+	+	+	Üyelik için başvuru (1996)	+
Özbekistan	+	2008 yılından üyelik durdurulmuştur		+	06.2012`den itibaren üyelik durdurulmuştur	+	Üyelik için başvuru (1994)	+
Tacikistan	+	+		+	+	+	Üyelik için başvuru (2011)	+
Kırgızistan	+	+		+	+	+	+(1998)	+
Türkmenistan	2006 yılından ilgili üye							+
Afganistan	BDT'n PAM'da gözlemci statüsü						Üyelik için başvuru (2006)	+

## EK 4: Orjinallik Raporu

 <p><b>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ</b> <b>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</b> <b>YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU</b></p>
<p><b>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ</b> <b>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</b> <b>MALİYE ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</b></p> <p style="text-align: right;">Tarih: 06/04/2015</p> <p>Tez Başlığı / Konusu: Rusya ve Orta Asya Ükelerinin Ekonomik İşbirliği: Eğilimler ve Beklentiler.</p> <p>Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 112 sayfalık kısmına ilişkin, 06/04/2015. tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezim benzerlik oranı % 9'dur.</p> <p>Uygulanan filtrelemeler:</p> <ol style="list-style-type: none"> <li>1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,</li> <li>2- Kaynakça hariç</li> <li>3- Alıntılar hariç/dâhil</li> <li>4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç</li> </ol> <p>Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <div style="text-align: right;">   06.04.2015  Tarih ve İmza </div> <p><b>Adı Soyadı:</b> Nigar GAMARLI</p> <p><b>Öğrenci No:</b> N10125848</p> <p><b>Anabilim Dalı:</b> Maliye</p> <p><b>Programı:</b> Maliye</p> <p><b>Statüsü:</b> <input checked="" type="checkbox"/> Y.Lisans <input type="checkbox"/> Doktora <input type="checkbox"/> Bütünleşik Dr.</p>
<p><b><u>DANIŞMAN ONAYI</u></b></p> <p>UYGUNDUR.</p> <div style="text-align: center;">   Prof. Dr. Ahmet Burçin YERELİ </div>

## EK 5: Etik Kurul İzin Muafiyet Formu

 <p><b>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ</b> <b>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</b> <b>TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU</b></p>
<p><b>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ</b> <b>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</b> <b>MALİYE ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</b></p> <p style="text-align: right;">Tarih: 06/04/2015</p> <p>Tez Başlığı / Konusu: Rusya ve Orta Asya Ükelerinin Ekonomik İşbirliği: Eğilimler ve Beklentiler.</p> <p>Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:</p> <ol style="list-style-type: none"> <li>1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,</li> <li>2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.</li> <li>3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.</li> <li>4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.</li> </ol> <p>Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <div style="text-align: right;">   06.04.2015  Tarih ve İmza </div> <p><b>Adı Soyadı:</b> Nigar GAMARLI</p> <p><b>Öğrenci No:</b> N10125848</p> <p><b>Anabilim Dalı:</b> Maliye</p> <p><b>Programı:</b> Maliye</p> <p><b>Statüsü:</b> <input checked="" type="checkbox"/> Y.Lisans <input type="checkbox"/> Doktora <input type="checkbox"/> Bütünleşik Dr.</p>
<p><b>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</b></p> <div style="text-align: center;">   Prof. Dr. Ahmet Burçin YERELİ </div> <p><b>Detaylı Bilgi:</b> <a href="http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr">http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr</a></p> <p><b>Telefon:</b> 0-312-2976860 <b>Faks:</b> 0-3122992147 <b>E-posta:</b> <a href="mailto:sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr">sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr</a></p>